

Sommaire | Inhoud

<i>information / goed om te weten</i>	2
<i>dossier</i>	7
Etudes féministes/études de genre en Belgique 2004 Vrouwen-/Genderstudies in België anno 2004	
Sophia un enjeu à la croisée des militantes et des institutions par SOPHIE STOFFEL	8
Etudes féministes / études de genre en Communauté française 2004: passé, présent, futur par SANDRINE DEBUNNE	16
Sophia: op het kruispunt tussen militanten en insti- tuties door SOPHIE STOFFEL (vertaling Els Flour & Sofie De Caigny)	23
Vrouwen-/Genderstudies in Vlaanderen anno 2004: verleden, heden en toekomst door SARA S'JEGERS	31
HOPES & DREAMS. La futur des études féministes - De toekomst van Vrouwen-/Genderstudies	42
<i>recherche / onderzoek</i>	45
Studie naar gelijkheid m/v bij federale ambtenaren door ANNELIES DECAT & SARAH SCHEEPERS	
<i>recension / recensie</i>	48
Vrouwen vertegenwoordigd, Wetstraat gekraakt? door Katrien Vanhove	
<i>appel/oproep</i>	51
Changing Gender: Research, Theory and Policy for Gendered Realities of the 21st century	
<i>publication / publicatie</i>	52
Lily Boeykens. Een grenzeloze feministe van Veerle Ceulemans & Chris Zwanepoel (RoSa)	

sophia

Publication Sophia on-line / Sophia gaat definitief on-line!

Ce numéro 40 du bulletin de Sophia est le dernier exemplaire papier de notre publication trimestrielle. En effet, les informations concernant les annonces de colloques, les appels à communication, les enseignements et les publications habituellement reprises dans ce trimestriel sont déjà en ligne sur le site de l'association: www.sophia.be Nous avons l'intention d'enrichir notre site de dossiers thématiques et de comptes-rendus de recherches.

Dès le début de l'année 2005, les membres adhérents et les membres effectifs ainsi que tout autre personne intéressée par nos activités seront informé-e-s des dernières actualisations par le biais d'une newsletter. Celle-ci arrivera régulièrement dans votre boîte électronique.

D'autre part, nous continuerons d'assurer une publication annuelle consacrée soit aux actes d'un colloque organisé par Sophia (actuellement sont sommes en train de préparer le colloque d'octobre 2005), soit à des dossiers thématiques. Cette publication sera envoyée à titre gratuit aux membres adhérents et effectifs de Sophia.

Nous espérons que vous soutiendrez notre travail désormais essentiellement en ligne en restant membre de Sophia. Afin d'être certain-e de ne pas manquer notre version électronique envoyez-nous votre e-mail à info@sophia.be.

Deze nieuwsbrief, Sophia nr.40, is de laatste papieren versie die u van onze trimestriële nieuwsbrief zal ontvangen. Nu reeds kan u informatie betreffende colloquia, oproepen voor papers, vormingen en publicaties gemakkelijk terugvinden op de Sophia-website: www.sophia.be We zijn van plan om onze site in de toekomst verder te verrijken met thematische dossiers en samenvattingen van lopend onderzoek. Vanaf het begin van 2005 zullen al onze leden – alsook iedereen die geïnteresseerd is in onze activiteiten – geïnformeerd worden over nieuwigheden op de site via een digitale nieuwsbrief.

Daarnaast blijven we minstens een jaarlijkse publicatie uitbrengen die gewijd zal zijn aan toekomstige colloquia van Sophia (we zijn bezig aan de voorbereiding van een colloquium voor oktober 2005) of aan thematische dossiers. Deze publicatie zal gratis zijn voor de leden van Sophia. We hopen dus dat u ons als lid zal blijven steunen in ons werk, een werk dat we uiteraard met evenveel enthousiasme zullen verder zetten.

Om zeker geen digitale nieuwsbrief te missen: stuur ons via info@sophia.be uw email-adres.

rapport

‘Vrouwen gaan verder dan de Millenniumdoelstellingen’

VERSLAGBOEK VAN DE CONFERENTIE (COMMISSIE VROUWEN EN ONTWIKKELING)

Millennium Ontwikkelingsdoelstellingen: een mond vol beloften. Van waar komen deze doelstellingen? Wat houden ze in? Wie moet ze uitvoeren en hoe? Welke rol kan België hierin spelen? Wat is de link met de armoedebestrijding-sprogramma's van IMF en WB? En vooral: waarom willen vrouwen 'verder gaan dan de Millenniumdoelstellingen'?

Een antwoord op deze vragen en nog vele andere vindt u in het rapport van de conferentie "Vrouwen gaan verder dan de Millennium Ontwikkelingsdoelstellingen" die

de Commissie Vrouwen en Ontwikkeling organiseerde in oktober 2003.

Het gelijknamige rapport behandelt uiteenlopende onderwerpen zoals de herverdeling van rijkdom versus armoedebestrijding; vrouwen als volwaardige actoren versus instrumentalisering van participatie; het Actieplatform Peking versus Millenniumdoelstellingen; kritische genderanalyse versus retoriek; en ga zo maar door.

Het rapport is ter beschikking op het se-

cretariaat van de Commissie Vrouwen en Ontwikkeling (zie contact) en binnenkort ook in 4 talen op de website van Directie-Generaal Ontwikkelingssamenwerking (DGOS): http://www.dgdc.be/nl/themas/gender/cvo_publicaties.html

Contact

Directie-Generaal Ontwikkelingssamenwerking (DGOS)
Commissie Vrouwen en Ontwikkeling
lina.neeb@diplobel.fed.be
cvo-cfd@diplobel.fed.be
http://www.dgdc.be/nl/themas/gender/cvo_publicaties.html

internet

Steunpunt Allochtone Meisjes en Vrouwen (SAMV) stelt twee nieuwe websites voor

De website www.samv.be werd in een nieuw kleedje gestoken en werd uitgebreid. Het SAMV hoopt met haar nieuwe site te kunnen uitgroeien tot een virtuele ontmoetingsplaats voor en door allochtone vrouwen én meisjes.

Ben je op zoek naar info over de vrouw in de multiculturele samenleving? Wil je meer weten over de activiteiten van het SAMV of ben je op zoek naar methodieken en vormingsmateriaal om met allochtone vrouwen en meisjes aan de slag te gaan? Eén adres: www.samv.be

Naast diepgaande inhoudelijke dossiers en opiniestukken, kan je je in de rubriek

'Femistyle' ook laten onderdompelen in de wereld van de allochtone vrouw.

Voor suggesties of voor het aankondigen van een activiteit op de site kan je terecht op steunpunt@samv.be Ook fotooverslagen van een vrouwenuistap, een multicultureel feestje of een debatavond zijn welkom.

SAMV en Kifkif sloegen de handen in elkaar voor een geheel nieuw initiatief: shoufshouf.be, een interculturele jongerensite.

De site is bedoeld als een plaats waar jongeren kunnen chatten of discussiëren over

thema's die hen aanbelangen.

Shoufshouf.be biedt aan jongeren "fun, nieuwtjes heet van de naald, een luissterend oor als je even de weg kwijt bent in de multiculturele chaos en misschien wel de man of vrouw van je leven."

Beide sites zijn een bezoekje waard!

Contact

Steunpunt allochtone meisjes en vrouwen
Koningsstraat 136
1000 Brussel
Tel 02/209.34.69
www.samv.be
shoufshouf.be
www.kifkif.be

offre

Agenda Université des Femmes

Un super cadeau pour votre personnel. L'Université des Femmes a le plaisir de vous proposer son Agenda Féministe 2005.

Si vous souhaitez faire un cadeau sympa, original, pratique et solidaire à la cause des femmes, prenez contact avec l'Université des Femmes.

En achetant cet agenda vous soutenez participez à la Marche mondiale des femmes (MMF). Outil de revendication de la MMF et de vulgarisation pour l'histoire des luttes des femmes en Belgique.

Cet agenda est une édition de l'Université des Femmes. Pensez à vos cadeaux de fin d'année.

Prix de vente par exemplaire:
10 euros de 1 à 50 exemplaires
7,5 euros a partir de 51 exemplaires

Contact

Université des femmes
Aïcha Belghiti
Université des Femmes
10 rue du Méridien
1210 Bruxelles
Tél 02 229 38 25

discussion

A European Feminist Forum in 2007?

Wilt u meedenken over de wenselijkheid van een Europees Feministisch Forum, ergens in de komende jaren? In een recente bijeenkomst bij Mama Cash was een groot aantal vrouwen nieuwsgierig naar de vraag of het tijd is geworden voor een Europa-breed discussie over feministische onderwerpen. De groep heeft het IIAV gevraagd een discussiegroep in te richten voor de discussie over een mogelijke bijeenkomst. Overigens, de groep is niet van plan de eventuele bijeenkomst te organiseren; ze planten slechts de gedachte en kijken waar het op uit komt! De discussie vindt plaats in het Engels.

The objective of this online space is to advance women's human rights in the European region, considering the possibility of developing a European Feminist Forum, sometime before 2007. The purpose of this group is to share information about possible events, conversations in other spaces, ideas, inspirations relating to the objectives.

Wilt u meedoen met de discussie? Stuur een leeg bericht naar: join-EFF@dggroups.org

Contact

Lin McDevitt-Pugh
Program Director, Department of
International Cooperation
International Information Centre and
Archives for the Women's Movement (IIAV)

Obiplein 4, 1094 RD Amsterdam
The Netherlands
Tel: +31 20 665 13 18
Fax: +31 20 665 58 12
e-mail: l.mcdevitt-pugh@iiav.nl
www.iiav.nl - www.enawa.org

colloque

Christine de Pisan

Le groupe FER ULg (Femmes, enseignement, recherches, Université de Liège) organise un colloque en janvier 2005 pour célébrer le 600e anniversaire de la Cité des Dames, oeuvre de la première écrivaine professionnelle de langue française. Pour le programme complet: www.ulg.ac.be/ferulg/depisan.htm

Contact

Juliette Dor
jdor@ulg.ac.be
Tél +32 4 3665459 / Fax +32 4 3665721
Henneau Marie-Elisabeth
mehenneau@ulg.ac.be
Tél +32 4 3665457 ou 53 83 /
Fax +32 4 3665768

congratulations

Des thèses féministes | Feministische proefschriften

SARAH BRACKE, RUTVICA ANDRIJASEVIC, ELSA DORLIN, MARIA PUIG DE LA BELLACASA, FLORENCE DEGAVRE

Des thèses féministes

Outre la proximité géographique (Belgique, Pays-Bas, France), nous tenions à souligner les liens idéologiques, politiques, philosophiques et militants entre ces chercheuses féministes, exemple de la production de savoirs féministes en 2004. Nous ne pouvions éditer un bulletin spécial consacré à un état des lieux en études féministes sans faire référence à ces travaux qui, remis presque simultanément, marquent l'émergence de nouveaux dialogues.

Félicitations à :

Sarah Bracke, pour l'obtention du grade de Docteur *cum laude* en Etudes Féministes (Faculté de Lettres) pour la thèse intitulée "*Women Resisting Secularisation in an Age of Globalisation. Four Case Studies within a European Context*" et réalisée à l'université de Utrecht, Pays Bas sous la direction de Rosi Braidotti.

Rutvica Andrijasevic, pour l'obtention du grade de Docteur en Etudes Féministe (Faculté de Lettres) pour la thèse intitulée "*Trafficking in Women and the politics of Mobility in Europe*" et réalisée à l'université de Utrecht, Pays-Bas sous la direction de Rosi Braidotti.

Elsa Dorlin, pour l'obtention du grade de Docteur en philosophie pour la thèse intitulée "*Au Chevet de la Nation - Sexe, race et médecine (XVIIe-XVIIIe s.)*" et réalisée à l'université de Paris IV, Sorbonne sous la direction de Monsieur le Professeur Pierre-François Moreau (Uni-

versité Paris IV Sorbonne/ENS-LSH).

Maria Puig de la Bellacasa, pour l'obtention du grade de Docteur en Philosophie et Lettres pour la thèse intitulée "*Think we must, Politiques féministes et construction des savoirs*" et réalisée à l'université Libre de Bruxelles sous la direction de Isabelle Stengers.

Florence Degavre, pour la remise de la thèse en vue de l'obtention du grade de Docteur en Sciences de la Population, de l'Environnement et du Développement pour la thèse intitulée "*Genre et développement dans des contextes Nord. Une lecture à partir des pratiques visant la reproduction du lien social et la recomposition d'un territoire de vie*" et réalisée à l'université Catholique de Louvain, Institut d'Etudes du Développement sous la direction de J.P.H. Peemans et J.-M. Wautelet.

Feministische proefschriften

Op het moment van het verschijnen van deze nieuwsbrief, zullen vier feministische onderzoeksters de graad van Doctor hebben verkregen voor hun onderzoek op het vlak van Vrouwen-/Genderstudies (een andere diende haar doctoraat reeds in, maar de verdediging vond nog niet plaats).

We konden u onmogelijk dit speciale nummer, gewijd aan de stand van zaken in Vrouwen-/Genderstudies in België,

aanbieden zonder te refereren aan deze vijf onderzoeksters, wiens onderzoek hopelijk voorboden zijn voor een beloftevolle toekomst voor vrouwen-/genderstudies en/of voor feminisme als politieke en filosofische inspiratie die nieuwe initiatieven (of de voortzetting van bestaande initiatieven) mogelijk moet maken.

We willen de volgende vier mensen dan ook van harte gelukwensen:

Sarah Bracke, voor het verkrijgen van de graad van Doctor *cum laude* in Vrouwenstudies (Faculteit Letteren) met haar proefschrift "*Women Resisting Secularisation in an Age of Globalisation. Four Case Studies within a European Context*" aan de Universiteit van Utrecht, onder leiding van Rosi Braidotti.

Rutvica Andrijasevic, voor het verkrijgen van de graad van Doctor in Vrouwenstudies (Faculteit Letteren) met haar proefschrift "*Trafficking in Women and the politics of Mobility in Europe*" aan de Universiteit Utrecht, onder leiding van Rosi Braidotti.

Elsa Dorlin, voor het verkrijgen van de graad van Doctor in de Filosofie met haar proefschrift "*Au Chevet de la Nation - Sexe, race et médecine (XVIIe-XVIIIe s.)*" aan de Universiteit de Paris IV, Sorbonne, onder leiding van Pierre-François Moreau.

Maria Puig de la Bellacasa, voor het ver-

krijgen van de graad van Doctor in de Letteren en Wijsbegeerte met haar proefschrift *“Think we must. Politiques féministes et construction des savoirs”* aan de Université Libre de Bruxelles, onder leiding van Isabelle Stengers.

We wensen **Florence Degavre** succes bij de verdediging van haar proefschrift *“Genre et développement dans des contextes Nord. Une lecture à partir des pratiques visant la reproduction du lien social et la recomposition d’un territoire de vie”* ingediend met het oog op het verkrijgen van de graad van Doctor in Bevolkings-, milieu en ontwikkelingswetenschappen aan de Université Catholique de Lovain, Institut d’Etudes du Développement. Haar proefschrift staat onder leiding van J.P.H. Peemans en J.-M. Wautelet.

introduction

Etudes féministes/études de genre en Belgique 2004

Dans ce dossier nous vous proposons en premier lieu, un article d'analyse de Sophie Stoffel, doctorante à l'ULB "Sophia un enjeu à la croisée des militantes et des institutions". En second lieu, un article synthétisant les interviews des personnes ressources rencontrées dans les universités belges vous donnera un aperçu de l'état des études féministes/études de genre en 2004. Le texte en français portant sur les universités francophones sera traduit en néerlandais et bientôt disponible sur notre site www.sophia.be. Il en est de même pour l'article en néerlandais car, ne l'oublions pas, Sophia a aussi pour mission de relier les initiatives développées tant en Flandre qu'en Wallonie. En dernier lieu, l'article sur les espoirs et les rêves (hopes&dreams) des chercheuses vous permettra d'élargir les pistes de réflexion pour le futur.

inleiding

Vrouwen-/Genderstudies in België anno 2004

In het eerste gedeelte van dit dossier stellen we u een artikel van Sophie Stoffel (doctoranda aan de ULB) voor: 'Sophia: op het kruispunt tussen militanten en instituties.' In het artikel neemt Stoffel de geschiedenis van Sophia onder de loep. In het tweede gedeelte van dit dossier vindt u een artikel waarin we een overzicht bieden van de interviews die we afnamen van enkele onderzoekers en hoogleraren die we bezochten. We proberen via dat overzicht een stand van zaken in vrouwen-/genderstudies aan de Belgische universiteiten op te maken. De Nederlandstalige tekst onderzoekt de situatie aan de Nederlandstalige universiteiten, de Franstalige die aan de Franstalige universiteiten. Beide teksten zullen binnenkort vertaald terug te vinden zijn op onze site www.sophia.be. In een laatste bijdrage voor dit dossier bevragen we een aantal onderzoeksters in vrouwen-/genderstudies over hun verwachtingen en dromen (hopes & dreams) voor de toekomst van hun vakgebied.

analyse

Sophia, un enjeu à la croisée des militantes et des institutions*

SOPHIE STOFFEL**

“Women’s studies is about science and activism, about intelligence and passion. It is about women of science, women who challenge the established criteria of scientific truth. And it is about women of action, women who dare to undertake the long march through the institutions.”¹

“Si une personne obstinée ne prend pas les choses en main, elles n’aboutiront pas!”²

Le féminisme, c’est ...

Entre autres, un projet politique d’émancipation collective et individuelle des femmes qui repose sur la dénonciation des rapports sociaux de domination/exclusion/ discrimination du masculin sur le féminin. Selon cette acception, le féminisme reste d’actualité et fait toujours sens aujourd’hui. Né il y a plus d’un siècle, dans nos régions et ailleurs, il occupe alors la rue pour revendiquer l’égalité des femmes et des hommes en termes de droits civils, politiques et sociaux puis, après l’obtention du droit de vote féminin (Belgique, 1948), il semble disparaître pendant deux décennies. Il déferle de plus belle dans les années 1970 au nom de la libération des femmes et de leur liberté à décider de leur corps et de leur vie sexuelle et reproductive. Depuis lors, cette vague énorme qui a ébranlé les structures patriarcales traditionnelles s’est brisée en de multiples vagues, portant chacune un féminisme ‘à nom’: matérialiste, libéral, lesbien, noir, *queer*, etc. Le pluralisme du mouvement des femmes a débouché, au fil des années et de la réorganisation de la mobilisation, sur un *féminisme diversifié* ou sur *des féminismes*³.

Les féministes ne se rencontrent dorénavant plus seulement au sein des collectifs de conscientisation, des associations de femmes ou des mouvements sociaux, mais également dans les universités, les institutions politiques, les organisations internationales, les syndicats et autres collectivités institutionnalisées. Ce projet de transformation des rapports sociaux entre les hommes et les femmes se conjugue différemment en fonction des appartenances idéologiques ou des préférences stratégiques. Parfois même, la filiation au féminisme s’étiole au profit de nouvelles approches telles le genre ou l’égalité des chances entre femmes et hommes.

Etant à la fois une position politique, une pratique sociale et un savoir, le féminisme peut être porté de diverses façons, par de multiples acteurs, au sein d’espaces différents. Plusieurs stratégies peuvent soutenir le projet féministe dans ses différentes dimensions: l’action féministe *autonome* au sein du mouvement social ou des associations de base, la promotion du féminisme *institutionnel* par la participation aux *“activités et politiques des structures d’Etat qui ont été officiellement mises sur pied afin de promouvoir les intérêts et les droits des femmes”*⁴ ou à celles mises sur pied par les institutions internationales (Union Européenne, Nations Unies), la représentation politique des femmes et de leurs *intérêts* au sein des assemblées élues, le développement du féminisme *académique*, etc. Ces diverses alternatives sont souvent appréhendées selon leur inclinaison pour la stratégie

d’autonomie ou celle d’institutionnalisation. La facilité du recours méthodologique aux dichotomies passe néanmoins sous silence le fait que la plupart des militantes féministes développent des stratégies intermédiaires de coopération ou d’articulation, mobilisant différentes “casquettes” au sein d’espaces variés, dans la mesure où la pratique sociale se scinde rarement en deux options exclusives en tout point⁵.

Dans ce sens, le développement des *women’s studies* au sein des institutions académiques et l’examen systématique des pratiques et des savoirs universitaires au regard des rapports entre les genres constituent deux des modalités possibles pour celles et ceux qui poussent au changement social en matière de rapports entre femmes et hommes, dans l’espace particulier du monde académique. Celles qui ont œuvré à la création de Sophia et à son bon développement ont suivi ces pistes stratégiques.

A l’origine, un enjeu de militantes féministes...

Afin de saisir “l’expérience Sophia”⁶ de manière la moins partielle/partiale qui soit, nous examinerons la façon dont ce projet s’est formulé dans un cercle restreint de personnes sensibilisées, puis s’est transformé en question publique et en enjeu politique. Il s’avère donc également intéressant de s’interroger sur les actrices/acteurs ayant participé à la promotion de cet enjeu, ainsi que sur les stratégies mises en œuvre. De la sorte, nous pourrions envisager la façon dont

un enjeu particulier se conçoit et évolue, au regard des interactions entre les actrices/acteurs des débats et de leurs transformations propres face à des contextes plus généraux (nationaux, régionaux, internationaux) eux-mêmes en constante reconfiguration⁷. Notons d'emblée que nous n'allons pas explorer ces différents aspects de manière exhaustive. Nous nous contenterons donc de proposer, pour certaines dimensions, des pistes qui pourraient être suivies afin de rendre compte, de manière approfondie, du parcours de Sophia.

Une revendication n'existe pas en soi. Elle émerge d'un certain constat à propos d'une situation qui ne donne pas satisfaction à celles/ceux qui en font le constat (concerné-es ou non directement par cette situation) et prend forme au fil de discussions au sein d'un cercle limité de personnes, au départ de critiques et de propositions d'alternatives. Le projet d'un réseau de promotion et de coordination des études féministes naît ainsi des échanges entre des militantes et des chercheuses féministes francophones et néerlandophones, prolongeant les réflexions d'un colloque faisant l'état des études féministes en Europe (1989-90).

... dans la foulée des premiers pas de l'institutionnalisation académique des études-femmes⁸

Avec la relance du féminisme dans les années 1970, une partie des militantes se sont rassemblées autour de la question du savoir féministe, dans l'idée de structurer des espaces de production de ce savoir. A ce moment-là, en Belgique, les *women's studies*⁹ sont encore loin d'intégrer les universités¹⁰ et ce sont des groupes non institutionnels qui vont catalyser la production intellectuelle féministe: le Groupe de Recherche et d'Information Féministe/GRIF (fondé en 1973) et l'U-

niversité des Femmes (née en 1979). Dans les années 1980, des chercheuses universitaires féministes¹¹ vont s'attacher à faire accepter l'idée que les études de femmes/féministes constituent un savoir scientifique au même titre que les autres savoirs produits au sein du monde académique. Afin d'obtenir la reconnaissance scientifique et institutionnelle de leur production intellectuelle, et de dépasser leur isolement au sein des disciplines, elles mettent sur pied *avec les moyens du bord* des centres et des groupes de recherche en la matière, le plus souvent sans financement de la part de l'université ou du monde politique. Cette entrée progressive et précaire des études-femmes au sein de l'université traduit donc une des formes d'institutionnalisation du féminisme: le féminisme dit *académique*. Ainsi, le premier centre dédié aux *women's studies* en Belgique est le *Centrum voor Vrouwenstudies* sur pied en 1987 à l'Université d'Anvers, à l'initiative de la professeure Mieke Van Haegendoren. En 1988, le *Centrum voor Vrouwenstudies* est fondé à la Vrije Universiteit van Brussels par Lydia de Pauw-de Veen. Du côté francophone, le Groupe Interdisciplinaire d'Études sur les Femmes/GIEF est créé à l'Université libre de Bruxelles en janvier 1989 par Eliane Gubin. Ces centres et groupes ne seront pas d'emblée reconnus par les institutions universitaires et devront en règle générale s'autofinancer. Ce processus d'institutionnalisation se poursuivra dans les années 1990 avec la création de nouveaux centres et groupes¹².

Dans ce contexte d'entrée progressive des études-femmes à l'université, le GRIF, qui offrait un lieu de rencontre aux militantes, aux chercheuses et aux enseignantes féministes belges, organise le colloque "*Women's studies concept and reality* – Concept et réalité des études féministes" en février 1989, à l'ULB. Ce colloque, placé sous l'égide de (et financé par) la Communauté Européenne, prolonge une en-

quête menée par le GRIF sur l'état de la recherche féministe dans les 12 États membres (1987-88), dans le cadre du Programme d'Action pour l'Égalité des Chances dans l'Éducation de la Commission des Communautés Européennes. Cette rencontre permet de faire un bilan de l'entrée des études féministes au sein des universités européennes, de débattre du lieu de production du savoir féministe (universités, éducation permanente ou action quotidienne auprès des groupes de femmes) et de poser des revendications pour le monde politique et académique.

À l'initiative du GRIF à nouveau, quelques femmes francophones et néerlandophones concernées par le développement des études féministes se réunissent en mars 1989 afin de réfléchir à la situation belge et aux initiatives qui pourraient être prises afin d'appuyer l'entrée des *women's studies* à l'université. C'est ainsi que l'idée d'un réseau bicommunautaire de promotion et de coordination des études-femmes en Belgique est formulée par cette poignée de chercheuses et de militantes féministes des deux communautés linguistiques¹³, principalement issues de l'enseignement et de la recherche et actives en faveur de l'émancipation sociale, économique et politique des femmes. Sophia, réseau bicommunautaire de coordination des études-femmes – *bicommunautair coördinatie netwerk vrouwenstudies*, est créée comme association de fait sans but lucratif en mars 1990.

L'enjeu porte d'abord sur la promotion et le développement des études, de la recherche et de l'enseignement féministes et sur les femmes en Belgique. Il vise à faire le lien entre la recherche et le mouvement des femmes, tout en jetant des ponts entre le Nord et le Sud du pays. En même temps, c'est la question du savoir féministe et de son utilité dans la

poursuite de l'égalité entre les femmes et les hommes qui est posée. En effet, la pertinence du savoir féministe ne se limite pas qu'à son apport épistémologique (en termes de déconstruction/reconstruction des savoirs au regard des rapports sexués): son enseignement participe de l'éducation au changement en formant des étudiant-es qui seront peut-être amené-es un jour à élaborer des politiques publiques. Dans ce sens, l'enjeu du réseau vise un public large en s'adressant aux *"personnes engagées dans l'action politique, sociale ou culturelle intéressées par les objectifs de l'association"*¹⁴.

Le débat interne qui a mené à la formulation du projet Sophia s'est donc construit autour de militantes évoluant professionnellement dans le monde de la recherche et de l'éducation. Elles font le triple constat de la prétendue neutralité du savoir scientifique, de l'absence d'une lecture en termes de genre au sein des différentes disciplines et de la sous-représentation des filles/femmes dans l'enseignement et dans l'étude de certaines disciplines¹⁵. Elles dénoncent cette situation de discrimination des femmes dans les universités, à la fois en tant que productrices, destinatrices et objets de savoir, ainsi que l'absence de financement et de reconnaissance de ces activités de recherche et de formation par l'université, et le retard en la matière par rapport à d'autres pays européens. Pour remédier à ce constat, elles proposent de soutenir l'institutionnalisation académique du féminisme, par une action collective de coordination entre différents acteurs militants et institutionnels, du Nord et du Sud du pays.

L'entrée de Sophia dans l'espace public s'est faite avec sa constitution en a.s.b.l. et le développement de ses activités de diffusion, d'information et de formation. Notons par ailleurs que les discussions internes ayant mené à sa constitution

prennent déjà naissance dans un événement public, le colloque du GRIF. La constitution de Sophia en enjeu de débat politique, c'est-à-dire son inscription à l'agenda politique de certain-e-s responsables politiques, se fait en parallèle au développement de la politique d'égalité des chances (aux niveaux communautaire, fédéral voire européen). En effet, dès le moment où la reconnaissance politique du rôle de Sophia dans la promotion de l'égalité est sollicitée ou que des demandes de subsides sont déposées auprès des institutions en charge de l'égalité des chances, le réseau devient une question politique appelant à une décision politique. Nous pourrions même ajouter qu'en tant que projet relevant du féminisme, questionnant les frontières entre le privé et le politique, Sophia est un enjeu politique, indépendamment des relations formelles avec les institutions.

... et dans un contexte de développement du féminisme institutionnel et de la politique d'égalité des chances

Des prémices à un "féminisme institutionnel" se repèrent, dans notre pays, dans les années 1970 avec la constitution de groupes de femmes au sein de certains partis politiques (CVP et PSC, dès 1973), la constitution de la Commission du travail des femmes et de la Commission consultative du statut de la Femme (en 1975). Notons que cette époque est celle de la première Conférence des Nations Unies sur les Femmes (Mexico, 1975), inaugurant la Décennie internationale de la Femme (1975-85), qui encourage l'action des Etats dans la promotion de l'égalité entre les hommes et les femmes, notamment par la mise sur pied d'institutions et de politiques publiques d'égalité des chances et par des mesures de lutte contre les discriminations de genre¹⁶. Cela donne lieu, à la veille des années

1980, à l'installation des Commissions pour l'égalité des chances des filles et des garçons dans l'enseignement en Communauté française et en Communauté flamande (1979-80).

En 1985, Miet Smet devient secrétaire d'Etat à l'Environnement et à l'émancipation sociale, en charge de l'égalité des chances. La création, l'année suivante, du Conseil de l'émancipation lance véritablement le début du "féminisme d'Etat" en Belgique¹⁷. Devenue ministre de l'Emploi et du Travail en 1991, Miet Smet installe l'Unité de l'égalité des chances au sein de son ministère en 1992. Le Conseil de l'égalité des chances des femmes et des hommes remplace, en 1993, le Conseil de l'émancipation¹⁸.

Cette institutionnalisation politique du féminisme prendra forme progressive, jusqu'à comprendre aujourd'hui *"les Conseils consultatifs auprès du gouvernement fédéral (Conseil de l'égalité des chances entre hommes et femmes) et de certains des gouvernements fédérés comme la toute récente création d'un Institut de l'égalité des hommes et des femmes, l'existence d'un centre d'accueil et de soutien aux activités des organisations de femmes (Amazone), les administrations fédérales et fédérées de l'égalité des chances (Directions de l'égalité des chances ...) et enfin la 'subsidiation' des associations et des activités féministes par les divers niveaux de pouvoirs."*¹⁹. Cette dynamique sera d'ailleurs consacrée par la 4e Conférence Mondiale des Femmes (Beijing, 1995). Du côté des institutions européennes, tant le Parlement que la Commission et le Conseil de l'Union Européenne intègrent ce processus par l'intermédiaire de divers départements et dispositions législatives²⁰. Comme annoncé, nous n'entrerons pas plus dans le détail de cette institutionnalisation de l'égalité des chances aux niveaux communautaire, fédéral, européen et international.

Dans un tel contexte, Sophia va tisser deux types de relations avec les institutions politiques: une relation “d’influence” en termes de sensibilisation et d’expertise, et une relation “alimentaire” en termes de subsides. L’association cherche en effet à promouvoir les études féministes tant auprès du monde de l’enseignement, de l’éducation et de la formation qu’auprès des institutions destinées à mettre en œuvre les politiques d’égalité (départements, services, commissions, etc.). Dans ce sens, elle relaie le souhait de certaines chercheuses en gender studies de voir leurs analyses et conclusions utilisées par le domaine politique. Selon M. Michielsens, *“la recherche qui sert à l’action politique en matière d’égalité des chances est étroitement liée aux études féministes. (...) Ceci dit (...) la politique d’égalité des chances elle-même, que ce soit au niveau ministériel ou universitaire, est autre chose que les études féministes. Les gens qui sont responsables de politiques d’égalité des chances dans les universités et ceux qui travaillent dans les études féministes ne doivent pas nécessairement être les mêmes. Ce sont des services différents. (...) Mais (...) la recherche en études féministes doit nourrir cette politique”*²¹. En parallèle à cet aspect d’expertise, Sophia œuvre à obtenir la reconnaissance de sa mission par les institutions politiques, de sorte à arguer de ce soutien politique auprès des institutions universitaires et d’obtenir par ricochet la reconnaissance académique du savoir sur les femmes/de genre.

Transformée en a.s.b.l. (1995), Sophia rejoint les locaux d’Amazone, le centre de congrès et de rencontre pour l’égalité entre les hommes et les femmes, ouvert en 1995 grâce au soutien de la Ministre de l’égalité entre les hommes et les femmes, Miet Smet et hébergeant des associations féministes et féminines, francophones et néerlandophones. Cette année-là, une convention (devant être renouvelée chaque année) est établie entre

la même ministre et Sophia. Ce qui a pour conséquence l’engagement de deux collaboratrices bilingues rémunérées, une francophone et une néerlandophone. Et ce qui positionne Sophia dans une situation de plus grande visibilité et de reconnaissance vis-à-vis du monde associatif féminin, du monde politique et du grand public. En 1997, ce soutien financier institutionnel est interrompu provisoirement et une discussion est entamée afin d’obtenir des subsides plus stables, sur le long terme. Un décret ministériel de septembre 1997 octroie à Sophia un subside spécifique récurrent (pour une durée indéterminée), inscrit aux dépenses générales du ministère de l’Emploi et du travail et relevant du Programme égalité des chances entre femmes et hommes. En 1998, c’est la Communauté française qui alloue une subvention pour la diffusion de documents pertinents en matière d’études féministes et d’égalité des chances entre hommes et femmes. Ponctuellement, Sophia obtient quelques fonds de sponsors privés, grâce aux réseaux personnels et à la sensibilisation de personnes-contacts dans des entreprises privées. En 1999, Laurette Onkelinx, vice-première ministre, ministre de l’Emploi et de la politique d’égalité des chances (qui succède à Miet Smet), confirme son soutien à la réalisation du bulletin bilingue de liaison.

En 2001, à l’initiative de la ministre, le fédéral mène une action positive en faveur des universités francophones, en décidant de créer une Chaire thématique inter-universitaire en études femmes/études de genre en Communauté française Wallonie-Bruxelles, dans l’idée de favoriser la collaboration inter-universitaire autour de la création de programmes de cours en études de genre (2000-2003). Cette Chaire permet de renforcer et de développer les réseaux internes des universités autour des études de genre, de consolider les réseaux inter-universitaires

et d’articuler les mondes politiques et académiques²², dans la mesure où les cabinets nécessitent une expertise en études de genre, tant pour l’élaboration des politiques publiques que pour la sensibilisation et la formation du personnel administratif. Si cette première action positive *“visait la prise en compte du genre dans les savoirs, (une nouvelle action allait viser...) la prise en compte du genre dans les institutions de production de ces savoirs”*²³. Ainsi, à la fin de l’année 2002, la ministre Onkelinx répond favorablement à un projet de Sophia en la matière et lui confie *“la mission d’encourager la mise en œuvre d’une approche intégrée de l’égalité (mainstreaming du genre) dans les institutions universitaires belges. Le projet ‘Egalité femmes/hommes dans les universités’, qui s’est déroulé en 2003, visait à susciter et/lou coordonner les initiatives au sein des universités et à faciliter les contacts en vue de la création d’un réseau inter-universitaire pour l’égalité”*²⁴.

Et les relations avec les associations de femmes ?

Force est de constater que le pan du projet de Sophia qui est le moins bien accompli, au regard des autres objectifs du réseau, est celui qui concerne les interactions avec le monde associatif féminin /féministe. En s’arrimant à l’espace occupé par les chercheuses et professeures d’université (et leurs alliés), c’est-à-dire un espace difficilement classifiable, rattaché au mouvement des femmes ou aux institutions selon les humeurs et les stratégies, Sophia paraît se poser d’emblée hors de la dichotomie autonomie /institutionnalisation ou, d’un autre point de vue, semble jeter un pont entre les deux alternatives. Mais, bien que défendant l’idée de la production d’un *savoir qui compte*²⁵ au sein d’espaces multiples, dont ceux des associations de femmes, Sophia s’est rapidement ancrée autour des *women’s studies* produites au sein du

monde académique, en vertu notamment des fréquentes collaborations entre les différents centres et groupes d'études de femmes/de genre/féministes (surtout ceux d'Anvers et de Gand). Les contacts entre le monde académique des *gender studies* et les associations de femmes restent ponctuels, par exemple lors des universités d'été et des colloques²⁶, ou se font à titre personnel par l'intermédiaire de l'une ou l'autre chercheuse-militante. Malgré la volonté de l'association de s'adresser "*aux chercheurs(es), aux étudiant(e)s, aux militant(e)s, aux représentant(e)s de groupes de base, aux enseignant(e)s, aux personnes engagé(e)s dans l'action politique, aux décideur(e)s, mais aussi (aux) mouvements de femmes, aux femmes engagées dans la formation, l'enseignement et aux mouvement associatif en général*"²⁷, les relations avec le monde associatif féminin/féministe restent, dans une grande mesure, le défi posé à Sophia.

Sophia, entre militantes et institutions

La principale stratégie mise en oeuvre par Sophia pour mener à bien sa participation au changement social en matière d'égalité entre femmes et hommes est la mise en réseau des militantes, chercheuses et personnes actives dans les politiques d'égalité, gravitant autour de la production du savoir féministe et des études de genre²⁸. Parmi ses activités, il convient de relever : la réalisation de trois Universités d'été (1991-93), de colloques et de journées d'étude (dès 1997), la rédaction d'un bulletin de liaison trimestriel (dès 1995), la diffusion d'information par le courrier électronique (dès 1998) et l'élaboration d'un site internet (2001). La prochaine année sera marquée par la disparition de la version papier du bulletin de liaison, remplacée par l'alimentation renforcée du site internet et par la diffusion d'une newsletter aux membres, et verra également la reprise des colloques annuels per-

mettant de rendre compte de la production du savoir féministe/de genre/sur les femmes en Belgique, à partir des différents lieux de production de ce savoir.

Il nous semble que la vie de Sophia puisse se lire au regard de deux dynamiques qui se font suite dans le temps. Une première époque aurait été marquée par l'institutionnalisation académique des études-femmes et par des succès dans la mise en contact des chercheuses en études féministes/études de genre de plusieurs universités du Nord et du Sud du pays. Cette première étape semble également marquée par une plus grande précarité dans l'organisation mais peut-être aussi (ou en conséquence) par un rapport plus fort au militantisme féministe. L'époque suivante, qui débute à mi-chemin dans les années 1990, suit le renforcement des politiques publiques d'égalité des chances et rend compte d'une plus grande institutionnalisation politique de Sophia (liée à l'expertise et au financement). Cette évolution en terme de stratégies ou de choix des interlocuteurs de Sophia s'inscrit tout à fait dans l'idée d'une reconfiguration des composantes du mouvement des femmes face à la reconfiguration de l'Etat²⁹, justifiant le passage d'une dynamique d'opposition méfiante ou de rejet à une dynamique de coopération, de dialogue, voire d'intégration. En effet, dès lors que se développent des politiques publiques d'égalité des chances, l'Etat qui se présente au mouvement des femmes n'est plus le même que celui qui a vu naître la mobilisation en faveur de l'émancipation des femmes et contre le patriarcat sous toutes ses formes. Si l'action de l'Etat reste critiquée ou critiquable au regard du projet féministe ou d'une lecture genrée, la reconfiguration de cet agent constitue un nouveau cadre d'*opportunités* d'action pour le mouvement des femmes et ses associations. A l'inverse, les transformations qui s'opèrent au sein de la mobilisation féminine/fémi-

niste interpellent également les autres acteurs qui entrent en interaction. Cela pour indiquer que la réorganisation des stratégies de Sophia ou son évolution au fil des années ne relèvent pas uniquement de décisions internes, indépendantes du contexte, mais sont au contraire à appréhender dans le cadre des interactions de l'association avec d'autres agents issus du monde académique, du monde politique et du monde associatif, eux-mêmes en reconfiguration.

Malgré ses interactions avec les mondes académique et politique liés au féminisme et à l'égalité des chances, Sophia n'est cependant pas ce que l'on pourrait appeler une branche du féminisme institutionnel. En effet, sa politique concertée de reconnaissance de la discrimination des femmes dans les universités se fait à partir du monde associatif en impliquant toutes les acteurs/actrices investi-es dans la dénonciation de ce constat, dans la proposition d'alternatives, dans la décision et dans la mise en oeuvre de transformations (principalement les universitaires, parfois soutenu-es politiquement). Le projet de changement social porté par Sophia repose sur l'idée d'un "triangle de velours"³⁰, au sens d'une interaction entre les féministes d'Etat ou "fémocrats" (fonctionnaires de l'égalité des chances et femmes politiques *sensibilisées*), les académiques des *gender studies* et les associations du mouvement des femmes. Cette approche peut être mise en parallèle avec le "triangle de l'*empowerment*" proposé par V. Vargas et S. Wieringa³¹, selon lequel le progrès en termes d'émancipation des femmes et d'accès au pouvoir au sein de la société passerait par la construction d'alliances stratégiques entre le mouvement des femmes, les femmes politiques et les institutions d'égalité des chances. Ces deux auteurs évacuent néanmoins la question du rôle des féministes universitaires et semblent limiter le potentiel d'*empowerment* aux seules

femmes, voire aux féministes. Contrairement à cette proposition, Sophia n'est pas fermée à toute interaction avec des "alliés non féministes"³² évoluant au sein des milieux académique, politique et associatif, conquis à l'idée de la production et de la diffusion d'un savoir féministe/de genre en vue d'obtenir l'égalité entre les femmes et les hommes. Ce qui explique notamment la présence de quelques professeurs et chercheurs aux réunions/actions de Sophia concernant la Chaire Etudes-femmes/Etudes de genre et le projet de *mainstreaming*. Bien sûr, il serait naïf de croire qu'il suffit de proclamer une volonté de collaboration entre les sexes, entre les mondes professionnels et entre les communautés linguistiques pour que tout se fasse suivant les désirs affichés. En ce qui concerne les ponts jetés entre les différents mondes professionnels, force est de constater que c'est essentiellement le monde académique qui s'est structuré en réseau, les contacts avec les associations de femmes et le personnel politique lié à l'égalité des chances restant limités ou ponctuels.

Seule la collaboration entre les chercheuses-militantes du Nord et du Sud semble n'avoir posé aucun problème au sein du parcours de Sophia. Ce point mérite d'être souligné dans la mesure où cette collaboration n'était pas gagnée d'avance. En effet, comme le rappelle Nadine Plateau³³, le mouvement féministe belge des années 1970 – dont sont issues les *women's studies* – s'est d'emblée divisé sur la question du rapport aux institutions politiques et sociales, cristallisant une tendance réformiste (ouverte aux institutions) et une tendance radicale (opposée à toute forme d'institutionnalisation). Ce clivage, qui existait des deux côtés de la frontière linguistique, va évoluer de telle sorte qu'il deviendra caractéristique des différences existant entre les stratégies des militantes flamandes et francophones. En Flandre, le mouvement des

femmes s'est rapidement articulé en un espace de coopération entre les femmes progressistes de différents milieux politiques, sociaux et culturels, soutenant la logique de réforme et l'institutionnalisation du féminisme (politique et académique). A l'inverse, du côté francophone, le lien ne se fait pas facilement entre les différents mondes: "*contrairement à la Flandre, le monde politique, syndical et universitaire francophone comptait peu de femmes activement engagées dans le féminisme. C'est en effet, hors institutions, dans le milieu féministe radical, qu'émerge (...) la réflexion féministe*"³⁴. Dès lors, si l'on trouve, en Flandre, un réseau assez large en faveur de l'institutionnalisation des *women's studies*, la production de ces études est plus liée, du côté francophone (dans un premier temps, du moins), aux associations féministes radicales. Ces différences en termes d'attachement au militantisme féministe et à l'institutionnalisation auraient donc pu, dès le départ, freiner ou bloquer le projet Sophia. La précarité et la fragilité des études-femmes au sein des universités ont néanmoins motivé les chercheuses à se rassembler dans un projet commun, au-delà des préférences stratégiques.

Aujourd'hui, Sophia pourrait entrer dans une nouvelle phase de reconfiguration, suite à la création récente de l'Institut pour l'égalité des femmes et des hommes. Dans le sens où le premier point des missions de l'Institut est de "*faire, développer, soutenir et coordonner les études et recherches en matière de genre et d'égalité des femmes et des hommes et évaluer l'impact en terme (sic) de genre des politiques, programmes et mesures mis en œuvre*"³⁵, tout laisse à penser que deux voies s'ouvrent dans l'interaction entre Sophia et la politique d'égalité des chances. Ou l'association repense ses missions, en renforçant son ancrage au sein des associations de femmes et/ou du monde académique; ou elle s'engage vers une plus grande institu-

tionnalisation dans le giron de l'Institut pour l'égalité. N'étant pas pythie, nous nous retiendrons dès lors de présager de l'avenir de Sophia...

Notes

- * Je tiens à remercier très chaleureusement Nadine Plateau pour ses encouragements, ses documents personnels et ses précieux conseils qui se sont révélés d'une grande inspiration.
- ** Doctorante en sciences politiques, Université libre de Bruxelles.
- 1 J. van der Sanden, *Truth or Dare? Fifteen Years of Women's studies at Utrecht University*, Utrecht, Universiteit Utrecht, 2003, p. 10.
- 2 M. Bribosia, "Les institutions pour l'égalité des chances entre hommes et femmes : les conditions de leur efficacité" in H. Peemans-Poullet (dir.), *La démocratie à l'épreuve du féminisme*, Bruxelles, Université des Femmes, 1998, pp. 263-270, p. 268.
- 3 Voir E. Gubin, C. Jacques et al. (sous la dir.), *Le siècle des féminismes*, Paris, Ed. de L'Atelier/Ed. Ouvrières, 2004.
- 4 J. Howell, "Gender, civil society and the State in China" in V. Randall, G. Waylen (éds.), *Gender, politics and the State*, Londres, Routledge, 1998, pp. 166-184, p. 167. Notre traduction.
- 5 Pour plus de précisions sur le féminisme d'Etat, voir: S. Watson (éd.), *Playing the State*, Londres, Verso, 1990; D. Stetson & A. Mazur, *Comparative State Feminism*, Londres, Sage, 1995; V. Randall & G. Waylen (éds.), *op. cit.*; G. Waylen, "Le genre, le féminisme et l'Etat: un survol" in T. H. Ballmer-Cao, V. Mottier & L. Sgier (comps.), *Genre et politique. Débats et perspectives*, Paris, Gallimard, Folio, Essais, 370, 2000, pp. 203-232; A. Mazur, *Theorizing feminist policy*, Oxford, Oxford University Press, 2002. Pour une illustration de la stratégie intermédiaire entre autonomie et institutionnalisation, voir S. Stoffel, "Féminisme et institutions politiques: la Marche Mondiale des Femmes 'à la belge'", *L'Année Sociale* 2003, 2004, pp. 67-78.
- 6 Les informations concernant l'histoire de Sophia sont issues d'un document à usage interne

- ("Sophia, de sa création à 2001") basé sur les archives de l'association et sur des interviews de ses fondatrices, mais aussi des informations disponibles sur le site internet de Sophia (www.sophia.be) et des bulletins trimestriels.
- 7 Pour plus de précisions sur le cadre d'analyse, voir S. Stoffel, "Politisation et féminisme: agents et stratégies dans la construction d'un débat" soumis pour publication dans B. Marques-Pereira, P. Meier (sous la dir.), *Genre et Science politique en Belgique et en francophonie*. Pour la notion de reconfiguration: voir note 28.
 - 8 Pour une réflexion critique sur l'institutionnalisation des women's studies, l'héritage féministe et la situation belge, voir S. Bracke & M. Puig de la Bellacasa, "Etudes féministes et politiques d'égalité des chances... Quels rapports?" in *Actes du colloque Etudes féministes en Belgique - 1997/2000 - Akten van het colloquium Vrouwenstudies in België*, Bruxelles, Sophia, décembre 2000, pp. 405-414.
 - 9 Le choix entre l'appellation études-femmes /féministes/de genre constitue encore aujourd'hui un grand point de débat entre les chercheuses membres de Sophia. Nous n'entrerons pas ici dans les nuances qui s'imposent entre ces différentes approches, néanmoins réunies dans le projet porté par Sophia. Nous utiliserons donc indifféremment l'un ou l'autre terme. Il semblerait toutefois qu' "on constate en Flandre une tendance à parler de moins en moins d'émancipation des femmes et de plus en plus de différences des sexes, de genre et d'égalité des chances, ce qui est plus large que les études féministes", interview de M. Van Haegendoren, site de Sophia.
 - 10 Rappelons notamment les premières recherches sur le statut et la condition des femmes, réalisées dans les années 1960 et 1970, par Eliane Vogel-Polsky et France Govaerts (ULB), et qui ouvriront la voie aux *women's studies* des décennies suivantes.
 - 11 Et en majorité issues des départements d'histoire, de philosophie et lettres, des sciences politiques et sociales.
 - 12 En 1990, le Secrétariat à la Politique scientifique finance, dans le cadre du programme de recherche en sciences sociales, le Point d'appui Women's studies (1990-94) confié à deux chercheuses universitaires (Eliane Vogel-Polsky de l'ULB et Mieke Van Haegendoren de l'UIA, qui obtiendra par la suite un nouveau financement pour un Steunpunt Women's studies rattaché au Sociaal Economisch Instituut/SEIN, Centre universitaire du Limbourg). L'institutionnalisation des études-femmes se poursuivra, notamment, avec la création du Centrum voor Genderstudies à l'Université de Gand (juillet 1990), du Groupe Interfacultaire Etudes-Femmes/GRIEF à l'Université Catholique de Louvain-la-Neuve (janvier 1996), du Centrum Gelijke-Kansenbeleid à l'Université catholique de Leuven/KUL (1999), du Femmes Enseignement Recherche/FER à l'Université libre de Liège (2001) et, enfin, du Groupe d'études et de recherches Genre et Migration à l'ULB (2004). Voir les interviews des "pionnières" sur le site de Sophia: Magda Michielsens (Centrum voor Vrouwenstudies, UA), Machteld De Metsenaere (Centrum voor Vrouwenstudies, VUB), Eliane Gubin (GIEF, ULB), Marysa Demoor et Chia Longman (Centrum voor Genderstudies, RUG), Sylvette Dupont-Bouchat, Ada García et Sonja Vanderlinden, (GRIEF, UCL), Mieke Van Haegendoren (Steunpunt Women's studies, SEIN/LUC).
 - 13 Laurence Broze, Françoise Collin, Véronique Degraef, Myriam De Pauw, Nicole Deryckere, Ada García, Jeanine Lambrecht, Denise Loute-Devos, Bérengère Marques-Pereira, Magda Michielsens, Anne-Marie Pernot, Nadine Plateau, Micheline Scheys et Renée Van Mechelen.
 - 14 Site de Sophia : www.sophia.be
 - 15 Constat qui sera conforté, dans les deux communautés, par plusieurs études: R. Vanherck, M. Van Haegendoren, J. Van Houte, H. Theunisse & P. Verbrugge, *Vrouwen aan universiteiten. Verklaring van achterstelling van het vrouwelijk personeel aan Vlaamse universiteiten*, Bruxelles, UIA Vrouwenstudies/Kabinet van Staatsecretaris voor maatschappelijke emancipatie M. Smet, 1991; M. Scheys, "Université d'été de Sophia. La situation des femmes dans l'enseignement et la recherche", *Point d'appui Women's studies. Newsletter*, 4, 1993, pp. 33-50; M. Van Haegendoren, E. Valgaeren & S. Noelanders, *Gezocht: Professor (V). Een onderzoek naar vrouwen in academia*, Bruxelles, LUC/Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Gelijke Kansen in Vlaanderen, 2000; *Vooronderzoek. Gelijke kansen bij aanstelling benoeming en bevordering van het Zelfstandig Academisch Personeel*, Leuven, KUL/Centrum voor Gelijke Kansenbeleid, 2000; M. Alaluf & P. Marage (dir.), *Les filles face aux études scientifiques. Réussite scolaire et inégalités d'orientation*, Bruxelles, ULB, 2003; J. De Heneau & D. Meulders, *Alma Mater, Homo Sapiens. Quel genre pour la recherche universitaire?*, Bruxelles, Dulbea, 2003.
 - 16 Cette 1e Conférence sera suivie de celles de Copenhague (1980), de Nairobi (1985) et de Beijing (1995) et, en 1979, la Convention sur l'élimination de toutes formes de discrimination à l'égard des femmes est adoptée. Voir B. Marques-Pereira, *La citoyenneté politique des femmes*, Paris, Armand Colin, Compact Civis, 2003.
 - 17 P. Meier, "Does the Belgian State leave space for feminist action?" in *Actes du colloque, op. cit.*, pp. 255-264, p. 262.
 - 18 Voir M. Bribosia, *op. cit.*
 - 19 H. Peemans-Pouillet, "A l'heure des premiers bilans", *Politique*, 30, juillet 2003, pp. 9-13, p. 9.
 - 20 Notamment, la Commission des Droits des femmes et de l'égalité des chances au sein du Parlement européen, la D.G. Emploi, affaires sociales et égalité des chances au sein de la Commission et la D.G. Affaires économiques et sociales au sein du Conseil de l'Europe.
 - 21 Interview de M. Michielsens, site de Sophia.
 - 22 N. Plateau, "Chaire thématique inter-universitaire en études de genre de la CFWB", *Sophia. Bulletin*, 31, 3e trimestre 2002, pp. 28-29.
 - 23 Sophia, "Projet 'Egalité femmes/hommes dans les universités'", *Savoir et pouvoir. Politiques d'égalité à l'université et études de genre, Sophia. Bulletin*, édition spéciale, 2004, p. 1.
 - 24 Sophia, "Egalité F/H dans les universités", *Sophia. Bulletin*, 38, 2e trimestre 2004, pp. 39-40, p. 39. Voir également *Savoir et pouvoir, op. cit.*, et le dossier "Gender mainstreaming", *Sophia. Bulletin*, 31, op. cit. Remarquons que le succès du "mainstreaming du genre" s'inscrit dans la lignée du Traité D'Amsterdam, entré en vigueur en 1999, qui reconnaît explicitement l'égalité des chances entre femmes et hommes comme une

- des missions de l'Union Européenne et qui indique que le *mainstreaming* du genre doit être l'un des axes essentiels dans l'élaboration des politiques européennes. P. Choque, C. Drion, *Les féministes j'ai rien contre*, Bruxelles, Luc Pire/Le Monde selon les Femmes, p. 43. Voir également: A. García, "Une expérience de 'gender mainstreaming' dans les politiques fédérales belges (2001-2002)", *L'Année Sociale* 2003, 2004, pp. 55-66.
- 25 M. Puig de la Bellacasa, "Savoir et/ou politique? L'exemple des études féministes" in J. Allard, G. Haarscher & M. Puig de la Bellacasa (sous la dir.), *L'université en questions*, Bruxelles, Labor, 2001, pp. 195-216, p. 207.
- 26 En témoigne le thème de la table ronde du colloque "Women's studies en Belgique. Bilan et perspectives de la recherche et de l'enseignement" de décembre 1997: "L'engagement féministe, l'utilité sociale des études féministes, les rapports avec le mouvement des femmes."
- 27 *Sophia. Bulletin*, 1, juin 1995, pp. 4-5.
- 28 Notons que si le féminin l'emporte, c'est en vertu de la réalité des faits, et non d'une volonté originelle d'exclure les hommes universitaires, du monde associatif ou du monde politique des activités de Sophia.
- 29 Voir L. A. Banaszack, K. Beckwith, D. Rucht, *Women's movements facing the reconfigured State*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003. Leur idée est que le mouvement des femmes est appelé à se réorganiser, à se 'reconfigurer', dans la mesure où l'Etat auquel il s'est confronté au cours de années 1970 et 1980 est lui-même 'reconfiguré', en raison de multiples transformations structurelles internes (décentralisation, intégration régionale, répartition du pouvoir entre les assemblées élues et les agences administratives, modification des relations avec la société civile, etc.).
- 30 *The Velvet triangle*, voir A. Woodward, "The MacDonaldization of the international women's movement: bad aspects of good practices" in *Actes du colloque*, *op. cit.*, pp. 379-393. "The velvet refers to the fact that almost all of the players are female in a predominantly male environment. the softness offers considerable vagueness about inputs and loyalties. The poles of the triangle are held down by feminist bureaucrats and politicians (in the illustration labelled as 'femocrats'), trusted academics, and formally organized voices in the women's movement", *ibid.*, p. 385.
- 31 V. Vargas & S. Wieringa, "The triangle of empowerment" in G. Lycklama à Nijeholt, V. Vargas & S. Wieringa (éds.), *Women's movements and public policy in Europe, Latin America, and the Caribbean*, New York, Garland, Gender, culture and global politics, vol. 2, 1998, pp. 3-23.
- 32 "In order for feminist policy to be formulated, non-feminist decisionmakers (...) had to provide some level of support to feminist ideas and feminist policy proposals. Non-feminist allies included women and men who were outside feminist advocacy coalitions." A. Mazur, *op. cit.*, p. 191.
- 33 N. Plateau, "Des 'women's studies' aux 'études de genre'," *Cahiers Marxistes*, 220, novembre-décembre 2001, pp. 117-126.
- 34 *Ibid.*, p. 3.
- 35 Site de l'Institut pour l'égalité des femmes et des hommes: <http://www.meta.fgov.be>

interviews

Etudes Féministes/Etudes de Genre 2004 en Communauté française: le passé, le présent, le futur.

SANDRINE DEBUNNE

Introduction

En 2000, les numéros 21/22, 23, 24, 25 du bulletin de Sophia, ont publié les interviews des pionnières des études féministes/ études de genre dans les différentes universités belges (également disponibles sur le site). Ces articles avaient pour objet un état des lieux des études féministes/ études de genre. Aujourd'hui, dans le contexte du processus de Bologne et de modification fondamentale du paysage universitaire, nous voulons refaire un tour de table. En tant que réseau de coordination, Sophia a en effet pour mission de donner plus de visibilité aux liens inter-universitaires déjà tissés.

Les études féministes/ études de genre ont-elles obtenu une place au sein de l'université ? Et quelle place ? Le processus de Bologne va-t-il avoir une influence positive ou négative sur les études féministes/ études de genre ? Ou encore, comment peut-on évaluer la situation quatre ans après ? Quelles évolutions ont eu lieu au cours de ces quatre années ? Quelle vision des études féministes/ études de genre se profile ? Mais surtout : quels projets pour l'avenir ? Comment envisager le futur ? Les interviews ont été réalisées dans un laps de temps court car notre idée n'était pas de parcourir de manière exhaustive les dynamiques ancrées dans les études féministes/études de genre en Belgique. Il s'agissait plutôt de donner une photographie de leur état, de leur développement ou de l'impasse dans laquelle elles se trouvaient notamment aussi face aux réformes de l'enseignement supérieur

engendrées par le processus de Bologne.

Nous avons parcouru quatre universités francophones au sein desquelles nous avons rencontré certaines personnes que nous tenons particulièrement à remercier : l'UCL (Mylène Baum, Nathalie Frogneux, Ada Garcia), l'ULB (Eliane Gubin, Bérengère Marques-Pereira, Marie-Geneviève Pinsart, Sophie Stoffel), les FUSL (Jean-Pierre Nandrin, Olivier Paye), l'ULG (Annie Cornet, Juliette Dor), l'UMH (Marielle Bruyninckx). Nous avons également interrogé Hedwige Peemans-Poulet, fondatrice de l'université des femmes car cette association a joué et joue encore un rôle historique dans la production et la diffusion des savoirs féministes en Communauté française.

Etudes sur les Femmes, Etudes Féministes ou Etudes de Genre ?

Le terme de genre optient la majorité des préférences des personnes rencontrées. Par contre, les raisons qui expliquent le choix de ce terme peuvent varier : c'est parfois faute d'autres termes plus adéquats, c'est souvent parce que le terme genre "passe mieux", car il est moins "connoté" que "études féministes" qui introduisent une dimension militante. Cette dernière semble avoir été délibérément abandonnée par la majorité des personnes interrogées car jouer la carte du militantisme féministe au sein d'un centre ou groupe de recherche semble faire peur, peur de se faire dénigrer, peur de ne pas

être considéré-e comme scientifique, peur d'être isolé-e. Hedwige Peemans Poulet de l'Université des Femmes est la seule à revendiquer l'utilisation du terme Etudes féministes.

Eliane Gubin, Histoire, ULB.

"Les termes Etudes Femmes sont grammaticalement choquants en Français. Les termes Etudes Feministes ont une connotation militante. Avec Etudes sur les Femmes, on peut tout étudier mais on risque de dériver vers étude sur la femme ! Le terme de genre semble plus "noble" car il n'est pas connoté féminin, ce terme engendre une dimension relationnelle (rapports de genre) et permet aussi de toucher aux études sur la masculinité. Par ailleurs, c'est depuis l'émergence des études de genre, que des études sur l'homosexualité (masculines principalement) ont vu le jour. La stratégie a donc été d'avancer masqué-e pour obtenir un résultat et cela a porté ses fruits, alors pourquoi pas ?"

Marie-Geneviève Pinsart, Philosophie et Lettre, ULB.

"Je préfère le terme genre car Etudes Féministes est trop connoté et souvent mal perçu dans le monde académique. Etudes Femmes est aussi trop limité car il ne s'agit pas uniquement des femmes. Le genre a donc été choisi en désespoir de cause, ne trouvant pas de traduction française au terme de Gender."

Olivier Paye, Sciences Politiques, FUSL.

"Tout d'abord le terme de genre a été choisi car il soulignait la dimension soci-

ologique tandis que le sexe faisait exclusivement référence à la biologie. Ensuite parce qu'il s'agit de travailler dans le rapport de genre qui est porteur d'émancipation pour plusieurs catégories sociales. L'appellation Etudes Femmes était trop assignée à une lutte identitaire faisant uniquement référence à la biologie."

Juliette Dor, Philosophie et Lettres, ULG.

"Je préfère le terme genre aux autres termes car il permet d'inclure des études des comportements masculins et permet de distinguer la recherche d'un mouvement qui a des connotations plus militantes. Cela souligne le point de vue scientifique et évite que cela soit dénigré."

Annie Cornet, Economie, Gestion et Sciences Sociales (école d'administration des affaires), ULG

"Etudes Féministes ne sont pas les bons termes car féministe introduit un côté militant qu'on n'a pas nécessairement envie d'intégrer aux projets de recherches. Je préfère parler des rapports sociaux ou des rapports de genre. Je ne travaille pas en Etudes Féministes car elles sont trop cataloguées négativement. En règle générale, le terme de genre n'est pas compris. Concernant mon travail, il s'agit plus d'analyser la position des hommes et des femmes sur le marché du travail et dans les organisations. J'ai été conduite à travailler dans ce domaine par le biais des études féministes au Québec. Cela pourrait aussi intéresser les étudiant-e-s en Belgique mais le contexte socio-culturel ne semble pas encore propice. Pour l'instant on ne perçoit pas l'utilité des études féministes au sein des universités ou plutôt on ne les a pas identifiées comme prioritaires."

Mylène Baum, Médecine, UCL

"Le genre s'est présenté comme l'unique solution même si, idéologiquement, les études féministes étaient plus appropriées.

En faculté de médecine, ce mot genre reste encore bien souvent inconnu. Les Etudes Femmes faisaient plus référence aux fonctions traditionnelles assignées aux femmes."

Nathalie Frogneux, Philosophie, UCL

"Les collègues redoutent qu'un groupuscule féministe se cache derrière celles qui n'ont pas distingué mainstreaming et recherche. Le terme féministe fait allusion au militantisme extrême alors que le terme de genre passe mieux."

Ada Garcia, Sciences Politiques, UCL

"Les termes études féministes n'ont donc pas émergé dans les universités belges francophones." Elle insiste aussi sur les distinctions importantes entre Etude Genre et Etudes de genre: "Etudes Genre semble évacuer cette dimension critique par rapport aux termes rapport sociaux de sexe ou études dans une perspective de genre."

Marielle Bruyninckx, Psychologie, UMH

"Le terme genre convient mieux à mes travaux, dans la mesure où le genre est un concept qui se réfère à la répartition des rôles masculins et féminins dans une société donnée (ici ou dans le Sud), à un moment donné. Le genre concerne à la fois les femmes et les hommes mais aussi, et surtout, les relations (notamment de pouvoir) qui existent entre eux."

Hedwige Peemans-Poulet, Université des Femmes.

"La dénomination la plus appropriée reste pour nous 'études féministes'. Etudes femmes pose un problème grammatical (femmes n'étant pas un adjectif), manifeste l'absence d'hypothèse de recherches et conduit aux recherches traditionnelles (par. ex. sociologie purement descriptive, etc...) déjà trop présentes dans les universités.

Etudes Genre pose un problème à la fois

grammatical et de traduction mais surtout présente les deux sexes comme des ensembles équivalents comme s'il n'y avait pas une interaction de domination et d'oppression de l'un sur l'autre. Prétendre qu'il faut utiliser ce terme pour prendre ses distances par rapport à la référence biologique est offensant pour les féministes: jamais, aucun(e) féministe du passé ou du présent n'a prétendu que les différences biologiques étaient fondatrices des inégalités socio-culturelles..."

Quels nouveaux programmes de premier et deuxième cycles prévus ?

Suite aux processus de Bologne, les deux (ou trois) premières années de premier cycle universitaire sont remplacées par les Baccalauréats (BA). Les années de licence passent au nombre de trois et deviennent les masters (MA). Dans ces programmes de Master, un ensemble de cours, un module s'intitule 'mineure'. Ce sont les années de BA qui ont, dans un premier temps, fait l'objet d'une réforme. Les masters feront l'objet de réformes les trois prochaines années à venir.

A l'instar de la situation française¹, les enseignements en genre en Belgique Francophone se retrouvent rarement dans le premier cycle (cours d'introduction au Genre à l'UCL et Histoire du Genre au FUSL). Les projets de mineures en genre semblent les mieux acceptés par les universités. Certains projets ont été réalisés en parallèle (UCL/ULB) d'autres en commun (FUSL & ULB). En effet, les plus grandes universités, l'UCL, l'ULB et l'ULg semblent vouloir développer des programmes de mineures en genre. Les projets à l'UCL et à l'ULg combinent plusieurs disciplines (voir schéma ci-dessous) alors que la mineure de l'ULB reste attachée à la faculté d'Histoire. Le cours d'histoire du Genre a été créé par les FUSL et l'ULB conjointement.

UCL	Cours BA: Introduction Genre	Tous les BA auront une introduction obligatoire sous forme de séminaire par exemple.
	Mineure de genre 30ECTS	Tronc commun : droit et genre, criminologie et genre, genre et société.
	Master (projet)	Bloc genre : Formation à l'écrit argumenté; Genre et religions; Droit au travail; Droit social européen; Politique comparée et genre.
ULB & FUSL	Cours BA3: Histoire du genre	
ULB	Projet d'intervention genre en Master Etudes Européennes	
	Mineure de genre en Histoire	
	Master (projet)	<i>Master orphelin</i> (qui ne sont liés à aucun BA spécifique): demande de repérer l'existant + création de cours. <i>Master hybride</i> : coupler genre et psychanalyse par exemple.
ULG	Mineure de genre	Module de "sensibilisation sur le genre": Introduction tant sur les concepts de genre que sur l'historique du féminisme (théories et histoire du mouvement des femmes); genre et cinéma, genre et littérature, genre et histoire, genre dans l'organisation du travail.

Concernant les projets de Master, à l'ULB, Marie-Geneviève Pinsart évoque la possibilité de créer des masters orphelins, c'est-à-dire qu' "ils ne sont pas liés à un BA spécifique et ce type de master est donc ouvert aux bachelier-e-s provenant de la sociologie, de l'économie, etc... Cette démarche conviendrait bien au genre car le programme serait pluridisciplinaire. Les obstacles à cette possibilité résident dans la quantité des cours à offrir." Pour l'instant, elle insiste sur le fait qu'elle en est au démarrage de la période d'information.

Une autre possibilité réside aussi dans le couplage du genre avec la psychanalyse. Marie-Geneviève Pinsart évoque ce master hybride: "Certains cours en psychanalyse peuvent être utiles au genre car ils portent sur les représentations, les identités, les stéréotypes." Elle évoque également qu'il y a aussi "l'option de construire le master à cheval sur plusieurs universités entre l'ULB et l'UMH."

Pour les Sciences Politiques, Bérengère Marques-Pereira expose son nouveau projet: "Avec la réforme de Bologne, un cours sur le thème genre et politique sera organisé en licence. Aucun cours d'initiation n'est prévu dans les premières années. L'intérêt du cours en licence est de susciter des mémoires et thèses dans ce domaine." Pour Nathalie Frogneux à l'UCL, "créer un master en genre uniquement est impossible." L'unique solution, selon elle, est d'envisager "un ensemble de cours à option de 15 à 30 ECTS pris dans les masters comme économie et genre; philosophie du travail avec une perspective de genre; psychologie de la perception sociale, initiation à l'éthique et bioéthique." Un des axes de Bologne étant de fournir des masters plus clairs qui conduisent à la recherche ou sont professionnalisant, Marie-Geneviève Pinsart explique qu'il "faudrait avoir assez d'informations sur les attentes des employeurs face à ce type de diplôme. Un travail de publicité, de promotion de ces diplômes serait certainement utile."

La recherche ?

En matière de recherche, Mylène Baum rappelle qu' "il y a pourtant d'ores et déjà quelques initiatives de recherches qui sont menées dans différents secteurs mais cela n'a pas spécialement d'impact ni de visibilité au sein de l'université. Celle-ci ne témoigne pas d'une volonté politique de cristalliser ces recherches féministes." Mais pour avoir de quoi fournir les cadres d'une éventuelle recherche en genre il faudrait avant tout la présence de Master permettant d'axer les étudiant-e-s une fois diplômé-e-s vers d'éventuelles carrières de recherche.

Pour les Sciences Politiques, à l'ULB, Bérengère Marques-Pereira explique: "En ce qui concerne la recherche, l'essentiel de celle-ci est financée par les pouvoirs publics et les institutions internationales. Il s'agit d'une recherche plus appliquée que fondamentale, elle vise l'expertise ou l'aide à la décision. Le financement des thèses de doctorat est difficile, il se fait par les postes d'assistant-e-s (peu nombreux), dans le cadre de l'ARC (actuellement un poste de post-doctorant) ou, au compte-goutte, par le FNRS. Il me semble que la demande émanant des étudiant-e-s désireux de faire une thèse dans le domaine genre et politique est plus importante que l'offre étant donné la faiblesse des moyens matériels des universités. La conséquence de cette situation c'est que le renouvellement de génération est insuffisant." Les pouvoirs subsidiaires semblent provenir des mêmes sphères lorsque Hedwige Peemans-Poullet parle de la production de l'Université des Femmes en matière de recherches féministes: "Certaines recherches sont confiées à l'Université des Femmes par des institutions européennes (CEE) ou fédérales, communautaires et régionales." Une note positive est avancée par Eliane Gubin en matière de recherche: "la co-tutelle est favorisée par Bologne ce qui peut

aussi être considéré comme un plus.” En effet, la co-tutelle permettrait de rassembler des directrices ou directeurs belges mais aussi étranger-e-s et éventuellement provenant de pays plus favorables au genre. “La concurrence sera beaucoup plus grande entre universités mais malheureusement la marge de manœuvre de chacune n’est pas très grande.”

Le place du genre dans les universités?

Un premier pas pour la prise en compte de cette thématique semble avoir été franchi avec le projet des Chaires féministes réalisées dans les universités, coordonné par Sophia et subsidié par la ministre Onkelinx, à l’époque Ministre de l’Emploi, en charge de l’Egalité des chances. Il s’agissait d’un premier effort d’institutionnalisation car les objectifs étaient notamment: de développer un réseau intra-universitaire (mettre en place des réseaux inter-disciplinaires et inter-facultaires) mais aussi de développer un réseau inter-universitaire. En 2002, afin de conclure sur les effets majeurs de la dynamique enclenchée par la Chaire, Nadine Plateau écrivait dans le bulletin n° 31 p28 (3ème trimestre 2002): “dans toutes les universités ayant participé au projet, on réfléchit et on travaille à la création de cours en études de genre à plus ou moins brève échéance. On semble s’orienter vers la création d’un cours en dernière année du premier cycle (dans la perspective de Bologne), soit obligatoire soit facultatif.” Ces objectifs sont-ils atteints en 2004?

A l’ULB, Bérengère Marques-Pereira précise qu’actuellement dans sa faculté “il n’existe aucune chaire en étude politique de genre. La question du genre est incluse dans différents cours ou est même au centre de séminaires. Cela signifie que la continuité de cet enseignement n’est pas assurée puisque l’existence

de cours ou d’une perspective de genre est liée à la volonté des enseignant-e-s qui, ne l’oublions pas, jouissent de la liberté académique.”

Nathalie Frogneux explique que les chaires ont permis “d’aborder la question du genre” en faculté de philosophie à l’UCL. Non seulement en philosophie mais dans l’ensemble de l’université, explique Ada Garcia lorsqu’elle retrace les activités du GRIEF de 1996 à 2004: “l’organisation de séminaires, de conférences et de trois Chaires en Etudes de genre en 2001-2002 et 2003 ont préparé le terrain à la création en 2004 d’un programme de cours inter-facultaire: Mineure en Etudes Genre.” À l’ULG, Juliette Dor souligne le fait que les chaires ont permis de développer quelques projets: “la situation est meilleure qu’il y a quelques années, après les subsides de la chaire nous avons pu démarrer une forme de structuration, nous avons créé un site web, mais tout cela sur base de fonds extérieurs à l’Université.” Ce sont en effet les politiques d’égalité menées par la région wallonne qui ont permis de créer un emploi “mi-temps pour l’université d’été sur le thème femmes & mobilité uniquement organisé par le FerULg,” poursuit Juliette Dor.

Dans tous les cas rencontrés, il s’agit un petit groupe moteur porte le projet. La position et la notoriété de ce groupe au sein de l’université a une incidence directe sur l’étendue et la portée des projets envisageables. Par exemple, la position de Jean-Pierre Nandrin comme doyen de la faculté a pu avoir un effet positif sur la création du cours Histoire du Genre (rappelez que les FUSL forment une petite université en termes de nombre d’étudiant-e-s et donc en termes de moyens alloués).

On ne peut donc pas encore parler d’une véritable institutionnalisation, il s’agit plutôt d’un démarrage de ce processus. Pour

illustrer cette dynamique, penchons-nous sur l’expérience du Groupe Interfacultaire “Etudes-Femmes” (GRIEF) créé en 1996. Bien que “ce groupe ait été reconnu par les autorités universitaires qui lui ont confié sa représentation auprès de l’AIOFE (Association of Institutions for Feminist Education and Research in Europe)”, “le GRIEF a fonctionné grâce au concours bénévole de ses membres et n’a bénéficié d’aucun soutien de la part de l’université. Il a été porté par le Centre Femmes et Sociétés de l’asbl Groupe de Sociologie Wallonne qui est associé et reconnu officiellement par l’UCL.”

Terminons cette partie par l’analyse d’Hedwige Peemans-Poulet: “En ce qui concerne la dynamique des études féministes, nous observons une évolution parallèle à celle qu’ont connue d’autres approches engagées (ex. le mouvement ouvrier). Dans une première phase, le monde scientifique en place (les universités) se gausse d’une approche féministe en prétendant qu’il y a incompatibilité entre scientificité et hypothèse engagée. Comme le montre Sandra Harding, il reste sourd à ce que formule habituellement la critique des sciences sur la question des hypothèses de recherches. Dans une deuxième phase, il s’ouvre aux problématiques ‘femmes’, parfois en les isolant de l’ensemble des recherches. Actuellement, certains départements ou certaines disciplines sont ouverts aux questionnements féministes, tandis que d’autres se donnent des apparences de modernité tout en produisant des travaux et enseignements traditionnels, enfin d’autres semblent encore totalement marqués par l’idéologie patriarcale dominante. L’utilisation du féminisme comme producteur d’hypothèses scientifiques et donc de la littérature scientifique féministe reste marginal dans les universités. A fortiori, le débat scientifique entre les divers courants féministes est pour ainsi dire ignoré.”

Créer la demande ?

Avec l'introduction du processus de Bologne, de nouveaux facteurs sont à prendre en considération dans la création éventuelle de nouveaux cours. Notamment la demande des étudiant-e-s. Une des idées sous-jacentes de Bologne était de développer des programmes dits plus "à la carte", "à l'image de la demande des étudiants" explique Mylène Baum. En effet, Annie Cornet ajoute: "la demande des étudiant-e-s est à construire car actuellement il y a un manque de connaissance totale sur le contenu qu'il pourrait y avoir dans un cours de Genre." Il faudrait donc envisager également une "sensibilisation" des étudiant-e-s au genre. Éliane Gubin explique toutefois que le mélange des étudiant-e-s (puisqu'il s'agira de choisir un programme à la carte parmi toutes les universités européennes) peut avoir un impact positif sur cette possibilité de créer la demande étudiante: "des étudiant-e-s qui viendront d'autres pays où le genre est mieux perçu dans les universités pourront avoir une influence positive sur les étudiant-e-s belges qui n'en ont pas encore beaucoup entendu parler."

Créer la demande étudiante peut être une stratégie mais cette demande peut aussi provenir des chercheuses, des chercheurs et des professeur-e-s. L'université des Femmes a utilisé d'autres méthodes pour susciter la recherche féministe: "Ainsi, les colloques, journées d'études, les cycles de formation, les séminaires 'récits de vie', organisés par l'Université des Femmes (U.F) sont-ils marqués par cette dynamique² (de l'engagement ou du militantisme en vue de changer le cours des choses). Les intervenant-e-s sont spécifiquement invité-e-s à s'inscrire dans cette perspective ce qui amène certain-e-s à ouvrir leurs hypothèses de travail aux problématiques féministes."

Autonomie / Intégration ?

Ce débat devenu classique est toujours d'actualité. Reprenons ici la manière très claire dont Ninna Lykke situe le débat: "Debates on the institutionalisation of Women's Studies, the binary *pari* autonomy/integration has often served as the analytical framework (...). In recent years the concept 'mainstreaming' has sometimes replaced 'integration'. But 'integration' and 'mainstreaming' are in any cases applied to the debate on institutionalisation in overlapping ways. Discussion of 'disciplinarity/interdisciplinarity' have often been intertwined with the debate on institutionalisation in terms of 'autonomy/integration/mainstreaming'. 'Integration' has been used synonymously with 'integration into this existing disciplines', while 'interdisciplinarity', conversely, has been conflated with the establishing of 'autonomous' centres or departments for Women's Studies at universities."³

A. Intégration dans les disciplines existantes:

A l'ULB, Eliane Gubin s'est mobilisée pour mettre sur pied un domaine de recherches au sein de la faculté d'histoire: l'histoire des femmes. Sur le débat autonomie des études de genre ou intégration aux disciplines reconnues comme scientifiques elle explique: "il ne faut pas s'isoler dans sa discipline et rester ouvert aux non-féministes."

Toujours à l'ULB mais au sein des sciences politiques, Bérengère Marques-Pereira a fait mettre sur pied "un groupe de travail au sein de l'Association Belge de Sciences-Politiques/Communauté française. Ce groupe y animera un atelier "genre et politique" au congrès annuel de l'association en 2005. Petra Meier et moi y présenterons un ouvrage collectif sur le thème "genre et sciences politiques en Belgique et en francophonie". Ce sera un état des lieux pour la Belgique, la

Suisse, le Canada et la France. L'objectif est de montrer l'intérêt scientifique de ce domaine pour les sciences politiques en général."

Aux FUSL, Jean-Pierre Nandrin en Histoire et Olivier Paye en Sciences Politiques ont pu mettre en place un projet de cours en histoire

À l'UCL, Nathalie Frogneux explique que l'idée de créer un cours interdisciplinaire semblait présomptueux eu égard à l'état des mentalités au sein de l'université.

B. Exemple d'interdisciplinarité:

Le groupe Fer ULG (Femmes enseignement recherche) a été mis sur pied en regroupant des académiques provenant notamment de la faculté de Philosophie et Lettres (Juliette Dor), de la faculté des Sciences (Martine Jaminon), de la faculté d'Economie, Gestion et Sciences sociales (Annie Cornet).

C. Autres types d'exemples:

A l'UMH, un cas de figure particulier mérite qu'on s'y attarde. Marielle Bruyninckx explique comment elle en est venue à s'intéresser aux Etudes de Genre: "Lors de la création du Service (de Développement humain et traitement des données), j'ai rapidement souhaité travailler sur le développement humain dans les pays en développement et dans les communautés de personnes récemment émigrées de ceux-ci. Très vite, l'intégration du genre à la problématique du développement s'est imposée en tant qu'approche qui permet d'identifier les inégalités, les disparités de pouvoir entre les hommes et les femmes qui constituent un obstacle au développement 'équitable' de ceux-ci." Les études de genre se sont donc imposées à Marielle Bruyninckx comme discipline scientifique mais aussi comme outil contre des rapports hiérarchisés: "Par ailleurs, mon travail à la Commission 'Femmes et développement' a achevé de me convaincre quant à l'importance des actions

de ‘mainstreaming’ qui prônent l’intégration systématique de la dimension genre dans l’élaboration des politiques de développement en tant qu’outil de l’accroissement de l’égalité entre les hommes et les femmes d’une communauté. Permettre aux femmes de participer aux décisions prises en matière de développement me paraît fondamental en vue de faire évoluer les rapports de domination entre les hommes et les femmes qui existent malheureusement encore souvent.”

Marie-Geneviève Pinsart constate démentir le rapport entre mainstreaming et recherche: “Tout d’abord d’un point de vue scientifique car les femmes sont concernées par le champ de la bioéthique.” Ensuite, parce que Marie-Geneviève Pinsart l’a ressenti, “en tant que femme, j’ai dû lutter dans l’institution de manière beaucoup plus compliquée. D’ailleurs, on voit très bien que les femmes jouissent d’un sous-statut dans l’université: elles sont sur-représentées dans les mandats extérieurs qui n’offrent aucune stabilité d’emploi. Parmi les assistantes, il y a très peu de femmes engagées à titre définitif ou représentantes du corps scientifique. Pour l’instant Marie-Geneviève Pinsart est titulaire du cours “les grands courants de la philosophie” cours de 24h en BA et elle consacre 1h sur la présence des femmes en philo. Les étudiant(es) semblent très motivées et demandent souvent des lectures complémentaires. Etant titulaire du cours “Genre et bioéthique”, Marie-Geneviève Pinsart s’est aperçue que l’histoire de l’avortement avait été totalement occultée et était inconnue par les étudiant-e-s de 20 ans.

A l’UCL, les opinions semblent plus tranchées. Nathalie Frogneux tient à distinguer la “question du mainstreaming de la question de l’enseignement en genre car la confusion entre les deux pourrait être la source d’un ‘blocage structurel et intellectuel’”: “il faut donner ses termes

de noblesse à la recherche en soi et ne pas la confondre avec mainstreaming qui a des ambitions plus politiques.” Elle explique aussi que des projets ont pu démarquer plus sérieusement depuis cette dissociation toute récente car le “mainstreaming était considéré comme trop politisé et donc peu scientifique ce qui ne semblait pas correspondre aux objectifs de neutralité préconisés par les autorités de l’université.”

Certaines prémices de structures transdisciplinaires semblent avoir été élaborées, Marielle Bruyninckx affirme: “Dans nos recherches, la dimension genre est de plus en plus souvent intégrée de façon transversale.”

Toutefois tenter la piste d’un enseignement qui puiserait des racines dans plusieurs disciplines ne semble pas encore avoir été retenu. Actuellement, il s’agit plus de faire la somme des différentes initiatives au sein de plusieurs facultés plutôt que d’en combiner l’énergie pour en faire un centre d’étude genre interdisciplinaire. Mais de véritables volontés sont-elles présentes pour mener à bien un tel projet ?

L’avenir des études de genre ?

1. FAIRE DU GENRE SERA ACADÉMIQUEMENT CORRECT ?

Marie-Geneviève Pinsart, Philosophie, ULB: “Ca va s’imposer car nous sommes en pleine importation du modèle académique nord-américain. La concurrence entre les pôles universitaires peut aussi jouer en faveur du genre.”

2. LA DIVERSITÉ, L’AVENIR DES ÉTUDES DE GENRE ?

Nathalie Frogneux, Philosophie, UCL: “Il y a un avenir si les études de genre s’articulent à la question de l’égalité et des discriminations en général, pour d’autres motifs que le sexe. Il y aura plus

de demandes et il sera intéressant d’articuler les discriminations entre elles. Les études de Genre n’ont pas intérêt à refuser le dialogue, nous sommes encore très loin d’en avoir fait le tour d’un point de vue épistémologique.

3. LES ÉTUDES DE GENRE DOIVENT ÊTRE INSTITUTIONNALISÉES POUR AVOIR UN AVENIR ?

Juliette Dor, Philosophie et Lettres, ULG: “Les études de genre sombreront dans une impasse lorsque les personnes qui prennent cette thématique à bras de le corps ne seront plus en service. C’est le risque qu’on court de les faire reposer sur des personnes dynamiques mais sans aucune forme d’institutionnalisation.”

4. DES ÉTUDES DE GENRE INTERDISCIPLINAIRES ?

Olivier Paye, Sciences Politiques, FUSL: “Le contexte de Bologne n’est pas très favorable à l’interdisciplinarité alors que les études de genre le sont par nature!”

5. LES MOYENS ACCORDÉS AUX ÉTUDES DE GENRE ?

Béregère Marques-Pereira, Sciences Politiques, ULB: “L’avenir est un grand point d’interrogation. Une certaine reconnaissance des études de genre en sciences politiques existe mais elle n’est pas suffisante. Je ne suis pas sûre que ce soit par discrimination. Je constate que le manque de budget est énorme et que donc la concurrence est très forte. Bien sûr, les sciences politiques sont très masculines, bien plus en francophonie que dans les pays anglo-saxons.”

Eliane Gubin, Histoire, ULB: “Tout d’abord, d’une façon pragmatique en Histoire plus personne n’a été recruté alors que je vais bientôt partir en pension. Il ne restera que Valérie Piette qui travaillera sur l’histoire des femmes. Il s’agit donc de maintenir l’existant mais être plus créatif semble impensable avec les moyens

alloués. Je pense que c'est le même cas dans les autres facultés."

6. S'ORGANISER POUR CRÉER LA DEMANDE SOCIALE ET POLITIQUE EN ÉTUDES DE GENRE ?

Béregère Marques-Pereira, Sciences Politiques, ULB: "Nous devrions avoir une discussion serrée entre nous pour réfléchir à une stratégie, pour nous organiser. Cela est indispensable. Mais nous sommes toutes et tous tellement pris-e-s par nos obligations professionnelles que nous n'arrivons pas à dégager du temps. Nous n'avons pas le minimum de recul pour faire avancer des choses nouvelles. Les jeunes aussi sont mis-e-s sous pression, elles et ils doivent survivre. Je pense que s'il n'y a pas de demande sociale et politique émanant des pouvoirs publics et qui fasse pression sur les universités, la situation des études de genre restera précaire."

7. ET LES ÉTUDES FÉMINISTES ?

Hedwige Peemans-Poulet, Université des Femmes: "Je crains qu'en Belgique, la problématique féministe n'ait pas encore atteint (comme aux E.U. ou au R.U.) un seuil d'importance suffisant pour résister à un profond retour en arrière comme l'annonce l'air du temps."

Pistes

Afin de synthétiser ces interventions nous voulions vous proposer quelques pistes de conclusions. Tout d'abord les projets Genre ne semblent pas avoir obtenus une place spécifique en tant que programme d'enseignement dans les universités, il s'agit plutôt de greffer l'angle des rapports de genre à une discipline déjà instituée. Le même cas de figure peut être trouvé en France où "16 académies sur 27 offrent davantage d'enseignements 'contenant' le genre que d'enseignements 'spécifiques'.⁴"

Le lieu d'émergence de ces projets Genre est aussi intéressant: il s'agit dans tous les cas de Faculté de sciences humaines, ou de Philosophie et Lettres.

Ces différents projets de mineures dans les universités Belges peuvent être considérés comme un premier travail de coordination des cours, des recherches, projets, déjà existants.

Actuellement, la priorité a plus été mise sur le rassemblement des enseignements traitant du genre ainsi que leurs visibilités. En effet, comme l'explique Nathalie Frog-nieux l'objectif est avant tout de "rendre visible l'invisible", c'est-à-dire d'identifier les enseignements qui évoquent ou traitent de manière directe ou indirecte, cachée ou ouverte du genre. La stratégie choisie est celle du cumul d'un maximum de forces: par exemple, Eliane Gubin explique qu'aujourd'hui "on peut faire du genre sans être féministe." L'ensemble de ces forces, de ces initiatives déjà en cours doivent nécessairement trouver un espace commun dans lequel elles se trouveraient inter-reliées: ce travail de coordination de réseau pourrait être assumé par Sophia. Toutefois, cette forme d'institutionnalisation ne sera viable que si elle est couplée de volontés politiques communautaires.

Une fois ce réseau en place et ce travail de coordination mis sur pied ne pourrait-on pas aspirer à l'introduction de bases revendicatives fondées sur "la fonction critique de la société comme base de la dynamique de l'engagement ou du militantisme en vue de changer le cours de choses" évoquée par Hedwige Peemans-Poulet ?

Notes

- 1 Voir enquête 2004 ANEF: www.anef.org
- 2 Hedwige Peemans-Poulet explique cette dynamique: "L'U.F. s'inscrit dans le cadre de l'édu-

cation permanente. Elle est fidèle aux principes fondateurs du Décret de 1976: la fonction 'critique de la société' comme base de la dynamique de l'engagement ou du militantisme en vue de changer le cours des choses. Cette fonction critique suppose l'apport de connaissances dissidentes; or, ces connaissances dissidentes – féministes – ne sont pas spontanément disponibles et diffusables telles quelles. Il faut les construire, soit à partir de la production scientifique féministe étrangère soit en innovant à partir du contexte belge. Cela suppose, comme le fait ou veut le faire l'U.F., une articulation permanente entre les mouvements et revendications des femmes, la construction scientifique et la diffusion des savoirs ainsi construits."

- 3 Lykke, N. (2003) *Women's/Gender/Feminist Studies - a Post-disciplinary Discipline?*, Keynote-address at conference 'Truth or dare? Celebrating 15 years of Women's Studies in Utrecht' (Nov 13-14, 2003), Utrecht University, in Braidotti Rosi, Just Edyta, Mesink Marlise (eds.) *The Making of European Women's Studies*, Volume V, Athena, pp91-101.
- 4 Voir enquête 2004 ANEF: www.anef.org

analyse

Sophia : op het kruispunt tussen militanten en instituties*

SOPHIE STOFFEL** (VERTALING: ELS FLOUR & SOFIE DE CAIGNY)

“Women’s studies is about science and activism, about intelligence and passion. It is about women of science, women who challenge the established criteria of scientific truth. And it is about women of action, women who dare to undertake the long march through the institutions.”¹

“Si une personne obstinée ne prend pas les choses en main, elles n’aboutiront pas!”²

Feminisme is ...

Ondermeer een politiek project voor de collectieve en individuele emancipatie van vrouwen, dat berust op het aanklagen van sociale relaties van mannelijke dominantie / uitsluiting / discriminatie van het vrouwelijke. Volgens deze opvatting is het feminisme actueel en heeft het vandaag de dag nog steeds betekenis. De feministische beweging ontstond ongeveer een eeuw geleden. Ze voerde een zichtbare strijd voor de gelijkheid van mannen en vrouwen in termen van politieke en sociale burgerrechten. Nadat het algemeen stemrecht voor vrouwen werd ingevoerd (in België in 1948), leek het feminisme gedurende twee decennia te zijn verdwenen. In de jaren 1970 was het helemaal terug van weggeweest, met als grote strijdpunt de bevrijding van vrouwen, en hun zelfstandig beslissingsrecht over hun lichaam en hun seksuele leven en voortplanting. Deze indrukwekkende beweging, die de traditionele patriarchale structuren fundamenteel in vraag stelde, verbrokkelde nadien in verscheidene deelbewegingen, die elk met een eigen vorm

van feminisme werden aangeduid, waaronder materialistisch, liberaal, lesbisch, zwart of queer feminisme. Na verloop van enige tijd, en naarmate er anders gemobiliseerd werd, leidde het pluralisme in de feministische beweging tot een *gedifferentieerd feminisme* of tot *verschillende feminismen*.³

Sindsdien ontmoeten feministen elkaar niet alleen meer te midden van praatgroepen, vrouwenorganisaties of sociale bewegingen, maar evenzeer in universiteiten, beleidsinstanties, internationale organisaties, vakbonden en andere geïnstitutionaliseerde groepen. Het feministische project om de sociale relaties tussen vrouwen en mannen te transformeren, uit zich anders al naargelang de ideologische achtergrond of strategische voorkeur. Af en toe verdwijnt het feministische vertrekpunt zelfs naar de achtergrond, ten voordele van nieuwe benaderingen als gender of gelijke kansen tussen vrouwen en mannen.

Doordat het feminisme zowel een politieke positie inneemt, een sociale praktijk belichaamt als een wetenschap is, kan het op meerdere wijzen, door diverse actoren en in verschillende contexten worden uitgedragen. Om het feministische project in al zijn verscheidenheid vorm te geven, kunnen verschillende strategieën gebruikt worden. Zo is er *autonome* feministische actie in sociale bewegingen of basisgroepen mogelijk, maar kan ook een *institutioneel* feminisme gepromoot worden, dat deelneemt aan *“activiteiten en beleid van staatsstructuren die officieel in het*

leven zijn geroepen om de belangen en de rechten van de vrouwen te promoten”⁴ of zich betrokken toont bij de activiteiten en het beleid van internationale instellingen (Europese Unie, Verenigde Naties). Er kan ook gewerkt worden aan de politieke representatie van vrouwen en van hun *belangen* in verkozen parlementen of aan de ontwikkeling van het *academisch* feminisme, enz. Deze mogelijkheden worden vaak ingeschat al naargelang ze opteren voor autonomie dan wel institutionalisering. Het methodologische gemak waarmee deze tweedeling wordt gemaakt, gaat in stilte voorbij aan het feit dat de meerderheid van de feministische militanten tussenstrategieën ontwikkelen van samenwerking of koppeling, waarbij ze een ander petje opzetten al naargelang de context. De sociale praktijk is immers verscheiden en valt slechts zelden op te splitsen in twee exclusieve strategische posities.⁵

Voor wat de academische wereld betrof, boden de ontwikkeling van *women’s studies* en het systematisch onderzoek naar de verhoudingen tussen de geslachten in de universitaire praktijk en wetenschapsofbouw twee mogelijke pistes aan de voorstanders van andere genderverhoudingen. De drijvende krachten achter Sophia hebben beide strategieën gevolgd.

In het begin was er de inzet van militante feministen ...

In een poging om de “ervaring Sophia”⁶ zo volledig en onpartijdig mogelijk te vatten, onderzochten we hoe een beperkte groep van betrokken personen het project formuleerde en hoe dat vervolgens werd getransformeerd tot een publieke kwestie en een uitdaging voor het beleid. Twee vragen lijken daarbij interessant: in de eerste plaats die naar de actoren die deze uitdaging uitdroegen. Ten tweede de vraag naar de strategieën die ze daarbij hanteerden. Op die manier konden

wij bekijken hoe een bepaalde doelstelling evolueerde onder invloed van de wisselwerking tussen de verschillende betrokkenen in het debat. De betrokkenen veranderden echter ook zelf voortdurend, doordat ze in veel ruimere contexten (nationaal, regionaal, internationaal) opereerden die op hun beurt ook voortdurend andere vormen aannamen.⁷ Het ligt niet in ons opzet om deze verschillende aspecten op een exhaustieve wijze te bekijken. We zullen enkele dimensies belichten die ons in staat stellen om op grondige wijze de door Sophia afgelegde weg te kunnen vatten.

Een eis valt niet uit de lucht. Hij komt voort uit de vaststelling van enkele personen dat ze niet tevreden zijn met een bepaalde situatie waarbij ze al dan niet rechtstreeks betrokken zijn. De eis krijgt vervolgens vaste vorm doorheen discussies binnen een beperkte groep mensen, waarin er kritieken worden gespuid en alternatieven worden voorgesteld. Het idee een netwerk te creëren dat vrouwenstudies promoot en coördineert, ontstond concreet door uitwisselingen tussen zowel Franstalige als Nederlandstalige militanten en feministische onderzoeksters, in het verlengde van een congres uit 1989-90 dat de staat opmaakte van de feministische studies in Europa.

... in aansluiting op de eerste stappen naar een academische institutionalisering van vrouwenstudies⁸

Bij de heropleving van het feminisme in de jaren 1970, boog een deel van de militanten zich over de kwestie van het feminisme als wetenschap. Ze hadden het idee voor ogen om plaatsen te creëren waar die kennis kon worden opgebouwd. Op dat moment waren *women's studies*⁹ in België nog helemaal niet aanwezig in de universiteiten.¹⁰ Feministische wetenschapsopbouw was vooral een zaak van

niet geïnstitutionaliseerde groepen. Zo werd in 1973 de GRIF (Groupe de Recherche et d'Information Féministe) gesticht, terwijl de Université des Femmes in 1979 werd opgericht. In de jaren 1980 pleitten feministische universitaire onderzoeksters¹¹ ervoor dat feministische studies dezelfde erkenning zouden genieten in de academische wereld als de andere wetenschappen. Teneinde academische en institutionele erkenning voor hun wetenschappelijke activiteiten te krijgen, en met de hoop om contact te kunnen leggen met andere disciplines, zetten ze onderzoekscentra en -groepen op. Ze roeiden met de riemen die ze hadden, in de meeste gevallen kregen ze geen financiële hulp van de academische of de politieke overheden. Deze geleidelijke maar onzekere intrede van vrouwenstudies in de universiteiten houdt een vorm van geïnstitutionaliseerd feminisme in: het zogenaamde academische feminisme. Zo werd het eerste Belgische centrum dat zich toelegde op *women's studies*, het Centrum voor Vrouwenstudies van de Universiteit van Antwerpen, in 1987 opgericht op initiatief van Mieke Van Haegendoren. In 1988 werd het Centrum voor Vrouwenstudies van de Vrije Universiteit Brussel gesticht door Lydia de Pauw - de Veen. Aan Franstalige zijde richtte Elian Gubin in januari 1989 de Groupe Interdisciplinaire d'Etudes sur les femmes/GIEF aan de Université Libre de Bruxelles op. Deze centra en groepen werden niet dadelijk erkend door de universitaire overheden en moesten zich in de regel zelf financieren. Dit proces van institutionalisering zette zich verder tijdens de jaren 1990 met de oprichting van nieuwe centra en groepen.¹²

In die context van een geleidelijk intrede van vrouwenstudies aan de universiteit, vond in februari 1989 aan de ULB het colloquium "*Women's studies: concept and reality – Concept en realiteit van vrouwenstudies*" plaats. De organisatie was in han-

den van de GRIF, die Belgische feministische militantes, onderzoeksters en lesgevers een ontmoetingsplaats bood. Het colloquium (gesteund en gefinancierd door de EU) bouwde voort op een enquête van de GRIF over de stand van zaken van vrouwenstudies in de twaalf toenmalige (1987-88) lidstaten van de EU, uitgevoerd in het kader van het Actieprogramma voor Gelijke Kansen in het Onderwijs van de Europese Commissie. De ontmoeting bood de gelegenheid om een stand van zaken op te maken van de mate waarin vrouwenstudies waren doorgedrongen aan de Europese universiteiten, om in debat te gaan over waar feministische kennis tot stand komt (universiteiten, permanente vorming of dagdagelijkse actie in vrouwen-groepen) en om eisen te stellen aan de politieke en academische wereld.

Opnieuw op initiatief van de GRIF kwamen in maart 1989 enkele Frans- en Nederlandstalige vrouwen samen die waren begaan met de ontwikkeling van vrouwenstudies. Ze wilden nadenken over de situatie in België en over mogelijke initiatieven om het doordringen van *women's studies* aan de universiteit te ondersteunen. Het is deze groep feministische onderzoeksters en militantes¹³ die met het idee kwam om een tweetalig netwerk te creëren dat de promotie en coördinatie van vrouwenstudies in België ter harte zou nemen. De vrouwen in kwestie waren merendeels actief in het onderwijs en het onderzoek en zetten zich in voor de maatschappelijke, economische en politieke emancipatie van vrouwen. In maart 1990 volgde de oprichting van Sophia, bicommunautair coördinatie-netwerk vrouwenstudies - réseau bicommunautaire de coordination des études-femmes, als een feitelijke vereniging.

De aandacht ging in eerste instantie naar de promotie en de ontwikkeling van onderzoek en onderwijs in vrouwenstudies

en over vrouwen in België. Sophia stelde zich tot doel een brug te vormen tussen de onderzoekswereld en de vrouwenbeweging en contacten te leggen tussen het noorden en het zuiden van het land. Parallel stelde de vereniging vragen over feministische wetenschapsofbouw en het nut daarvan bij het streven naar gelijkheid tussen vrouwen en mannen. Feministische kennis is immers niet enkel relevant vanuit epistemologisch oogpunt (de deconstructie/reconstructie van kennis over gender). Erin onderwijzen is bijdragen tot een opvoeding-naar-verandering, door studenten (m/v) te vormen die misschien op een dag het beleid terzake zullen uitwerken. In die zin heeft het netwerk een ruim publiek voor ogen wanneer het zich richt tot *“al wie geëngageerd is in een organisatie met dezelfde politieke, sociale of culturele doelstellingen als onze vereniging.”*¹⁴ Het waren dus militantes, professioneel actief in onderzoek en onderwijs, die het interne debat vorm gaven van waaruit het Sophia-project groeide. Ze vertrokken vanuit een driedelige vaststelling: de zelfverkleerde neutraliteit van wetenschappelijke kennis, de afwezigheid van een ‘genderlezing’ in de verschillende disciplines en de ondervertegenwoordiging van meisjes/vrouwen als lesgeefsters en in bepaalde disciplines ook als studenten.¹⁵ Ze klaagden aan dat vrouwen aan de universiteiten worden gediscrimineerd, niet alleen als ‘producenten’ van kennis, maar ook als bestemmingen en objecten van kennis. Ze klaagden ook het gebrek aan financiering en erkenning aan van gender-gerelateerde onderzoeks- en onderwijsactiviteiten door de universiteiten, en de achterstand die België hierin heeft ten opzichte van andere Europese landen. Om hieraan te verhelpen, stelden ze voor om de academische institutionalisering van het feminisme te ondersteunen door een coördinerende rol te vervullen tussen de verschillende militante en institutionele actoren in Nederlands- en Franstalig België.

Sophia betrad de publieke ruimte ten volle wanneer de organisatie een vzw werd en haar activiteiten op vlak van verspreiding van kennis en informatie en van vorming verder ontplooiden. Maar ook de interne discussies die tot de stichting van Sophia leidden, vonden al plaats tijdens een publiek evenement, het eerdergenoemde colloquium van de GRIF. Sophia werd de inzet van een politiek debat – of, anders gezegd, schreef zich in in de politieke agenda van enkele beleidsverantwoordelijken – en dat gebeurde parallel aan de ontwikkeling van een gelijk-kansenbeleid (op nationaal en Europees niveau en op het niveau van de gemeenschappen). Zodra Sophia immers een politieke erkenning zocht van haar rol in de promotie van gelijkheid v/m of subsidiedossiers begon in te dienen bij instellingen belast met gelijke kansen, werd het netwerk een beleidskwestie die vroeg om beslissingen van het beleid. We zouden zelfs kunnen stellen dat Sophia, als een feministisch project dat de grenzen tussen privé en politiek in vraag stelt, een beleidskwestie is, los van de formele relaties met instellingen.

... en in een context van een zich ontwikkelend institutioneel feminisme en gelijkkansenbeleid

Het prille begin van een “geinstitutionaliseerd feminisme” vinden we in ons land in de jaren zeventig, met de oprichting van vrouwengroepen binnen een aantal politieke partijen (CVP en PSC vanaf 1973) en de oprichting van de Commissie Vrouwenarbeid en de Consultatieve Commissie Status van de Vrouw (1975). In deze jaren vond de eerste Wereldvrouwenconferentie van de Verenigde Naties plaats (Mexico, 1975). Ze luidde de start in van het Decennium van de Vrouw (1975-1985), dat staten aanmoedigde om actie te ondernemen voor meer gelijkheid tussen mannen

en vrouwen, bijvoorbeeld door rond gelijke kansen overheidsinstellingen en een overheidsbeleid in het leven te roepen, en door maatregelen te nemen tegen discriminaties op grond van gender.¹⁶ Eind jaren zeventig ontstonden zo in de Vlaamse en de Franstalige Gemeenschap commissies voor gelijke kansen van jongens en meisjes in het onderwijs (1979-1980).

In 1985 werd Miet Smet als staatssecretaris voor Leefmilieu en Maatschappelijke Emancipatie bevoegd voor gelijke kansen. De oprichting van de Emancipatieraad een jaar later, betekende de definitieve start van het “overheidsfeminisme” in België.¹⁷ Miet Smet werd in 1991 minister van Tewerkstelling en Arbeid, en creëerde in 1992 de Directie Gelijke Kansen binnen haar ministerie. Nog een jaar later werd de Emancipatieraad omgevormd tot de Raad voor Gelijke Kansen van Vrouwen en Mannen.¹⁸ Deze politieke institutionalisering van het feminisme kreeg geleidelijk aan gestalte. Heden ten dage zijn er ook *“Adviesraden bij de federale regering (Raad van Gelijke Kansen tussen Mannen en Vrouwen) en enkele gemeenschaps- en gewestregeringen, er is de recente oprichting van een Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen, er bestaat een ontmoetings- en ondersteuningscentrum voor de vrouwenbeweging (Amazone), er bestaan op verschillende niveaus administratieve diensten voor gelijke kansen en feministische organisaties en activiteiten worden op verschillende niveaus gesubsidieerd.”*¹⁹ Deze dynamiek werd bevestigd door de Vierde Wereldvrouwenconferentie (Beijing, 1995). Op Europees niveau gaven zowel het Parlement als de Commissie en de Raad van de Europese Unie dit proces gestalte door het oprichten van gespecialiseerde afdelingen en het nemen van wetgevende maatregelen.²⁰ Zoals eerder gezegd, zullen we echter niet dieper ingaan op deze institutionalisering van gelijke kansen op het

federale, Europese en internationale niveau of op dat van de gemeenschappen en gewesten.

In deze context creëerde Sophia twee soorten banden met beleidsinstanties: een van beïnvloeding, die neerkomt op sensibilisering en overdragen van expertise, en een van 'betoelaging', op vlak van subsidies. De vereniging streefde er inderdaad naar om vrouwenstudies te stimuleren en bekend te maken in zowel de vormings- en onderwijswereld als bij instellingen die een beleid van gelijkheid moesten realiseren (departementen, diensten, commissies, enz). In die zin bracht ze de wens van enkele onderzoeksters in gender studies over dat hun analyses en conclusies zouden worden gebruikt door het beleid. Volgens Magda Michielsens hangt *"beleidsgericht onderzoek op het terrein van gelijke kansen (...) absoluut samen met vrouwenstudies. (...) Ik vind wel dat het gelijkheidsbeleid zelf, op een universiteit of op ministerieel niveau, iets anders is dan vrouwenstudies. Mensen die moeten instaan voor gelijke kansen aan de universiteiten en mensen die binnen vrouwenstudies werken hoeven niet dezelfde te zijn. Het zijn verschillende diensten. (...) Maar ik vind wel dat vrouwenstudies-onderzoek dat beleid moet voeden."*²¹ Parallel met dit aspect van het doorgeven van expertise, streefde Sophia naar een erkenning van haar missie door overheidsinstanties, om deze erkenning-door-het-beleid vervolgens uit te spelen in contacten met universiteiten, en zo een academische erkenning te krijgen voor kennis omtrent vrouwen/gender.

In 1995 vond Sophia, omgevormd tot een vzw, onderdak in de lokalen van Amazone. Dit congres- en ontmoetingscentrum voor gelijkheid tussen mannen en vrouwen opende in dat jaar de deuren dankzij de steun van de bevoegde minister Miet Smet. Amazone herbergt Nederlands- en Franstalige feministische en

vrouwenorganisaties. Eveneens in 1995 sloot minister Smet een (jaarlijks te vernieuwen) conventie af met Sophia. Daardoor konden twee betaalde medewerkers aan het werk, een Nederlandstalige en een Franstalige. Sophia kreeg zo meer zichtbaarheid bij en erkenning van de vrouwenbeweging, de politieke wereld en het brede publiek. In 1997 werd die financiële steun tijdelijk onderbroken en werd er onderhandeld over meer stabiele subsidies op lange termijn. Een ministerieel decreet kende in september 1997 een specifieke, vaste, subsidie toe (voor onbepaalde duur), die werd ingeschreven in de begrotingspost algemene uitgaven van het ministerie van Tewerkstelling en Arbeid, in het kader van het Programma gelijke kansen tussen vrouwen en mannen. In 1998 kende de Franstalige gemeenschap een subsidie toe voor de verspreiding van belangrijke informatie inzake vrouwenstudies en gelijke kansen tussen mannen en vrouwen. Sporadisch ontving Sophia steun van privé-sponsors, dankzij persoonlijke contacten en de sensibilisering van contactpersonen in privé-bedrijven. In 1999 bevestigde Laurette Onkelinx, vice-eerste minister en minister van Tewerkstelling en Gelijkekansenbeleid (opvolgster van Miet Smet in deze materie) haar steun aan de uitgave van de tweetalige nieuwsbrief.

Op haar initiatief zette de federale overheid in 2001 een positieve actie op aan de Franstalige universiteiten: er kwam een thematische, interuniversitaire leerstoel in vrouwen-/genderstudies in de Franstalige Gemeenschap. Het achterliggende idee was om de interuniversitaire samenwerking te stimuleren rond het inrichten van lesprogramma's in genderstudies (2000-2003). De leerstoel liet toe om de interne netwerken rond genderstudies binnen elke universiteiten te versterken en te ontwikkelen, om interuniversitaire netwerken vorm te geven en om de politieke en academische wereld beter op elkaar af

te stemmen.²² Kabinetten hadden immers nood aan expertise in genderstudies, zowel bij het uitwerken van overheidsbeleid als voor de sensibilisering en de vorming van het overheidspersoneel. Die eerste positieve actie *"beoogde immers de integratie van gender in de wetenschap terwijl het tweede project ernaar streefde een genderperspectief binnen te brengen in de instellingen die wetenschap produceren."*²³ Eind 2002 keurde minister Onkelinx een project van Sophia in die laatste zin goed: ze vertrouwde Sophia *"de missie toe om een gendergevoelig beleid (gender mainstreaming) aan te moedigen aan de Belgische universitaire instellingen. Het project 'Gelijkheid vrouw/man aan de universiteiten', dat liep in 2003, wilde initiatieven binnen de universiteiten in het leven roepen en/of coördineren en contacten vergemakkelijken om te komen tot een interuniversitair netwerk voor gelijkheid."*²⁴

En de contacten met de vrouwenorganisaties?

De doelstelling die Sophia de voorbije jaren het minst goed kon vervullen, betreft de interactie met de vrouwenbeweging en feministische organisaties. Door zich af te stemmen op de universitaire wereld van onderzoeksters en vrouwelijke professoren (en hun bongenoten), een wereld die niet gemakkelijk te vatten is en waarin de contacten met de vrouwenbeweging afhangen van de stemming en de strategie van het moment, leek Sophia zich buiten de tegenstelling autonomie / institutionalisering te stellen. Of, anders bekeken, leek Sophia een brug te slaan tussen deze alternatieven. Alhoewel Sophia steeds het idee heeft verdedigd dat een *betekenisvolle wetenschappelijke kennis*²⁵ tot stand kan komen in verschillende ruimtes, waaronder die van de vrouwenorganisaties, heeft Sophia zich snel verankerd in de *women's studies* die binnen de academische wereld groeiden. Dat gebeurde onder meer dankzij de

veelvuldige samenwerking met centra en groepen die daar werkten aan vrouwen- / gender- / feministische studies (vooral in Antwerpen en Gent). Contacten tussen de academische *gender studies* en de vrouwenorganisaties zijn nooit meer dan occasionele contacten geweest, bijvoorbeeld tijdens zomeruniversiteiten en colloquia²⁶, of ten persoonlijke titel via een onderzoekster-militante. Alhoewel de organisatie van bij het begin de wil uitsprak om zich te richten tot “*onderzoek/st/ers, studenten, militanten, vertegenwoordig/st/ers van basisgroepen, leerkrachten, politiek geëngageerden, beleidsmakers, maar ook tot vrouwenbewegingen, vrouwen in het vormingswerk en het onderwijs en tot het verenigingsleven in het algemeen*”²⁷ blijft het smeden van stevige banden met vrouwen- en feministische organisaties in grote mate een uitdaging voor Sophia.

Sophia, tussen militantes en instellingen

De voornaamste strategie die Sophia gebruikt om succesvol bij te dragen tot een maatschappelijke verandering in de richting van meer gelijkheid v/m, is het creëren van een netwerk tussen militante feministes, onderzoeksters en de betrokken beleidsactoren, met als centrale thema het stimuleren van feministische wetenschapsofbouw en genderstudies.²⁸ Enkele van haar activiteiten in die zin zijn: het inrichten van drie zomeruniversiteiten (1991-1993), colloquia en studiedagen (sinds 1997), het uitgeven van een trimestriële nieuwsbrief (sinds 1995), de verspreiding van informatie via e-mail (sinds 1998) en de lancering van een website (2001). Volgend jaar zal in het teken staan van het verdwijnen van de papieren versie van de nieuwsbrief. Ze zal worden vervangen door de website, die meer informatie zal bevatten, en door een *e-newsletter* voor de leden. Bovendien wordt terug aangeknoopt bij de traditie van jaarlijkse colloquia waar

een overzicht wordt opgemaakt van de feministische / gender- / vrouwgerelateerde kennis zoals die tot stand komt in verschillende kenniscentra, binnen en buiten de universiteit.

Het lijkt ons dat in het bestaan van Sophia twee opeenvolgende dynamieken zijn te onderscheiden. In een eerste periode stond de academische institutionalisering van vrouwenstudies centraal, en het succesvol met elkaar in contact brengen van onderzoeksters in feministische, vrouwen- en genderstudies uit universiteiten in het noorden en zuiden van het land. In deze eerste fase leek de organisatie over weinig middelen te beschikken, maar was er misschien ook (of zelfs daardoor) een sterkere band met feministische actie. In de tweede periode, die halfweg de jaren 1990 begon, was er een versterking merkbaar van het overheidsbeleid inzake gelijke kansen. Parallel was er bij Sophia een grotere institutionalisering (die verband hield met de toegenomen expertise en financiering). Deze evolutie van Sophia op vlak van strategie / keuze van gesprekspartners paste helemaal in de lijn van een zich aan een veranderend staatsapparaat aanpassende vrouwenbeweging.²⁹ Veranderingen binnen dit apparaat wettigden de overgang van een op wantrouwen gestelde oppositie-dynamiek of van afwijzing naar een dynamiek van samenwerking, dialoog en zelfs integratie. Zodra de overheid een gelijkekansenbeleid ontwikkelde, kreeg de vrouwenbeweging een ander beeld van de staat, een beeld dat niet meer hetzelfde was als ten tijde van de tweede feministische golf en de toenmalige acties voor vrouwenemancipatie en tegen het patriërchaat in al zijn vormen. Dat betekende niet dat het overheidsingrijpen niet langer kritisch wordt / kan worden bekeken vanuit een feministisch of genderstandpunt. De hervorming van deze actor creëerde evenwel een nieuw kader voor *mogelijke acties* van de vrouwenbeweging en de orga-

nisaties die daar deel van uitmaakten. Omgekeerd nodigden de veranderingen binnen de vrouwenbeweging / feministische beweging uit tot een antwoord van de actoren waarmee ze in interactie was. Al deze voorbeelden tonen aan dat de manier waarop Sophia andere strategieën ging gebruiken en de algemene evolutie die de organisatie doormaakte niet louter voortkwamen uit interne beslissingen, los van een context. Ze moeten daarentegen worden gezien in het kader van de interactie van de organisatie met andere actoren uit de academische en politieke wereld en uit het verenigingsleven, actoren die stuk voor stuk zelf onderhevig zijn aan verandering.

Alhoewel Sophia voortdurend interageert met die delen van de academische en politieke wereld die zijn betrokken bij het feminisme en gelijke kansen, is Sophia geen onderdeel van het “institutionele feminisme”. Haar inspanningen om de discriminatie van vrouwen aan de universiteiten te laten erkennen als een probleem, wortelen in de vrouwenbeweging en betrekken alle actoren m/v die deze discriminatie willen aanklagen, alternatieven willen formuleren, over veranderingen kunnen beslissen en deze aanpassingen in werking kunnen doen treden (voornamelijk universitaire, soms ondersteund vanuit de overheid). Het project van maatschappelijke verandering waar Sophia voor staat, rust op het idee van een “fluwelen driehoek”³⁰: een interactie tussen overheidsfeministen of “*femocrats*” (gelijkekansenambtenaren en politicae), academici uit *gender studies* en organisaties uit de vrouwenbeweging. Deze benadering kan naast de “*empowerment-driehoek*” van V. Vargas et S. Wieringa³¹ worden geplaatst. Deze laatste stellen dat de vooruitgang op vlak van vrouwenemancipatie en de toegang van vrouwen tot macht in de samenleving mogelijk werden doorheen strategische allianties tussen de vrouwenbeweging, politicae en

gelijkedansen-instellingen. De twee auteurs gaan evenwel voorbij aan de mogelijke rol van universitaire feministes en lijken de mogelijkheid tot *empowerment* voor te behouden aan vrouwen, zelfs aan feministes. Sophia van haar kant is niet afkerig van een interactie met “niet-feministische bondgenoten.”³² Bondgenoten uit het academische en politieke milieu en uit het verenigingswezen, die geloven in het genereren en verspreiden van feministische / genderkennis met het oog op een toenemende gelijkheid v/m. Die positie verklaart de aanwezigheid van enkele mannelijke professoren en onderzoekers bij vergaderingen / acties van Sophia over de leerstoel vrouwen- en genderstudies en ten tijde van het *mainstreaming*-project. Vanzelfsprekend zou het naïef zijn te denken dat een loutere intentieverklaring van samenwerking tussen de seksen, tussen beroepsgroepen en tussen taalgemeenschappen volstaat om alles op rolletjes te doen lopen. Wat de bruggen tussen beroepsgroepen betreft, kan bijvoorbeeld niet worden ontkend dat vooral de academische wereld toetrad tot het netwerk, terwijl de contacten met vrouwenorganisaties en overheidspersoneel ‘gelijkedansen’ beperkt of occasioneel bleven. Enkel de samenwerking tussen onderzoeksters-militantes uit noord en zuid lijkt doorheen de geschiedenis van Sophia nooit voor problemen te hebben gezorgd. Dit is een belangrijke vaststelling, aangezien deze vlotte samenwerking niet bij voorbaat was gegarandeerd. Nadine Plateau herinnert eraan³³ dat de Belgische feministische beweging van de jaren 1970 – waaruit de *women’s studies* groeiden – van bij de start was verdeeld over de kwestie van contacten met politieke en sociale instanties. Die verdeeldheid kristalliseerde in een “reformistische” strekking (open naar die instanties) en een radicale strekking (gekant tegen elke vorm van institutionalisering). Deze breuklijn, die eerst aan beide zijden van de taalgrens bestond, zou uiteindelijk een “Neder-

landstalige aanpak” afscheiden van een “Franstalige”. In Vlaanderen was in de vrouwenbeweging al snel ruimte voor samenwerking tussen progressieve vrouwen van verschillende politieke, maatschappelijke en culturele strekkingen, die de logica van een aanpassing en institutionalisering van het feminisme ondersteunden (politiek en academisch). Aan Franstalige zijde werden daarentegen niet zo gemakkelijk banden gesmeed tussen die verschillende werelden: “*in tegenstelling tot in Vlaanderen, waren er weinig feministisch geëngageerde vrouwen te vinden in de Franstalige politieke, syndicale en universitaire wereld. De feministische reflex ontstond er inderdaad buiten die instellingen, in de radicale feministische beweging.*”³⁴ Waar er in Vlaanderen dus een redelijke consensus te vinden was over de institutionalisering van *women’s studies*, zien we aan Franstalige zijde dat radicale feministische organisaties (zeker in de beginperiode) een grotere rol speelden in het genereren van dit soort kennis. Deze verschillende betrokkenheid op militant feminisme en institutionalisering hadden het Sophia-project van bij de start kunnen afremmen of blokkeren. De moeilijke en fragiele positie van vrouwenstudies binnen de universiteiten heeft onderzoeksters evenwel gemotiveerd om in een gemeenschappelijk project te stappen, los van hun voorkeur voor de ene of de andere strategie.

De oprichting van het Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen betekent misschien dat Sophia aan het begin staat van een nieuw veranderingsproces. Bovenaan de missies van het Instituut staat immers “*de studies en onderzoeken betreffende gender en gelijkheid van vrouwen en mannen te verrichten, ontwikkelen, ondersteunen en coördineren, en de impact van de concrete beleidslijnen, programma’s en maatregelen vanuit genderperspectief te evalueren,*”³⁵ wat suggereert

dat er twee wegen opliggen voor een interactie tussen Sophia en het gelijkedansenbeleid. De organisatie kan haar doelstellingen opnieuw formuleren en zich sterker verankeren binnen de vrouwenbeweging en/of de academische wereld, of ze kan, in het zog van het Instituut, verder gaan op het pad van een institutionalisering. Aangezien we niet helderziend zijn, kunnen we de toekomst van Sophia echter niet voorspellen ...

Noten

- * Ik dank Nadine Plateau zeer hartelijk voor haar aanmoedigingen, de documenten die ze ter beschikking stelde en haar kostbare raadgevingen die een grote inspiratiebron waren.
- ** Doctoranda Politieke Wetenschappen, Université Libre de Brussel.
- 1 J. van der Sanden, *Truth or Dare? Fifteen Years of Women’s studies at Utrecht University*, Utrecht, Universiteit Utrecht, 2003, p. 10.
- 2 “Als een doorzetter de dingen niet aanpakt, zullen ze niet succesvol zijn!” M. Bribosia, “Les institutions pour l’égalité des chances entre hommes et femmes : les conditions de leur efficacité” in H. Peemans-Poullet (red.), *La démocratie à l’épreuve du féminisme*, Brussel, Université des Femmes, 1998, p. 263-270, p. 268.
- 3 Zie Eliane Gubin, C. Jacques *et al.* (o.l.v.), *Le siècle des féminismes*, Parijs, Ed. de L’Atelier/Ed. Ouvrières, 2004.
- 4 J. Howell, “Gender, civil society and the State in China” in V. Randall, G. Waylen (red.), *Gender, politics and the State*, Londen, Routledge, 1998, p. 166-184, p. 167. Eigen vertaling.
- 5 Voor meer informatie over het ‘staatsfeminisme’, zie: S. Watson (red.), *Playing the State*, Londen, Verso, 1990; D. Stetson & A. Mazur, *Comparative State Feminism*, Londen, Sage, 1995; V. Randall & G. Waylen (red.), *op. cit.*; G. Waylen, “Le genre, le féminisme et l’Etat: un survol” in T. H. Ballmer-Cao, V. Mottier & L. Sgier (comps.), *Genre et politique. Débats et perspectives*, Parijs, Gallimard, Folio, Essais, 370, 2000, p. 203-232; A. Mazur, *Theorizing feminist policy*, Oxford, Oxford University Press,

2002. Voor een voorbeeld van de intermediaire strategie tussen zelfredzaamheid en institutionalisering, zie S. Stoffel, "Féminisme et institutions politiques: la Marche Mondiale des Femmes 'à la belge'," *L'Année Sociale* 2003, 2004, p. 67-78.
- 6 De informatie over de geschiedenis van Sophia komt uit een intern document ("Sophia, van haar ontstaan tot 2001") dat is gebaseerd op de archieven van de vereniging en op interviews met haar oprichtsters. Ook op de website (www.sophia.be) en in de driemaandelijke nieuwsbrieven is heel wat informatie te vinden.
- 7 Voor meer details over dit analysekader, zie S. Stoffel, "Politisation et féminisme: agents et stratégies dans la construction d'un débat" ingediend voor publicatie in B. Marques-Pereira, P. Meier (sous la dir.), *Genre et Science politique en Belgique et en francophonie*. De veranderende contexten worden benoemd met de term 'reconfiguration', zoals voetnoot 28 verduidelijkt.
- 8 Kritische bedenkingen bij de institutionalisering van *women's studies*, de feministische erfenis en de Belgische situatie zijn te vinden bij S. Bracke & M. Puig de la Bellacasa, "Études féministes et politiques d'égalité des chances... Quels rapports?" in *Actes du colloque Etudes féministes en Belgique - 1997/2000 - Akten van het colloquium Vrouwenstudies in België*, Brussel, Sophia, december 2000, p. 405-414.
- 9 De woordkeuze tussen vrouwenstudies, feministische studies of genderstudies vormt nog steeds een discussiepunt tussen de huidige leden van Sophia. Wij willen hier niet ingaan op de verschillende nuances. De termen maken alle drie deel uit van het project Sophia en wij gebruiken ze hier door elkaar. Het lijkt er echter op dat "in Vlaanderen de strekking bestaat om het minder en minder te hebben over emancipatie van vrouwen, maar meer en meer over geslachtsverschillen, gender en over gelijke kansen, wat toch al veel breder is dan vrouwenstudies," interview met M. Van Haegendoren, website van Sophia.
- 10 We denken in het bijzonder aan de eerste studies van Eliane Vogel-Polsky en France Gov-aerts (ULB) over het statuut en de het lot van vrouwen, die dateren van de jaren 1960 en 1970 en die de weg effenden voor de *women's studies* in de volgende decennia.
- 11 En in hoofdzaak leden van de departementen geschiedenis, filosofie, letteren en politieke en sociale wetenschappen.
- 12 In het kader van het onderzoeksprogramma sociale wetenschappen financierde het secretariaat van politieke wetenschappen in 1990 het Steunpunt Women's Studies (1990-94). Het werd toevertrouwd aan de onderzoeksters Eliane Vogel-Polsky van de ULB en Mieke Van Haegendoren, die vervolgens een nieuwe financiering zou bekomen voor het Steunpunt Women's studies dat aan het Sociaal Economisch Instituut / SEIN van het Limburgs Universitair Centrum werd verbonden. De institutionalisering van vrouwenstudies zette zich vervolgens verder met de creatie van het Centrum voor Genderstudies aan de Universiteit Gent (juli 1990), van de Groupe Interfacultaire Etudes-Femmes / GRIEF aan de Université Catholique de Louvain-la-Neuve (januari 1996), en het Centrum Gelijke-Kansenbeleid van de Katholieke Universiteit Leuven / KUL (1999), van Femmes Enseignement Recherche / FER van de Vrije Universiteit van Luik (2001) en tot slot van de Groupe d'études et de recherches Genre et Migration à l'ULB (2004). Op de website van Sophia staan interviews met volgende pioniers: Magda Michielsens (Centrum voor Vrouwenstudies, UA), Machteld De Metsenaere (Centrum voor Vrouwenstudies, VUB), Eliane Gubin (GIEF, ULB), Marysa Demoor en Chia Longman (Centrum voor Genderstudies, RUG), Sylvette Dupont-Bouchat, Ada García et Sonja Vanderlinden, (GRIEF UCL), Mieke Van Haegendoren (Steunpunt Women's Studies, SEIN/LUC).
- 13 Laurence Broze, Françoise Collin, Véronique Degraef, Myriam De Pauw, Nicole Deryckere, Ada García, Jeanine Lambrecht, Denise Loute-Devos, Bérengère Marques-Pereira, Magda Michielsens, Anne-Marie Pernot, Nadine Plateau, Micheline Scheyns en Renée Van Meche-len.
- 14 Webstek van Sophia.
- 15 Een vaststelling die, in beide gemeenschappen, bevestigd wordt door verschillende studies: R. Vanherck, M. Van Haegendoren, J. Van Houte, H. Theunisse & P. Verbrugge, *Vrouwen aan universiteiten. Verklaring van achterstelling van het vrouwelijk personeel aan Vlaamse universiteiten*, Bruxelles, UIA Vrouwenstudies/Kabinet van Staatsecretaris voor maatschappelijke emancipatie M. Smet, 1991; M. Scheyns, "Université d'été de Sophia. La situation des femmes dans l'enseignement et la recherche", *Steunpunt Women's studies. Newsletter*, 4, 1993, p. 33-50; M. Van Haegendoren, E. Valgaeren & S. Noelanders, *Gezocht: Professor (V). Een onderzoek naar vrouwen in academia*, Bruxelles, LUC/Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Gelijke Kansen in Vlaanderen, 2000; *Vooronderzoek. Gelijke kansen bij aanstelling benoeming en bevordering van het Zelfstandig Academisch Personeel*, Leuven, KUL/Centrum voor Gelijke Kansenbeleid, 2000; M. Alaluf & P. Marage (dir.), *Les filles face aux études scientifiques. Réussite scolaire et inégalités d'orientation*, Bruxelles, ULB, 2003; J. De Heneau & D. Meulders, *Alma Mater, Homo Sapiens. Quel genre pour la recherche universitaire?*, Bruxelles, Dulbea, 2003.
- 16 Later volgden nog Wereldvrouwenconferenties in Kopenhagen (1980), Nairobi (1985) en Beijing (1995) en, in 1979, de Conventie betreffende het elimineren van alle vormen van discriminatie jegens vrouwen (CEDAW). Zie B. Marques-Pereira, *La citoyenneté politique des femmes*, Paris, Armand Colin, Compact Civis, 2003.
- 17 P. Meier, "Does the Belgian State leave space for feminist action?" in *Akten van het colloquium*, op. cit., p. 255-264, p. 262.
- 18 Zie M. Bribosia, op. cit.
- 19 H. Peemans-Poulet, "A l'heure des premiers bilans," *Politique*, 30, juillet 2003, p. 9-13, p. 9.
- 20 Meer bepaald de Commissie Rechten van de Vrouw en Gelijke Kansen binnen het Europees Parlement; het D.G. Werkgelegenheid, Sociale Zaken en Gelijke Kansen binnen de Commissie en het D.G. Economische en Sociale Zaken van de Raad van Europa.
- 21 Interview met M. Michielsens, website van Sophia.
- 22 N. Plateau, "Chaire thématique inter-universitaire en études de genre de la CFWB," *Sophia*.

- Nieuwsbrief*, 31, 3de trimester 2002, p. 28-29.
- 23 Sophia, "Project 'Gelijkheid v/m aan de universiteit,'" *Weten en meten. Gelijkekansenbeleid aan de universiteit en genderstudies*, Sophia. *Nieuwsbrief*, speciale editie, 2004, p. 1.
- 24 Sophia, "Egalité F/H dans les universités," *Sophia. Nieuwsbrief*, 38, 2de trimester 2004, p. 39-40, p. 39. Zie ook *Weten en meten*, op. cit., en het dossier "Gender mainstreaming," *Sophia. Nieuwsbrief*, 31, op. cit. We merken op dat het succes van "gender mainstreaming" voortvloeit uit het Verdrag van Amsterdam, dat in 1999 van kracht werd. Dit Verdrag erkent gelijke kansen tussen vrouwen en mannen expliciet als een van de missies van de Europese Unie en geeft aan dat gender mainstreaming een van de essentiële assen is waarlangs een Europees beleid terzake vorm moet krijgen. P. Choque, C. Drion, *Les féministes j'ai rien contre*, Bruxelles, Luc Pire/Le Monde selon les Femmes, p. 43. Zie ook: A. García, "Une expérience de 'gender mainstreaming' dans les politiques fédérales belges (2001-2002)," *L'Année Sociale 2003*, 2004, p. 55-66.
- 25 M. Puig de la Bellacasa, "Savoir et/ou politique? L'exemple des études féministes" in J. Allard, G. Haarscher & M. Puig de la Bellacasa (sous la dir.), *L'université en questions*, Bruxelles, Labor, 2001, p. 195-216, p. 207.
- 26 Dat blijkt uit het thema van de rondetafel van het colloquium "Women's Studies. Overzicht van en perspectieven voor onderzoek en onderwijs in België" van december 1997: "Vrouwenstudies in België: bilan en perspectieven"
- 27 *Sophia. Nieuwsbrief*, 1, juni 1995, p. 4-5.
- 28 Dat de drijvende krachten hier in het vrouwelijk staan, heeft te maken met de feiten; Sophia had nooit de wil om mannen uit de academische wereld, het verenigingsleven of het beleid uit te sluiten van haar activiteiten.
- 29 Zie L. A. Banaszack, K. Beckwith, D. Rucht, *Women's movements facing the reconfigured State*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003. Hun idee is dat de vrouwenbeweging opgeroepen wordt om zich te reorganiseren, te "herconfigureren," zoals de staat waarmee ze de confrontatie aanging in de jaren 1970 – 1980 ook « geherfigureerd » is, door tal van structurele interne hervormingen (decentralisering, regionale integratie, herverdeling van de macht tussen de verkozen organen en de administraties, andere verhoudingen met het middenveld, enz.).
- 30 *The Velvet triangle*, zie A. Woodward, "The MacDonaldisation of the international women's movement: bad aspects of good practices" in *Akten van het colloquium*, op. cit., p. 379-393. "The velvet refers to the fact that almost all of the players are female in a predominantly male environment. The softness offers considerable vagueness about inputs and loyalties. The poles of the triangle are held down by feminist bureaucrats and politicians (in the illustration labelled as 'femocrats'), trusted academics, and formally organized voices in the women's movement," *ibid.*, p. 385.
- 31 V. Vargas & S. Wieringa, "The triangle of empowerment" in G. Lycklama à Nijeholt, V. Vargas & S. Wieringa (éds.), *Women's movements and public policy in Europe, Latin America, and the Caribbean*, New York, Garland, Gender, culture and global politics, vol. 2, 1998, p. 3-23.
- 32 "In order for feminist policy to be formulated, non-feminist decisionmakers (...) had to provide some level of support to feminist ideas and feminist policy proposals. Non-feminist allies included women and men who were outside feminist advocacy coalitions." A. Mazur, op. cit., p. 191.
- 33 N. Plateau, "Des 'women's studies' aux 'études de genre'," *Cahiers Marxistes*, 220, novembre-décembre 2001, p. 117-126. Eigen vertaling.
- 34 *Ibid.*, p. 3.
- 35 Webstek van het Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen: <http://meta.fgov.be>

dossier

Vrouwen-/Genderstudies in Vlaanderen anno 2004: verleden, heden en toekomst

SARA S'JEGERS

Inleiding

In 2000 kon u in verschillende opeenvolgende nieuwsbrieven van Sophia (nrs 21/22, 23, 24, 25) interviews lezen met enkele pioniersters van Vrouwen-/Genderstudies aan de verschillende Belgische universiteiten. Daarin werd gepeild naar de stand van zaken van Vrouwen-/Genderstudies op dat moment. Intussen, ruim 4 jaar later, nu de zogenaamde BaMa-hervorming (een resultaat van de Bologna-verklaring) op het punt staat het universitaire landschap grondig te veranderen, trokken we opnieuw voor een reeks interviews naar de universiteiten om te peilen naar de stand van zaken in Vrouwen-/Genderstudies anno 2004. Hebben Vrouwen-/Genderstudies zich op die (korte) tijd een plek weten te veroveren binnen de universiteit? En zo ja: welke plek? En zullen de BaMa-hervormingen het parcours dat Vrouwen-/Genderstudies reeds aflegde op een positieve of een negatieve manier beïnvloeden? Of nog: hoe evalueert men de voorbije 4 jaar? Welke evoluties vonden er reeds plaats tijdens de afgelopen 4 jaar? Welke visie heeft men op Vrouwen-/Genderstudies? Maar vooral: welke plannen bestaan er voor de toekomst? En: hoe schat men die toekomst in?

Wat de Vlaamse universiteiten betreft, brachten we een bezoek aan de volgende personen binnen de volgende instellingen: Universiteit Antwerpen, UA (Magda Michielsens), Steunpunt Gelijke Kansenbeleid, verbonden aan de UA

(Sonja Spee), Limburgs Universitair Centrum, LUC (Mieke Van Haegendoren), Universiteit Gent, UG (Marysa Demoor, Chia Longman), Katholieke Universiteit Leuven, K.U.Leuven (Veerle Draulans; Hilde Heynen & Elke D'Hoker), Vrije Universiteit Brussel, VUB (Machteld De Metsenaere). Op Sonja Spee en Hilde Heynen & Elke D'Hoker na, horen alle geïnterviewden bij de 'pioniersters' van Vrouwen-/Genderstudies aan Vlaamse universiteiten, die we in 2000 reeds interviewden in de nrs 21/22, 23, 24, 25 van de Sophia nieuwsbrief. U kan die interviews ook terugvinden op de Sophia website (www.sophia.be).

Stand van zaken aan de Vlaamse universiteiten

Limburgs Universitair Centrum (LUC), Mieke Van Haegendoren

Voor het eerste interview begaven we ons naar het Limburgs Universitair Centrum (LUC) in Diepenbeek, waar Mieke Van Haegendoren, destijds de grondlegster van (het Centrum voor) Vrouwenstudies in Antwerpen, intussen vice-rector is. Van Haegendoren is ook verantwoordelijke van de onderzoeksgroep SEIN, die ondermeer onderzoek verricht naar en opleidingen organiseert over ondernemerschap van vrouwen (SOFIA), vrouwen in leidinggevende functies en in ICT. SEIN is ook verbonden aan de cel Vrouwen van het Steunpunt Gelijke Kansenbeleid, waarbinnen het zich ondermeer toelegt op het verzamelen, analyseren en ontwikke-

len van beleidsindicatoren.

Aan het LUC loopt nog steeds het vak 'Vrouw en management'. Het is intussen een vak dat op Erasmusstudenten gericht is en waar zo'n 22 internationale studenten (v/m) zich voor inschrijven. Behalve het vak 'Vrouw en management' worden er aan het LUC geen specifieke vakken gedoceerd die onder de noemer vrouwen-/genderstudies vallen, maar volgens Mieke Van Haegendoren zijn er wel onderdelen van andere vakken die aandacht besteden aan het aspect gender. Van Haegendoren stelt dat het vooral belangrijk is dat "*gender geïntroduceerd wordt in alle vakken die met de menselijke dimensie te maken hebben.*" Op die manier bereik je volgens haar ook meer mensen dan met een master Vrouwenstudies, waar altijd maar een kleine minderheid voor zal kiezen.

Qua nieuwe projecten zal er vanaf begin december een mentor-project starten voor vrouwen in academische loopbanen. De doelgroep is interuniversitair. Het project is dus gericht op alle Vlaamse universiteiten, maar het wordt concreet georganiseerd in samenwerking met de K.U.Leuven. Aan het LUC heeft men verder geen plannen om iets rond Vrouwen-/Genderstudies te gaan doen.

Universiteit Antwerpen (UA), Magda Michielsens

De Voortgezette Academische Opleiding Vrouwenstudies bestaat intussen zo'n 10 jaar. Naast die voortgezette academische

opleiding is het Centrum voor Vrouwenstudies tegelijk met nog een heleboel andere projecten bezig, zoals afstandsonderwijs, het MEER-project, Zorra, een driedaagse uitdiepingsmodule 'Feministische Theorieën' enz.

Door de BaMa-hervorming zal er ook voor de Voortgezette Academische Opleiding Vrouwenstudies een en ander veranderen. Vanaf 2007 wordt die opleiding een master. Het blijft wel een interuniversitaire opleiding. *"Concreet betekent het dat men binnen de opleiding Politiek Sociale Wetenschappen (PSW) aan de UA Internationale Betrekkingen, Sociologie, Communicatiewetenschappen of Vrouwenstudies kan studeren. Een paar jaar geleden wilden we dat de opleiding gemainstreamd werd. Dan kan je eigenlijk niet beter hebben: het wordt een gewone master. Dat betekent dat het in de gewone academische structuur moet aanvaard worden. Het is geen eenvoudige beslissing geweest maar wel een beslissing op basis waarvan de universiteiten konden blijven samenwerken."* In zo'n master zouden ook professionele bachelors kunnen instromen, terwijl mensen met een hogeschooldiploma van het korte type de opleiding voordien slechts als vrije student konden volgen. Een ander idee waar Magda Michielsens mee speelt, is een master die gericht is op beleid – gender en gelijkheidsbeleid. *"Maar het is belangrijk om eerst uit te zoeken of er daarvoor voldoende studenten zouden instromen en of afgestudeerden werk zullen vinden."* Hetzelfde geldt trouwens voor de master Vrouwenstudies.

Universiteit Gent (UG), Marysa Demoor, Chia Longman¹

De vakken 'Inleiding tot de Genderstudies I & II' die al zo'n 5 jaar (op vrijwillige basis door professoren uit verschillende opleidingen en faculteiten) gedoceerd worden binnen de licentiaats-

opleiding Vergelijkende Cultuurwetenschap aan de UG, zullen vanaf 2007 wellicht wegvallen. De vakken waren verplichte vakken voor de studenten van de licentie Vergelijkende Cultuurwetenschap, maar die opleiding wordt in de huidige vorm stopgezet als gevolg van de BaMa-hervorming. Bijgevolg vallen hoogstwaarschijnlijk ook de vakken Genderstudies weg. Marysa Demoor (voorzitter van het Centrum voor Genderstudies): *"Daar is enigszins op ingespeeld doordat bepaalde aspecten die behandeld werden binnen de vakken opgenomen zijn als (keuze)vak binnen de verschillende faculteiten. Binnen de communicatiewetenschappen bestaat er (vanaf dit jaar of volgend jaar) het vak "Gender & Media". Aan het departement Engelse literatuur zal er, wanneer de masters ingevoerd worden, ook iets bestaan als "Gender & Literatuur". Losse aspecten ervan blijven voortbestaan en zijn als het ware gemainstreamd, maar er is zo geen overzichtsvak meer. Dat is eigenlijk wel jammer."*

Het Centrum voor Genderstudies blijft actief. Chia Longman, actief lid van het Centrum voor Genderstudies en lesgeefster van de vakken Genderstudies I & II, stak recent een gloednieuwe website voor het centrum in elkaar (www.cgs.ugent.be). Enkele lopende onderzoeken van leden van het Centrum zijn: "Het Victoriaanse sonnet als spiegel van het genderdebat" (onderzoekster: Dra M. Van Remoortel), "Anthropological presuppositions of the Darwinian view of women: A historical-critical analysis of the conflict between feminisms and Darwinisms" (onderzoekster: Dra G. Vandermassen), "Vrouwen en journalistiek in Vlaanderen, 1890-1940. Een cultuur-historisch project" (onderzoeksters: Dra G. Reymanants en Dra L. Vandenbussche). Het Genderforum, 3 x 2 avondlezingen die elk voorjaar gehouden worden over lopend onderzoek op het terrein van de genderstudies, gaat in 2005 door, alsook de pro-

ceedings die elk jaar in de Verslagen van het Centrum worden gepubliceerd.

Katholieke Universiteit Leuven (K.U.Leuven), Veerle Draulans

Ook aan de K.U.Leuven bestaat het vak 'Inleiding in de Genderstudies' nu 6 jaar. Het werd destijds in het leven geroepen onder stimulans van de werkgroep Vrouw & Universiteit die toen zeer actief was binnen de K.U.Leuven. Intussen bestaat er aan de K.U.Leuven ook de Marguerite Lefevre-prijs, een tweejaarlijkse prijs (ter waarde van 1500 euro) voor de beste licentiaatsverhandeling rond een genderthema. Veerle Draulans houdt zich binnen haar aanstelling van één dag per week bezig met de coördinatie van het vak 'Inleiding in de Genderstudies'.

Binnen 3 academiejaren zal er een evaluatie gemaakt worden van het vak en zal men beslissen of het kan verdergezet worden of niet. Veerle Draulans hoopt uiteraard op continuering. Er werd ook een voorstel ingediend tot het opstarten van een master na master in Genderstudies. Veerle Draulans: *"alle stappen die daarin gezet moesten worden, hebben we met positief gevolg gezet, maar op dit moment wachten we op toestemming om de volgende fase van de uitwerking te starten."* Die master na master zou focussen op twee verschillende doelgroepen: enerzijds mensen die in een beroepssituatie zitten en zich willen bijscholen op het vlak van gender (bv. ambtenaren, resource management, administratie), anderzijds mensen die onderzoeksgeoriënteerd zijn en bijvoorbeeld zouden willen doctoreren op een genderthema. Leuven werkt ook nog verder mee aan de master in Antwerpen. In tegenstelling tot de andere universiteiten heeft de K.U.Leuven geen Centrum voor Genderstudies. Er zijn evenmin plannen om er een op te richten, maar daarover leest u straks meer.

Vrije Universiteit Brussel (VUB), Machteld De Metsenaere

Het vak 'Inleiding tot de Vrouwen-/Genderstudies' gaat, onder leiding van Machteld De Metsenaere en Alison Woodward, nu zijn 7de jaar in. De lessenreeks omvat ook een lezingenreeks 'Tweespraak', die elk jaar een ander thema behandelt en waar jaarlijks een publicatie op volgt. Binnen de Politieke Wetenschappen kan een soort vervolg op het college gevolgd worden, namelijk het vak 'Gender & Politiek', gedoceerd door Petra Meier.

Het Centrum voor Vrouwenstudies van de VUB is zijn huidige kantoren aan de Waversesteenweg ontgroeid en kan binnenkort over betere en permanente lokalen beschikken dankzij de faculteit Rechten. Behalve het voortzetten van de huidige projecten, heeft Machteld De Metsenaere geen concrete plannen voor de toekomst: *"wij zijn daarin zeer realistisch: we kunnen dragen wat we nu dragen, maar zonder extra middelen kunnen wij – hoe graag we dat ook zouden willen – niets extra meer doen. Zelfs interuniversitair lijkt het me hoog gegrepen om behalve de VAO Vrouwenstudies nog iets anders aan te bieden."*

Evaluatie van de afgelopen jaren

Een terugblik op de jaren waarin de vakken Vrouwen-/Genderstudies en de Centra voor Vrouwen-/Genderstudies bestaan, brengt zowel positieve als negatieve ervaringen in de herinnering. Er lijkt, sinds het einde van de jaren '80, wanneer de eerste Centra voor Vrouwenstudies in Vlaanderen opgericht werden, een positieve tendens ingezet te zijn. Maar stellen dat Vrouwen-/Genderstudies zich een vaste en zekere plaats binnen de universiteit hebben veroverd, zou overdreven zijn. Tijdens de interviews kwam het vaak

ter sprake dat men in landen zoals Nederland veel verder is gegaan in de institutionalisering van Vrouwen-/Genderstudies. Dat heeft zijn vruchten afgeworpen in termen van onderzoek. Toch bleek het evenmin een ideale situatie, aangezien vele centra daar nu wegbezuinigd worden. De blik is nu echter met name op Vlaanderen gericht, omdat de veranderingen die hier plaatsgrijpen wel eens belangrijke gevolgen kunnen gaan hebben voor Vrouwen-/Genderstudies en voor onderzoek daaromtrent aan de universiteiten (en hogescholen). Waar die veranderingen ons naartoe brengen, is nog voor niemand echt duidelijk. Daarom zullen we pas over enkele jaren een concrete evaluatie kunnen maken. Wanneer we de respondenten vroegen naar de evaluatie van Vrouwen-/Genderstudies aan hun universiteit, waren de respondenten het alvast eens over de verdiensten van de inspanningen die de laatste jaren gedaan zijn:

Machteld De Metsenaere: "Ik stel vast dat het vak het effect heeft gehad dat wij ermee hoopten te bereiken. Onze analyse om dat vak te geven was: kijk, als wij het moeten doen met de GAS in Antwerpen dan betekent dat dat onze studenten zich pas na hun studies kunnen bekwamen in genderonderzoek en dat zal nog te traag een effect genereren op het vlak van de productie van wetenschappelijk onderzoek. Wij zien dat sinds dat vak gegeven wordt er ook veel meer thesissen van een behoorlijk niveau worden gemaakt in het verlengde daarvan. Het indienen en krijgen van projecten is daar sterk mee verbonden."

Magda Michielsens: "Wat leuk is, is hoeveel studenten je nu op allerlei posten tegenkomt. Dat vind ik een heel groot rendement. Ik kom soms ergens als spreker waar ik het helemaal niet verwacht en daar ontmoet ik dan toch weer ex-studenten... Die impact is er op ministe-

ries, in gemeentebesturen en dat vind ik een reële impact. Ik vind ook dat de voormalige studenten goed terecht komen. Wat ook een grote mogelijkheid is en wat carrièrebepalend kan zijn, is dat ze door die interdisciplinaire opleiding een switch maken in hun eigen carrière. Een ex-studente vertelde me twee weken geleden dat ze lerares Duits geworden zou zijn als ze zich niet op een andere manier wetenschappelijk had kunnen verbreden. Want als onderzoekster in de Germaanse zou ze zich nooit gevestigd hebben. Als ik kijk waar sommige van de ex-studenten zitten, weet ik dat ze daar niet zouden gezeten hebben zonder die opleiding."

Marysa Demoor: "Inleiding tot de Genderstudies I & II' wordt verplicht gevolgd door studenten van de Vergelijkende Cultuurwetenschap. We hebben een bijzonder grote groep van Communicatiewetenschappen/Sociologie die het als keuzevak volgt: ik denk een 50-tal. Dan zijn er ook nog veel uit de Letteren en Wijsbegeerte, Germaanse, Geschiedenis, enz. De groep is dus enorm groot: er zijn een kleine 200 mensen die 'Genderstudies I' volgen. Het is dus eigenlijk wel een succes wat dat betreft. Voor de studenten Vergelijkende Cultuurwetenschap betekent het dat een groot aantal voor hun thesis een onderwerp kiezen dat met gender te maken heeft."

Chia Longman: "Ik begeleid ongeveer een tiental thesissen in de Vergelijkende Cultuurwetenschap per jaar die focussen op een gender-gerelateerde thematiek vanuit antropologisch of cultuurvergelijkend perspectief. Het valt mij op dat ook veel mannelijke studenten kiezen voor een thesis op het terrein van de genderstudies. Als we het vergelijken met opleidingen in het buitenland, waar studenten vaak kunnen kiezen voor een gehele cursus met betrekking tot een bepaalde discipline of thematiek in de genderstudies dan blijft dit natuurlijk maar een 'inlei-

ding tot' (zoals de titel aangeeft) en daarom beperkt tot een kennismaking of smaakmaker. Maar met de middelen, personeel, validering die er is (gebrek daaraan vooral uiteraard) hebben toch per jaar tientallen studenten tenminste zo'n kennismaking gekregen, veel meer dan toen ik zelf als licentiaatstudente voor mijn thesis 'iets over vrouwen' wilde schrijven, het allemaal zelf moest uitzoeken en van nul beginnen."

Veerle Draulans: "Als we het studenten-aantal bekijken, beantwoordt het zeker aan een nood. Het is een keuzevak en toch hebben vorig jaar zeker 100 studenten examen afgelegd. De reacties van studenten zijn ook positief. Bij het begin van het vak kunnen ze zich niet goed voorstellen wat het vak inhoudt. Voor velen is het vak een eye-opener, zeker als de genderthematiek in hun vakgebied niet vaak ter sprake komt. Door de wijze waarop het opgezet is in Leuven – een aantal inleidende colleges en vervolgens mensen die een gastcollege geven vanuit hun eigen vakgebied – leer je als docent vaker mensen kennen waar je anders niet zo snel contact mee zou hebben."

Toch zijn de reacties niet onverdeeld positief: zo is er in vergelijking met 2000 aan de meeste universiteiten geen grote vooruitgang geboekt op het vlak van de financiering van (de coördinatie) van de vakken, de centra en de betrokken docenten. Men wijst er op dat de problemen rond financiering te maken hebben met het interdisciplinaire karakter van de opleidingen of de centra: er wordt samengewerkt vanuit verschillende vakgebieden en faculteiten, met als resultaat dat geen enkele faculteit het als haar verantwoordelijkheid ziet een opleiding of een centrum voor Vrouwen-/Genderstudies te financieren. Het is een situatie waar ook andere onderzoekscentra in zouden verkeren, maar algemeen genomen lijkt het er op dat Vrouwen-/Genderstudies nog

steeds moet knokken om als legitiem vakgebied aanvaard te worden.

Het Centrum voor Vrouwenstudies in Antwerpen kan wel op steun rekenen van het Ministerie van Gelijke Kansen voor de financiering van een halftijdse secretariaatsmedewerkster die de coördinatie van de Voortgezette Opleiding Vrouwenstudies op zich neemt. **Magda Michielsens** ziet dat steuntje in de rug echter niet als een duurzame oplossing: "Wanneer we een master worden, gaat dat contract met de Vlaamse Gemeenschap stoppen. Dan moet men aan elke universiteit duidelijker op zijn strepen staan en laten weten dat het bij hun werklust hoort en een even honorabele manier van lesgeven is als een ander, zodanig dat universiteiten minstens die verplaatsingskosten betalen. Er zal een oplossing moeten komen voor die coördinatie: het secretariaat van PSW zal het moeten doen of de universiteit moet iets regelen zodat het gecoördineerd kan worden. Doordat je geen onderbouw hebt, sta je veel kwetsbaarder. Als Ingrid (secretariaat Centrum voor Vrouwenstudies) niet zou kunnen doen wat ze doet, wordt alles helemaal anders."

Magda Michielsens is niet optimistisch over een mogelijke oplossing: "Als Gelijke Kansen daar mee stopt zal de universiteit klaar moeten staan om het te financieren zoals bijvoorbeeld communicatiewetenschappen gefinancierd wordt, maar ik zie het niet direct gebeuren."

Ook in Brussel verzorgen **Machteld De Metsenaere** en Alison Woodward de coördinatie en het onderricht binnen het vak 'Inleiding tot de Vrouwen-/Genderstudies' al jaren op vrijwillige basis, zonder dat er een financiële tegemoetkoming tegenover staat. De Metsenaere: "Ik denk dat er in de toekomst van overheidswege (het Ministerie van Onderwijs in samenwerking met Gelijke Kansen) een impuls moet komen om de continuïteit te verze-

keren. Wat als er geen docenten meer bereid zijn om *pro deo* vakken te verzorgen? Ik zie dat wat er tot nu toe bereikt is quasi uitsluitend het resultaat is geweest van voluntarisme. Ik weet niet of de jongere generatie bereid is om – gegeven de context – in dat voluntarisme nog mee te stappen. Je moet je dat ook nog kunnen permitteren en ik heb de indruk dat dat de dag van vandaag moeilijker en moeilijker valt."

Enkel aan de K.U.Leuven is er een vergoeding voorzien voor de aanstelling van één dag per week van **Veerle Draulans** als coördinatrice en docente Genderstudies. Haar aanstelling wordt gedeeltelijk gefinancierd door de groep Arco en IBM. Draulans: "Het is in onze contracten niet evident om voor onderwijs naar sponsering te zoeken. In de toekomst is er hopelijk een andere middenstructuur en het zou kunnen dat het dan niet meer hoeft op die manier. Het is wel zo dat Leuven de mensen niet dwingt om dit te doen als vrijwilligers, boven op al de rest van hun werk en daarin zijn wij wel een unicum. Er is dus financiering, zij het beperkt, want ik heb maar één dag aanstelling. Maar ik wil er niet negatief over doen, het is tenminste bezoldigd." Wel hoopt ze naar de toekomst toe op een uitbreiding van haar aanstelling, om eventueel meer tijd te hebben voor onderzoeksbegeleiding.

De BaMa-hervorming en Vrouwen-/Genderstudies

In 1999 tekenden de Europese ministers van Onderwijs de zogenaamde Bolognaverklaring. Deze gemeenschappelijke verklaring, die afspraken bevat omtrent de organisatie van het hoger onderwijs, werd ondertekend door negenentwintig landen. De Bolognaverklaring bevat het expliciete voornemen om "het internationale concurrentievermogen van het Europees hoger onderwijsstelsel te ver-

hogen.²⁹ De verklaring stuurt ook aan op een gelijkwaardig raamwerk voor diploma's binnen Europa. Concreet werd daartoe dit jaar al het Bachelor-Master (BaMa) systeem ingevoerd, dat de opleiding opdeelt in twee cycli: ondergraduate en een graduate. Toegang tot de tweede cyclus vereist het succesvol afronden van de eerste studiecycclus (meestal bachelor genoemd), die ten minste drie jaar in beslag moet nemen. De tweede cyclus leidt tot de graad van master en/of doctor, zoals in een groot aantal andere Europese landen. Het is de bedoeling dat mensen die de graad van bachelor gehaald hebben, zullen kunnen kiezen tussen een voortzetting van de studies via een master of een doorstroming naar de arbeidsmarkt.

De Bolognaverklaring en de daaruit voortgevloede BaMa-hervorming kon de jongste jaren in geheel Europa op veel kritiek rekenen omwille van de 'vermarkting' van het hoger onderwijs die ze voorstaat en de dreiging die ze zou betekenen voor het democratische en kritische gehalte van het hoger onderwijs. Het invoeren van het BaMa-systeem wil veelal zeggen dat sommige opleidingen er een jaar extra bijkrijgen, wat studeren duurder zal maken. Ook is men bang dat het inschrijvingsgeld voor de Mastercycclus (die meer en meer als een gespecialiseerde cycclus zal aanzien worden) de hoogte zal ingejaagd worden en dat enkel welgestelde studenten een Master-opleiding zullen kunnen betalen.

Al bij al maakt men zich terecht zorgen over de duidelijke tendens om het hoger onderwijs te modelleren op de wensen van de Europese markt. Wat zal er gebeuren met opleidingen die hun 'rendabiliteit' niet voldoende bewijzen? Krijgt het belang van het aanbieden van een brede, disciplineoverschrijdende, kritische vorming genoeg aandacht binnen de BaMa-hervorming?

Op dit moment is het gissen of de BaMahervorming effect gaat hebben op de bestaande Vrouwen-/Genderstudiesstructuren. In Leuven wacht men op de goedkeuring van het voorstel voor een master na master Genderstudies, in Antwerpen gaat er vanaf 2007 een interuniversitaire master van start, maar of de belangstelling daarvoor hoog zal liggen, valt af te wachten.

In Brussel en Gent lijkt de BaMahervorming echter voor een stuk een negatieve impact gehad te hebben: aan de VUB werd het keuzevak 'Inleiding tot de Vrouwen-/Genderstudies' aanvankelijk niet opgenomen in de keuzevaklijsten van een aantal studierichtingen. Ondertussen werd deze situatie wel al in heel wat studierichtingen rechtgetrokken. **Machteld De Metsenaere:** "Mijn verbazing was zeer groot. Ik denk dat het bij de meesten geen bewuste keuze is geweest om het vak te laten wegvallen. Met de hele BaMa-hervorming moest er gesnoeid worden in de keuzevakken en sommige afdelingen hebben het aantal studenten uit hun opleiding als criterium genomen. Voor ons zou dat desastreus zijn geweest. Dat zou op korte termijn het einde hebben kunnen betekenen van een toch zeer succesvol project. Het zou het genderonderzoek weer drooggelegd hebben op het niveau van papers."

Aan de UG zal het vak 'Inleiding in de Genderstudies', nu nog een verplicht vak in de licentie-opleiding Vergelijkende Cultuurwetenschap, binnen twee jaar wegvallen, wellicht samen met de gehele opleiding Vergelijkende Cultuurwetenschap in zijn huidige vorm. Wel komen er binnen bepaalde opleidingen enkele losse vakken die met gender te maken hebben, zoals het vak 'Gender & Media' (Communicatiewetenschappen) en 'Gender & Literatuur' (departement Literatuurwetenschappen). Er is dit jaar ook een optionele minor 'Cultuur & Diver-

siteit' begonnen (voor mensen uit verschillende bachelors) en daarin staat wel het vak 'Gender & Diversiteit' geprogrammeerd vanaf het 3de bachelorjaar. Niettemin is het wegvallen van de toch wel succesvolle opleiding Vergelijkende Cultuurwetenschap (zo'n 100 afgestudeerden per jaar) en daarmee het vak 'Inleiding in de Genderstudies' geen goed nieuws.

Chia Longman wil de vruchten die inspanningen omtrent genderstudies aan de UG reeds hebben afgeworpen niet verloren laten gaan en blijft strijden voor een plek voor genderstudies aan de universiteit. Ze is er tegelijk niet gerust op: "Hoewel we allemaal ons best doen om genderstudies in om het even welke omgevormde of nieuwe opleiding erin te krijgen, liggen uiteindelijke beslissingen – zoals bij vele andere opleidingen – niet in onze handen. Als jonge onderzoeker heb ik daar misschien minder zicht op, maar ik zie het allemaal niet zo rooskleurig in, zowel voor genderstudies als andere opleidingen en onderzoek binnen de humane wetenschappen, inderdaad door dat neoliberale klimaat met haar privatisering, bezuinigingen, enzovoort."

De precare positie van Vrouwen-/Genderstudies: een oud zeer?

Het lijkt niet overdreven om te stellen dat Vrouwen-/Genderstudies zich nog steeds in een precare positie bevinden: een algemene en structurele erkenning van de studies binnen de universiteit blijft uit. **Machteld De Metsenaere** ervaart dit als frustrerend: "Er ligt blijkbaar bijna niemand van wakker: het vak kan in één pennentrek verdwijnen. Binnen de kortste keren dreigde het tussen de plooiën van de BaMa-hervorming te vallen. Er is geen slechte wil mee gemoeid, maar het is geen prioriteit."

Ook **Magda Michielsens** beschrijft hoe een heel arbitraire beslissing van hogere hand negatief kan uitpakken voor de opleiding: “Dit jaar hebben we veel minder studenten, want in de vakantie is de jokerbeurs afgeschaft. Dat zijn zo van die dingen waar je geen vat op hebt: al de docenten kunnen zich te pletter werken, maar dan schaffen ze die beurs af en heb je geen (of minder) studenten. Je bent afhankelijk van een beleid, van de universiteit, van het algemeen beleid. Omdat het zo’n bijzondere opleiding is, ben je daar gevoeliger voor dan andere opleidingen. Als er zoiets gebeurt bij communicatiewetenschappen zou hen dat veel minder raken: ze hebben 20 profs, een secretariaat en alles, terwijl wij, iedereen die daar aanhangt moet daar veel te veel inspanningen voor doen. Heel arbitrair kan er dan zoiets gebeuren en het is weg.”

Een andere tendens die een negatieve impact kan gaan hebben op onderzoekers en academici/ae die rond gender werken, is de toenemende druk om artikelen te publiceren in erkende (vaak Engelstalige) tijdschriften. Deze druk is er voor academici/ae uit alle vakgebieden, maar gezien de vaak onstabiele positie van Vrouwen-/Genderstudies als vakgebied of volwaardig studiedomein, is de kans groot dat tijdschriften over gender niet worden opgenomen in lijsten van internationaal erkende tijdschriften (zoals de ‘journal citation indexes’ van het commerciële Noord-Amerikaanse Web of Science). **Hilde Heynen**, voorzitter van de werkgroep Vrouw & Universiteit aan de K.U.Leuven, tevens hoogleraar architectuurgeschiedenis en van daar uit bezig met genderstudies, maakt zich hier grote zorgen over: “Ik zie concreet dat tijdschriften rond genderstudies heel vaak niet opgenomen worden in dat soort lijsten omdat die lijsten vanuit verschillende disciplines gemaakt worden. Als degene die verantwoordelijk is voor het

opstellen van zo’n lijst zelf niet geïnteresseerd is in gender en ook niet de juiste mensen contacteert, dan komen de tijdschriften rond genderstudies er gewoon niet in.” **Elke D’Hoker**, co-voorzitster van Vrouw & Universiteit aan de K.U. Leuven voegt hier aan toe dat tijdschriften over genderstudies vaak tussen disciplines in vallen en daarom minder zichtbaar zijn.

Machteld De Metsenaere denkt dat de mentaliteit van ‘publish or perish’ tegenwoordig negatieve effecten genereert, aangezien het niet slechts meer gaat om “de druk om te publiceren want die druk is er altijd geweest, maar de druk om te publiceren in tijdschriften die als dusdanig ook erkend en gerankt zijn. Ik vrees dat we daar in een trend zitten: je krijgt enkel een A-rating als het in het Engels is en in het beste geval een B-rating als je in het Frans én het Nederlands publiceert en voor de rest moet je het doen met een C. Ik denk dat dat een evolutie is die niet zo gunstig is. Voor niemand eigenlijk. Veel tijdschriften drogen op: waarom zou iemand zich nog moe maken om bijvoorbeeld in het Nederlands te publiceren of vulgariserend te werken, wat ik toch een belangrijke maatschappelijk opdracht vind, ook voor genderstudies. Je mag de sociologie van het wetenschappelijk bedrijf ook niet onderschatten. Tenslotte werken al die internationale tijdschriften met netwerken waar je niet zomaar in komt. Laat staan als vrouwenstudies-onderzoeker. Dit soort van netwerking slurpt zeer veel tijd op en de inhoudelijke meerwaarde is niet steeds even duidelijk.”

Hilde Heynen: “Ik heb zelf bepaalde suggesties gedaan voor de tijdschriftenlijst van humane wetenschappen: daar had ik er een aantal genderstudies-dingen ingestoken. Die zijn er dan – niet allemaal, maar toch een aantal – weer uitgegaan met het argument: dat moet Social Sciences maar doen. En vervolgens moet je

dan maar afwachten of Social Sciences ze dan wel opneemt.”

Ook **Chia Longman** zegt de toenemende druk om alleen nog maar te publiceren in ‘de beruchte A1-publicatielijst’ te betreffen: “Hoewel ik zeker niet tegen ‘objectieve’ meetinstrumenten ben (wanneer ik de vergelijking maak met het old boys netwerk van vroeger of met het feit dat je vandaag de dag vastbenoemde profs hebt die zelf nauwelijks publiceren), zijn die lijsten toch heel beperkt, soms nogal willekeurig, en niet alleen wat genderstudies betreft. Op den duur moet je heel strategisch beginnen denken in welk tijdschrift jouw onderzoek zou passen, waar je misschien een kleine kans maakt, alvorens je nog aan je artikel begint. Nederlandstalige bijdragen en de stukken voor een breder publiek of diegene waar bijvoorbeeld mensen uit het professionele leven echt iets aan kunnen hebben, tellen allemaal niet meer mee, hetgeen voor mij indruist tegen feministische principes. Daarnaast telt onderwijs en de kwaliteit daarvan minder mee. Als assistend personeel (tijdelijke mandaten) moet je en word je in de eerste plaats ook aangeworven om les te geven en de opleiding te helpen dragen. Maar als je contract afloopt, word je uiteindelijk afgerekend op je A1-publicaties. Ik stel mij ook vragen naar de gender-gebondenheid van dit alles. Vrouwelijke academici besteden doorgaans meer tijd aan onderwijs en wil je ‘alles’ doen, lijkt mij dit toch ook weer alleen weggelegd voor de workaholics die zelf geen zorgtaken hebben of privé heel sterk worden ondersteund.”

Vrouwen-/Genderstudies : Een post-disciplinaire ‘discipline’?

De spanning die Hilde Heynen hierboven beschrijft, lijkt veel te maken te hebben met het interdisciplinaire karakter van Vrouwen-/Genderstudies, eerder al aangehaald als een mogelijke reden waarom ze

zo vaak tussen schip en wal vallen waar het op financiering of erkenning binnen de universiteit aankomt. In haar keynote-address tijdens de viering van 15 jaar Vrouwenstudies aan de Universiteit van Utrecht³, gaf **Nina Lykke** een reflectie op de positie van Vrouwen-/Genderstudies binnen een universitair landschap dat nog steeds erg gehecht is aan het concept van disciplines. Ze stelt disciplines (zoals filosofie, geschiedenis, biologie, enz.) en faculteiten (zoals de humane wetenschappen, sociale wetenschappen, biomedische wetenschappen, enz.) voor als de resultaten van historische processen, ontwikkeld in een machtsstrijd over territorium en over disciplinaire grenzen. In die zin zijn ze te vergelijken met natiestaten en de strijd om nationale grenzen.

Lykke beschrijft disciplines als een typische uitvinding van de moderniteit. Naar het einde van de 20ste eeuw toe won de trend van interdisciplinair werken het echter meer en meer van de trend van wetenschappelijke specialisatie. Hedendaagse problemen vragen wetenschappelijke oplossingen die niet langer vanuit slechts één discipline kunnen komen. Lykke pleit er voor om Vrouwen-/Genderstudies niet langer te proberen voor te stellen of te doen erkennen als een discipline op zich, maar om ze in het verlengde van de trend van interdisciplinariteit te plaatsen. Meer nog: volgens Lykke zijn Vrouwen-/Genderstudies een post-disciplinaire discipline. Nog steeds pro forma een 'discipline' dus: omdat dat vaak de enige manier is om aanspraak te maken op financiering binnen het positivistische kader van universiteiten die disciplines nog steeds centraal stellen. Maar door het toevoegen van de term 'post-disciplinair' zou het tegelijk mogelijk zijn om dat positivistische disciplinerende proces te bekritisieren.

Het is in het licht van bovenstaande bedenkingen dat Lykke de steeds weer-

kerende discussie van 'autonomie versus integratie (of mainstreaming)' plaatst. Discussies over 'disciplinariteit/interdisciplinariteit' raakten vaak doorgelicht met het debat aangaande institutionalisering in termen van 'autonomie/integratie/mainstreaming'. 'Integratie' werd in die discussie gelijkgesteld met 'integratie in de bestaande disciplines', terwijl 'interdisciplinariteit' synoniem werd met het oprichten van 'autonome' centra of departementen van Vrouwen-/Genderstudies binnen universiteiten. Hoewel Vrouwen-/Genderstudies in Nederland, waar Lykke haar keynote-address uitsprak, veel verder geïnstitutionaliseerd zijn geraakt dan in België of Vlaanderen, heeft dat debat toch ook hier zijn relevantie. **Machteld De Metsenaere** merkte in dit verband op: "Het is een feit dat interdisciplinariteit wordt aangemoedigd in woorden, maar hoe dan ook: genderstudies is geen discipline en op één of andere manier wordt alles toch teruggekoppeld naar disciplines. Je bestaat eigenlijk bij de gratie van je vakgroep. Een interfacultair centrum zoals het onze heeft daar problemen mee omdat het ergens ondergebracht moet worden waar het organisatorisch niet echt bij hoort."

Autonomie vs integratie aan de universiteit

Aan de meeste Vlaamse universiteiten bestaan er al geruime tijd Centra voor Vrouwen-/Genderstudies, wat de indruk wekt van autonome centra binnen de universiteit, terwijl de meeste onderzoek/st/ers die er aan verbonden zijn meestal stevig geworteld blijven binnen hun eigen faculteit. De Centra worden doorgaans dan ook niet als dusdanig gefinancierd: ze blijven overeind dankzij subsidies voor specifieke projecten.

Van alle Vlaamse universiteiten die Vrouwen-/Genderstudies aanbieden, is

de K.U.Leuven de enige die geen Centrum voor Genderstudies heeft. Op de vraag of er plannen zijn voor het oprichten van zo'n centrum aan de K.U.Leuven, reageert **Veerle Draulans** verdeeld: "Persoonlijk heb ik altijd een beetje getwijfeld of het nu zinvol is om alles wat er gebeurt rond vrouwenstudies en genderstudies te centraliseren en samen te brengen. Want dan haal je het onderzoek weg van de basisdepartementen. Het is de spanning tussen institutionalisering of verder zichtbaar maken, daar gaat het over. Als je het onderzoek laat op het niveau van departementen en faculteiten en daar mensen stimuleert om studenten en doctorandi wetenschappelijk onderzoek te laten doen rond gender dan is de zichtbaarheid op het basisoniveau misschien groter dan wanneer je het in een centrum coördineert. Want binnen een centrum krijg je vaak de negatieve labeling van buitenaf... Een centrum kan ook werken als een afwentelingsmechanisme, zo van: 'zij moeten dat dan maar doen'."

Sonja Spee, waarnemend algemeen coördinatrice van het Steunpunt Gelijke Kansenbeleid droomt wel hardop van een soort 'Advanced Feminist Research Centre,' "als een onderzoekscentrum waar mensen kunnen doctoreren rond feministische studies." Maar binnen de universiteit moet volgens haar eerst werk gemaakt worden van bijvoorbeeld een verplicht vak rond genderstudies op bachelor-niveau.

Nederland als voorbeeld?

Over het voorbeeld van Nederland, waar Vrouwen-/Genderstudies het laatste decennium voet aan de grond hebben gekregen en op veel plaatsen als een volwaardige discipline werden erkend, is niet iedereen zo optimistisch. **Sonja Spee**: "In de jaren '90 floreerden [Vrouwen-/Genderstudies] gewoon overal, de Centra voor Vrouwenstudies, waar hoogleraren

benoemd werden, waar mensen een goed functionerend secretariaat hadden, mensen die geld kregen van de universiteit en vanuit derde geldstromen. Dat was voor ons in Vlaanderen het type-voorbeeld van hoe we het wilden hebben. Bij ons is het nooit zo ver geraakt. Het is nooit geïnstitutionaliseerd geraakt, er is nooit veel geld naartoe gegaan: wat dat betreft kan er niet veel verkeerd gaan. Ik merk trouwens dat men in Vlaanderen doordrongen is van het idee dat men in Nederland op veel vlakken toch niet zo goed bezig is. Dus veel dingen die bestaan zullen ze hier niet gaan afschaffen. Ik merk zelfs dat de rector van de universiteit hier zegt dat hij genderstudies heel belangrijk vindt. Dat zou ik hem 10 jaar geleden niet hebben horen zeggen, terwijl het in Nederland wel gezegd werd. Ik denk dus niet dat Nederland als voorbeeld voor onze discussie zou moeten dienen.”

Veerle Draulans: “Mijn hoofdaanstelling is in Nederland. Ik bekijk dus heel veel ontwikkelingen binnen genderstudies vanuit wat er op dat punt in Nederland bestaat. In Nederland is men al veel langer begonnen met specifieke centra. Maar als ik nu kijk naar het concrete voorbeeld van Tilburg: daar bestaan de vakken Vrouwenstudies niet meer als dusdanig en de betrokken docenten heeft men proberen te integreren in het reguliere onderwijsaanbod, bv. van sociale wetenschappen. Als je dat ziet, kan je je afvragen: waar sta je dan? Een streep trekken door een afzonderlijk centrum is iets gemakkelijker dan mensen ontslaan die individueel bezig zijn op het niveau van een departement of een faculteit.”

Marysa Demoor: “In Nederland is het juist een negatieve zaak dat men doctoreerde binnen Vrouwenstudies want dan zijn die centra en die opleidingen vaak afgeschafte en die mensen kwamen heel moeilijk nog aan de bak. Hier blijf

je altijd bij je eigen expertise, dat kan geschiedenis of communicatiewetenschappen zijn en daarbinnen gebruik je gender als invalshoek. Ik denk dat dat positief is: het is een verrijking van het domein. Iedereen beseft nu wel, niet alleen binnen universiteiten maar ook in de ministeries, bij de overheid enzovoort dat een zekere expertise in emancipatie en emancipatiebeleid en een eventuele historische kennis daarvan kan bijdragen tot een beter beleid.”

Machteld De Metsenaere gelooft wel dat Nederland (of andere Europese landen) op sommige vlakken als voorbeeld kan dienen: “Het knelpunt is dat er noch qua onderzoek noch qua onderwijs inspanningen zijn gedaan zoals in Nederland, waar men er voor geopteerd heeft om niet alleen te injecteren in centra, maar ook in de opleiding via bijvoorbeeld leerstoelen. Daar heeft men het een statuut van discipline gegeven. Dat vind ik niet absoluut nodig maar ik stel wel vast dat daardoor in Nederland de middelen zijn gecreëerd om onderwijs aan te bieden en onderzoek uit te bouwen. Er is intussen al heel wat kritiek geuit op de Nederlandse aanpak maar hier is quasi niets ondernomen.”

Vrouwen-/Gender of Feministische Studies?

Doorheen dit hele artikel gebruikten we de termen Vrouwenstudies en Genderstudies naast elkaar. De centra en de docenten van de vakken Vrouwen-/Genderstudies hebben meestal wel een voorkeur voor één van de twee termen en die voorkeur weerspiegelt ook vaak de inhoudelijke invulling die ze aan hun vak of hun centrum gaven.

Machteld De Metsenaere: “Toen het centrum voor Vrouwenstudies werd opgericht was ‘gender’ nog maar weinig ingeburgerd. Het was nog zeer sterk

gelieerd met postmodern en poststructuralistisch denken, dus je zat direct in een specifieke richting. De link tussen vrouwenstudies en de vrouwenbeweging, ook de emancipatorische rol, werd toch nog voldoende onderlijnd. Maar gaandeweg heb ik de indruk dat de verwetenschappelijking via gender – sommigen zullen zeggen het ontwapenen van de mobiliserende en politieke kracht van vrouwenstudies – het ook in bredere kringen acceptabel maakt. De dag van vandaag kan ik bijvoorbeeld in een doctoraat in een bepaalde opleiding zeggen dat het niet gebruiken van feministisch onderzoek een tekort is, een lacune is. Dat maakte 10 jaar geleden niet de minste indruk.”

Het Centrum voor Vrouwenstudies aan de VUB blijft om pragmatische redenen kiezen voor de naam ‘vrouwenstudies’: “We hebben gedacht aan een verandering van onze naam, maar hebben uiteindelijk besloten: we zijn nu erkend als interfacultair orgaan en we hebben zo een afkorting die voor alles gebruikt wordt. We vroegen ons af of we dat zouden overboord gooien en omwille van louter pragmatische redenen (je moet dan bijvoorbeeld de naam van de website veranderen) hebben we uiteindelijk beslist om gewoon bij ons ‘Centrum voor Vrouwenstudies’ te blijven.”

Inhoudelijk ziet Machteld De Metsenaere wel degelijk een verschil tussen de verschillende termen: “Voor de titel van de cursus gebruiken we met opzet ‘Inleiding tot de Vrouwen-/Genderstudies’. Dat fungeert ook als teaser natuurlijk. Het eerste wat studenten willen weten is waarom daar twee titels staan en dan is dat de aanleiding om de geschiedenis te geven van het vak, van het centraal concept, gender. In praktijk overlapt het, maar er zitten wel andere ladingen achter. Uiteraard stippen we in de cursus de bijdrage van het feministische denken aan. En de link met feminisme als politiek orga-

nisatorische kracht.”

Sonja Spee: “Ik merk dat het in vrouwenstudies nu soms gaat over bijvoorbeeld geschiedenis en vrouwen, maar dat het niet zozeer gaat over wat gender betekent binnen geschiedenis en in hoe geschiedenis geschreven is. Ik merk dat het nog vaak zo is en dat is niet het soort vrouwenstudies waar ik naartoe zou willen gaan. Daarom vind ik genderstudies ook een betere benaming, omdat je dan toch het geslacht zelf problematiseert en dus ook het vrouw-zijn en het man-zijn problematiseert. Ik weet ook dat genderstudies makkelijker aanvaard wordt. Ik denk ook dat studenten dan gemakkelijker zullen zeggen: “ok, ik wil een diploma Genderstudies halen,” eerder dan een diploma Vrouwenstudies, omdat studenten dat vaak nog in een enge visie zien. Ik weet wel dat Vrouwenstudies meer is dan vrouwen en geschiedenis maar toch percipiëren mensen dat dan zo, alsof het alleen gaat over vrouwen.”

Magda Michielsens: “Ik ben ervan overtuigd dat er altijd pragmatische beslissingen van aan de grondslag liggen. Ikzelf heb om inhoudelijke redenen heel lang gehecht aan vrouwenstudies omdat het – alhoewel je altijd over gender het onderzoek doet en je mannen zeker niet mag verwaarlozen – nog steeds gaat om de versterking van de positie van de vrouw. Mannen zijn daarin een variabele, je kijkt daar naar wat het betekent maar het gaat ons om de verandering van de positie van de vrouw. Nu, met die positie zijnde wat ze is – juridisch is er veel geregeld – nu denk ik eerder als je dingen nog verder wil regelen, je het gevaar loopt van in de regelgeving terecht te komen van alles te willen regelen terwijl je juist vertrokken bent vanuit een behoefte aan vrijheid. Omdat juridisch alles in orde is en om excessen van regelgeving te vermijden zou ik nu eerder willen uitdrukken dat er wetenschappelijk onderzoek nodig is over

die verhouding tussen de seksen. En dat is dan gender. Dus als we in onderling overleg met alle collega’s ook een keer zouden overgaan tot een naamsverandering hier, zou ik dat prima vinden.”

Marysa Demoor zou strategisch niet opteren voor een term als feministische studies, omdat het veel mensen zou afschrikken, zonder dat ze weten waar het voor staat: “Feminisme stoot ook vrouwen af. Veel vrouwen willen niet als feministisch beschouwd worden. Ik denk dat dat te maken heeft met een sociale omgeving die ‘feminist’ gebruikt als scheldwoord eerder dan als een positief label. Feminisme is een term die evolueert met zijn tijd: een feministe van nu is niet die van honderd jaar geleden. Jonge vrouwen van nu, in deze westerse wereld weliswaar – enkel hier – zijn veel feministischer van ingesteldheid dan de feministen van het begin van de 20ste eeuw die zich wel feministen noemden. Dus het is heel vreemd hè. Het zijn allemaal verworven rechten en posities waar men niet meer bij stilstaat. Maar de term op zich, daar heeft men schrik voor: het gebruik van die term als label.”

Bij ‘vrouwenstudies’ heeft ze een soortgelijke overweging: “Dat zou vrouwen niet afschrikken – hoewel – maar toch zeker mannelijke studenten die geïnteresseerd zijn in de materie. Genderstudies lijkt mij dus de objectievere term en ook de term die het meest overkoepelt. Dus ik vind het nog altijd de beste term om mensen aan te trekken die geïnteresseerd zijn in onderzoek dat rekening houdt met genderverschillen.”

Chia Longman verkiest zowel strategisch als inhoudelijk voor ‘genderstudies’, wat ze als een ruime, overkoepelende benaming ziet, waar expliciet ‘feministische’ studies, maar ook vrouwenstudies onder passen: “Discussies en verschillende theoretische paradigma’s over de inhoud van

termen of de focus van onderzoek kunnen wat mij betreft binnen die brede noemer worden gevoerd, inclusief bijvoorbeeld de kritiek dat een ‘gender’focus dreigt een ‘politieke angel’ te verliezen of wat dan ook. Binnen genderstudies kan je focussen op vrouwen, maar altijd in relatie tot andere vormen van verschil, identiteit en machtsongelijkheid. Zeker als antropologe sta ik nu eenmaal achter het intersecctie of kruispuntdenken, en ‘genderstudies’ laat als benaming die ruimte toe.”

Veerle Draulans kiest liever niet voor de term vrouwenstudies: “In vrouwenstudies lag het accent vooral in het begin (bij sommigen is de grens tussen vrouwen en genderstudies niet meer zo helder) vooral op de theoretische reflectie op ervaringen en situaties in het leven van vrouwen. Het is echter kunstmatig om dat los te koppelen van ervaringen in het leven van mannen. Dan kreeg je de discussie van “hoe zwaar weegt de notie ervaring”. Sommigen vroegen dan: “kan je als man feminist zijn?” En dan was dat “nee, want het is een reflectie op ervaringen van vrouwen en je kan als man die ervaringen niet hebben.”

‘Genderstudies’ is voor Draulans niet alleen vanuit pragmatisch, maar ook vanuit inhoudelijk opzicht de interessantste term: “Ik zet altijd in op het feit dat genderstudies reflecteert over de verhoudingen tussen wat mensen associëren met mannelijkheid en vrouwelijkheid. Ik gebruik altijd de metafoer van de mobile: in je mandje vrouwelijkheid leggen mensen allerhande associaties neer: emotionaliteit, bezorgd om relaties, enz. In je mandje mannelijkheid leggen mensen dingen neer als objectiviteit, rationaliteit, afstandelijkheid. Zodra je iets wijzigt in het mandje aan de ene kant heeft dat repercussies voor het andere mandje. Genderstudies focust dus op de interactie tussen die twee en op de factor

machtsverhouding in die interactie. Dat vind ik toch wel een verschillend accent. Bovendien vind ik het belangrijk dat accent te leggen: één: omdat we in deze samenleving niet geïsoleerd leven, twee: omdat ik in de cursus genderstudies absoluut de mannelijke studenten niet wil verliezen. We gaan al een stap vooruit gaan als mannen ons verhaal willen horen of het oppikken. Op congressen bijvoorbeeld worden lezingen rond gender vaak uitsluitend door vrouwen bezocht: dat wil ik absoluut vermijden in de lessen genderstudies.”

De term feminisme zou Draulans zeker willen vermijden in de titel van het college, aangezien die term een veel te negatieve uitstraling heeft en studenten zou afschrikken: “Vorig jaar heb ik een opiniepeiling gedaan bij de start van het college en ik heb aan studenten gevraagd, gewoon de associaties bij de woorden neer te schrijven: vind je emancipatie, gender, feminisme positief negatief neutraal? Wel je krijgt meteen alle stereotiepen met feminisme op tafel. Wat is de tendens? Emancipatie positief, gender neutraal, feminisme negatief. Maar je kan eigenlijk niets vertellen over gender zonder iets te vertellen over feministische theorievorming. Het allereerste jaar riep dat wrevel op bij een aantal studenten, zowel bij jongens als bij meisjes. Ik heb dus nu geleerd dat ik dat moet uitleggen. Ze mogen dat verhaal van mij beluisteren als een historisch informatief verhaal, als ze dat wensen, maar ik wil niet dat ze vanaf het begin hun stekels opzetten van ‘goh, ik zit hier in de verkeerde cursus’. Het eerste jaar – ik was wel blij dat ik die feedback kreeg – heb ik na afloop van het examen aan een aantal studenten gevraagd ‘hoe heb je nu de cursus ervaren’ en toen kwamen die dingen naar boven. Ik was wel blij dat dat dan zo verwoord werd, omdat ik het dan wist naar volgend jaar toe. Dan kon ik het volgende jaar beargumenteren waarom ik dat fe-

ministische overzicht gaf, zodat ze niet meteen hun stekels moesten opzetten van ‘goh, ze noemen die cursus wel gender, maar eigenlijk is het hier feminisme.”

Hilde Heynen en Elke D’Hoker, zijn ongeveer dezelfde mening toegedaan. Ze merken ook op: “Tegenover de universitaire overheid die toch nog voor 90% uit mannen bestaat, is het iets makkelijker te verdedigen dat je gender moet bestuderen dan dat je vrouwen moet bestuderen. Feministische studies zou hier bij heel veel mensen weerstand opwekken. Het is van dezelfde kwalificatie als wanneer je jezelf marxist noemt. Ik doe dat soms om de studenten uit te dagen: jezelf feminist en marxist noemen en ik merk dat er dan een zekere ongemakkelijkheid begint op te treden. Maar ik vind dat je die woorden niet moet schuwen en elke keer als er zich iets voordoet je die discussie opnieuw moet aangaan, waarom het nodig is om feministische standpunten in te nemen. Wat we doen met de werkgroep is trouwens zeer feministisch.”

Hopes & dreams

Wat hun hoop naar de toekomst toe betreft, deelt zowat iedereen de hoop dat Vrouwen-/Genderstudies spoedig als een volwaardig onderzoeksthema- of veld zal gezien worden. **Hilde Heynen**: “want zover zijn we dus nog niet. Het is aan een universiteit zoals deze zo dat je jezelf eerst moet bewijzen in een ander domein en dan kan je je eventueel permitteren om over gender te publiceren. Andersom gaat zeker niet. Het zou goed zijn als er een financieel draagvlak komt: op dat moment kan je dingen beginnen uit te bouwen.”

Veerle Draulans: “Zo kan je de thematiek structureel blijven ter sprake brengen. Want dat is echt nodig. Meisjes hebben theoretisch het gevoel dat ze vrije keuze hebben, maar de ervaring van ongelijk-

heid begint vaak pas achteraf, in het beroeps- of gezinsleven. Ik hoop dus dat we het verhaal kunnen blijven vertellen, structureel verankerd en niet in een klein hoekje geduwd. Je kan in genderstudies een aantal basisinzichten aanbieden die studenten een bepaalde kijk op de wereld, een bepaalde interpretatie van teksten, van gebeurtenissen leert, die niet enkel in hun studieperiode een verrijkend perspectief biedt, maar ook in hun verdere leven”

Volgens **Machteld De Metsenaere** is er een impuls van overheidswege nodig om de continuïteit van Vrouwen-/Genderstudies te verzekeren. Ze ziet ook wel iets in het inrichten van een leerstoel voor Vrouwen-/Genderstudies en gelooft dat er dringend meer en intenser samengewerkt moet worden: “We zouden iets op poten moeten zetten – en ik denk dat een onderzoeksgemeenschap een goede kans zou zijn omdat je dan geld krijgt om contacten tussen onderzoekers te bevorderen – waardoor er een soort blijvend en voor een tijdje ondersteund forum is om inhoudelijk, onderzoeksmatig meer contacten te hebben. Dat zou toelaten dat iedereen zich toelegt op de eigen discipline of expertise maar dat er ook meer contacten groeien.” Bovendien zou Machteld De Metsenaere graag zien dat er een handboek voor Vrouwen-/Genderstudies voor het Nederlandse taalgebied (maar zeker met accenten vanuit Vlaanderen) wordt samengesteld: “Tot nog toe werken wij hier met het boek ‘Vrouwenstudies in de jaren ‘90, maar dat is een boek uit Nederland en bovendien al wat gedateerd. Dat is één van de dromen van Alison Woodward en mij: dat we zo’n handboek zouden hebben. De uitgever van de VUB is bereid het te drukken, maar het zou eerst moeten samengesteld worden.”

Magda Michielsens hoopt dat er zowel voor de vrouwenbeweging als voor onder-

zoek snel nieuwe en creatieve ideeën komen die gebaseerd zijn op de evaluatie van wat er de laatste jaren bereikt is: “Ik vind dat er heel veel bereikt is, maar wat bereikt is wordt gewoon genoteerd en dat is dan zo. Terwijl, misschien is datgene wat je bereikt hebt in die nieuwe situatie iets wat veel neveneffecten heeft die je niet wil.” Zo verwijst ze naar de bureaucrativering die initiatieven rond gender mainstreaming soms met zich mee brengen: “Veel lokale besturen en beleidsvoerders hebben intussen al 25 checklists want dat is de grote mode: ze moeten een ecoscan doen en een genderscan, enz. Je bent helemaal niet meer welkom met je belangstelling voor vrouwen omdat dat gewoon op de stapel van gemeentebesturen bij komt, de zoveelste bureaucrativering van het proces. Op heel veel dingen die je bereikt hebt, ben je aan het meewerken aan de bureaucrativering van een proces. En die bureaucrativering schept aversie. We denken dus nog wel na over wat er in die checklists moet staan maar we denken niet na over de bureaucrativering. Dus mijn hoop is dat dat een beetje gaat bewegen.”

Sonja Spee vindt het jammer dat genderstudies vaak slechts bestaat uit een keuzevakje: “Dat is uiteindelijk nog veel te beperkend.” Ze hoopt dat er ooit een verplicht vak over gender en diversiteit komt: “Wat voor mij heel belangrijk is, is dat studenten al op bachelorniveau de eerste verplichte vakken krijgen over gender. Vanuit het Steunpunt Gelijke Kansenbeleid zou ik zelfs willen pleiten voor bijvoorbeeld een master die breder gaat dan alleen maar genderstudies. Die misschien niet helemaal interdisciplinair is maar bijvoorbeeld binnen sociologie zit. Daar zou dan heel veel ruimte worden gemaakt voor diversiteit en het idee van het kruispuntdenken. Binnen de sociale en politieke wetenschappen zouden er dan een aantal vakken moeten komen die die diversiteit zouden benadrukken,

die zouden benadrukken hoe divers onze samenleving is. En ook welke effecten die verschillende belangen hebben voor het vormen van identiteiten en van sociale groepen.”

Marysa Demoor heeft ooit gehoopt dat een apart vak genderstudies of emancipatiebewegingen op een dag overbodig zouden worden: “Maar het lijkt mij eerder achteruit dan vooruit te gaan. Wat een aantal aspecten betreft toch. Er zijn nog enorme lacunes binnen onze Vlaamse cultuur die kunnen geanalyseerd en bestudeerd worden. Er zijn nog heel veel beleidsgerichte projecten die zouden moeten uitgewerkt worden wat vrouwen betreft. Jammer genoeg is dat ook onderhevig aan mode en politieke beslissingen en gaat men de ene keer het geld van Gelijke Kansen steken in de problematiek van allochtonen of ouderen – en ik geef toe dat die problematiek er is – maar moet dat allemaal uit dezelfde pot komen? Dat gaat altijd ten koste van onderzoek of beleid wat vrouwen betreft en daar zijn we nog altijd niet uit.”

Besluit

Het is overduidelijk dat de bestaande Vrouwen-/Genderstudies-structuren hun nut bewezen hebben. Ondanks de beperkte (financiële) steun die Vrouwen-/Genderstudies doorheen de jaren ontvangen heeft, is een kleine groep van voortrekkers er in geslaagd een rol van betekenis te spelen en baanbrekend werk te verrichten. Er is echter meer nodig dan een aantal gemotiveerde vrijwilligers om niet alleen de continuïteit, maar ook de kwaliteit en de impact van het vakgebied te verzekeren. In een tijd waarin sommige politici de mond vol hebben van emancipatie van vrouwen (tenminste wanneer het over ‘allochtone’ vrouwen gaat) en waarin complexe problemen met betrekking tot leefmilieu, globalisering, enz. om antwoorden vragen (bij voorkeur

vanuit een interdisciplinaire benadering), is de expertise die vanuit Vrouwen-/Genderstudies kan aangereikt worden geen overbodige luxe. Het lijkt dus op korte termijn noodzakelijk dat zowel de politieke als de universitaire overheden de bestaande Vrouwen-/Genderstudies-initiatieven aan de universiteiten van de nodige middelen voorzien. Waar mogelijk zouden tevens stimulansen moeten gegeven worden aan hogescholen of universiteiten waar er tot op heden geen Vrouwen-/Genderstudies werden aangeboden.

De BaMa-hervorming kondigt onvoorspelbare veranderingen aan binnen het hoger onderwijs en binnen de Vrouwen-/Genderstudies-structuren aan de universiteiten. Die onvoorspelbaarheid noopte de respondenten in de interviews tot een eerder afwachtende houding. Een evaluatie van wat er zich de komende jaren zal voltrekken (in goede of in slechte zin) zal pas over enkele jaren kunnen gemaakt worden. Maar het staat vast dat we de evoluties nauwgezet in het oog zullen houden en er in onze toekomstige (e-)nieuwsbrieven over zullen berichten.

Noten

- 1 Chia Longman en Marysa Demoor werden niet samen geïnterviewd. Marysa Demoor werd live geïnterviewd, Chia Longman via email.
- 2 “Bolognaproces in Europa - documentatie,” Onderwijs.Vlaanderen.be (Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap), <http://www.ond.vlaanderen.be/bolognaproces/europa/doc/bolognaverk-laring.htm>
- 3 Lykke, Nina. 'Women's/Gender/Feminist Studies - a Post-disciplinary Discipline? Keynote address at conference 'Truth or Dare? Celebrating 15 years of Women's Studies in Utrecht' (Nov 13-14, 2003)' in Braidotti Rosi, Just Edyta, Mesink Marlise (eds.) *The Making of European Women's Studies*, Volume V, Athena.

hopes & dreams

Hopes & dreams

LA FUTUR DES ÉTUDES FÉMINISTES -
DE TOEKOMST VAN VROUWEN-/GENDERSTUDIES

In het kader van de stand van zaken in vrouwen-/genderstudies die we in dit nummer opmaken, vroegen we een aantal onderzoeksters en activisten op het terrein om met ons hun verwachtingen en hun hoop voor de toekomst te delen. We stelden hen daartoe de volgende vragen: *Wat is je hoop (of droom) naar de toekomst toe voor Vrouwen-/Genderstudies en gerelateerde projecten aan de universiteit? (Of daarbuiten?) Heb je een ideale visie over wat een universiteit moet zijn? Heb je een ideale visie over wat Vrouwen-/Genderstudies (binnen of buiten) de universiteit kunnen zijn?*

Afin de compléter notre aperçu sur les études féministes/études de genre en 2004, nous avons envoyé quelques questions aux chercheuses et militantes sur leurs espoirs et leurs rêves en la matière. Nous avons posé les questions suivantes: *Quel est votre espoir (ou votre rêve) sur le futur des études féministes/études de genre dans les universités (ou en dehors)? Avez-vous une vision idéale sur ce que doit devenir l'université? Avez-vous une vision idéale sur ce que les études féministes/études de genre doivent être au sein ou dehors de l'université?* Voici les réponses que nous avons reçu.

Sophie Stoffel (ULB)

doctorante au Centre de Sociologie Politique de l'Université Libre de Bruxelles, membre du Comité de rédaction de Sophia

J'aspire à la reconnaissance à la fois par les autorités universitaires et les étudiant-es.

Ce qui donnerait d'un côté: la mise sur pieds d'un séminaire et/ou d'un cours ex cathedra transdisciplinaire, voire d'un 3e cycle en gender/feminist studies (pour les sciences humaines principalement). Et, au minimum, à l'intégration d'une lecture du genre et d'une déconstruction des concepts prétendus neutres dans toutes les disciplines. Et de l'autre: le face à face avec des étudiant-es qui auraient été éduqué-es à l'égalité entre femmes et hommes, qui trouveraient tout aussi justifié d'avoir des enseignements (et donc de la recherche) sur les rapports de genre, le féminisme et l'égalité, qu'un cours sur le multiculturalisme ou le colonialisme.

Ce qui voudrait dire qu'il faut aussi (surtout?) viser l'éducation secondaire et primaire, car c'est là que les esprits se forment (après, ils se remplissent). S'il ne sera peut-être pas envisageable de réaliser tout cela suite au décret de Bologne et aux autres 'urgences' de l'université, il me semble que l'introduction d'une lecture de genre ne demande aucun budget ou engagement de profs, assistant-es supplémentaires, mais bien la volonté de celui ou celle qui devrait réexaminer son enseignement à l'aune du genre, voire (rêvons un peu) des théories féministes.

De manière générale, ma grande attente concerne l'éducation des étudiant-es et des profs au fait que les études féministes/de genre ne sont pas un caprice de 'bonnes femmes' et qu'elles ne relèvent pas du discours idéologique mais constituent, au contraire, une approche scientifique valide.

L'université idéale serait un espace où l'on apprendrait à réfléchir sur les interactions entre la vie 'au quotidien' et la construction des savoirs. Où l'on apprendrait autant les savoirs que le fait que ces savoirs sont situés et se trouvent à la croisée de rapports sociaux de pouvoir (même au sein de l'université elle-même).

Pour leur contenu (immense), cela dépendrait des disciplines: il faudrait y insérer les critiques féministes portant sur les concepts ou théories enseignés (par exemple, en science politique, sur l'Etat, la citoyenneté, le pouvoir, la résolution des conflits, le droit, etc.). Idéalement, l'idée d'études féministes devrait faire aussi peu d'effet que celle de sociologie du sport, d'histoire de la pensée politique, d'économie politique ou de droit social. Ce serait simplement un objet et une approche de plus au panel déjà existant.

Irene Zeilinger

membre de Sophia, active au sein de l'asbl Garance

Je m'attends des études féministes qu'elles mettent à disposition du savoir qui sert au monde politique, associatif et médiatique pour lutter contre les inégalités et favoriser la mise en question et réflexion sur le genre, les relations de pouvoir et des utopies sociales.

Il s'agit plus, pour l'université, "d'abandonner l'idéal de la tour d'ivoire et s'engager dans les discours sociaux et politiques comme actrice avec des valeurs démocratiques, participatives et égalitaires."

C'est la tâche des études féministes au sein de l'université de fonctionner de manière interdisciplinaire et intersectorielle et de promouvoir cette approche dans l'université. Elles doivent valoriser le savoir, les pratiques et l'expertise créés par les actrices dans les mouvements sociaux et politiques (surtout féministes) et le rendre utilisable pour la prise de décision.

Sigried Lievens (UGent)

onderzoekster UGent

Ik hoop dat de projecten in verband met vrouwen- en genderstudies een grotere bekendheid zullen genieten en als gelijkwaardig aan andere projecten zullen worden beschouwd. Het is van belang dat zowel binnen als buiten de universitaire wereld aandacht is voor vrouwen- en genderstudies en dat de link tussen het wetenschappelijke onderzoek en de sociale factoren die worden onderzocht meer wordt benadrukt.

Ik denk dat universiteiten rolmodellen van gelijke kansen zouden moeten zijn. Binnen de universiteit moet kwaliteit van onderzoek en onderwijs centraal staan, hierbij kan diversiteit een belangrijke rol spelen. Onderzoek met het oog op het verbeteren van sociale (wan)toestanden kan zich niet beperken tot de wereld buiten universiteiten om, maar zou tevens de eigen academische wereld onder de loep moeten nemen. Om het bewustzijn rond genderstereotypen en -problematiek te verhogen zouden vrouwen- en genderstudies in alle faculteiten aanwezig moeten zijn.

Annelies Decat (K.U. Leuven)

wetenschappelijk medewerker bij het Instituut voor de Overheid (departement Politieke Wetenschappen), ex-medewerkster van Sophia en lid van Sophia

Ik hoop op het doorbreken van het isolement van de onderzoekers en van vrouwenstudies op zich en het oprichten van echte departementen, onderzoeksgroepen, enz. Ik hoop, voor vrouwenstudies: dat het gezien wordt als een volwaardig vakgebied binnen universiteit, waar niet op neergekeken wordt. Ik hoop op een integratie van inzichten uit vrouwenstudies in andere domeinen: er zouden geen studenten mogen afstuderen zonder een minimaal begrip van gender. Verder is er nodig: voor alle richtingen:

een soort inleiding op vrouwenstudies, toegepast op hun terrein (dus niet één interfacultair college). Voor de studenten: een volwaardige studierichting, dus minor/major vrouwenstudies, met mogelijkheid tot master. Dat zou zeker bijdragen tot de verspreiding van vrouwenstudies en de integratie van inzichten in andere domeinen. Structurele financiering van vrouwenstudies in plaats van ad hoc financiering van losse projecten. Gedaan met vrijwilligerswerk!!

Binnen de universiteit zouden intellectuele creativiteit en samenwerking en interdisciplinariteit voorop moeten staan, in plaats van mainstream denken, hiërarchie en een compleet gedateerd feodalisme (Mieke Van Haegendoren noemde op de laatste Sophia studiedag faculteiten 'feodaliteiten', dat is de nagel op de kop). Daartoe moet de universiteit grondig en fundamenteel herdacht worden (bv. loopbanen, benoemingen enz). De universiteit zou een vrijplaats voor het denken moeten zijn, geen middeleeuws harnas dat bewegen moeilijk maakt.

Laurence Claeys (Steunpunt Gelijke Kansenbeleid, UA)

onderzoekster aan het Steunpunt Gelijkekansenbeleid (centraal in haar onderzoek staan gender, gelijke kansen en nieuwe media), o.a. lid van de Vereniging voor Gender & Technologie, werkte mee aan Digitales

Wat ik zou willen - als ik niet realistisch moet zijn (zoals het bij dromen is) - dan wil ik het liefste dat mensen niet naar afzonderlijke gebouwen moeten komen om te studeren, maar ieder op hun manier tot de kennis komen die ze nodig hebben om te leven zoals ze verkiezen: door op straat rond te hangen, door met mensen te praten, zomaar, door met artiesten en computerdepte samen te werken, uren koffie te drinken met virtuele en dichtbijzijne vriend(inn)en, door naar verhalen van grootmoeders te luisteren,

samen te dansen, woordspelletjes te spelen, vreemde snuiters te leren kennen en van ze leren, ook al is het anders dan een dik boek doorworstelen over maatschappelijke systemen. Een verwondering die blijft duren, niet enkel in de 'studententijd,' maar een heel leven lang.

Maar ok, een beetje realistisch: ik hoop op een erkenning van de bijdrage die het feministisch gedachtengoed en theoretisch werk levert aan de theorie ontwikkeling, maatschappijvisie, emancipatie van de wereld, binnen de bestaande faculteiten en opleidingen. Het niet bekeken worden als het 'gedoogde vreemde wezen' in een academisch gezelschap, oogluikend, maar met enige wrevel aanvaard. Ik hoop ook op voldoende middelen om alle studenten een basis cursus 'gender/feminisme/diversiteit' te geven in de hoop dat ze het hun verdere studies, loopbaan en leven meenemen. Verder hoop ik op voldoende docenten met een gedegen gender achtergrond, en niet enkel m/v onderzoek.

Sarah Bracke

doktoerde onlangs in Vrouwenstudies aan de Universiteit Utrecht (zie elders in dit nummer), betrokken bij o.a. NextGENERATION, AFOK (Autonoom Feministisch OnderzoeksKollektief) en Sophia

Vrouwenstudies voor mij is een werkplaats waar we op een collectieve manier kritische werktuigen kunnen ontwikkelen die ons in staat stellen om een grip te krijgen op de wereld waarin we leven, en die te transformeren zodat de levens van mensen in het algemeen, en vrouwen in het bijzonder, er beter uitzien. Vrouwenstudies is op die manier nauw verbonden met feministische strijd, het gaat om kennis die gevoed wordt door strijd en die op haar beurt onze strijd voedt.

Ik hecht aan een relatief autonome plaats van reflectie, van kritische, nauwgezette, complexe theorievorming - voor mij is

dat onlosmakelijk deel van strijd. Net omdat de wereld waarin we leven in voortdurende transformatie is, omdat de werking van macht en tegenmacht in een voortdurende dynamiek de sociale werkelijkheid en dus vormen en onderdrukken en mogelijkheden tot bevrijding nieuwe vormen geeft, is het nodig om onze feministische theorieën en politiek voortdurend aan te passen en letterlijk nieuw leven in te blazen. Het herhalen van oude slogans op een formalistische en quasi rituele manier volstaat niet, zoals de recente nederlagen van de linkse en progressieve krachten op vele plaatsen in de wereld illustreren.

Maar één van de oude feministische slogans, als we haar betekenis au sérieux nemen, stelt ons in staat om die dynamiek te bewaren: 'het persoonlijk is politiek.' Als we ons goed rekenschap geven hoe singulier, verschillend en dynamisch die 'persoonlijke condities' kunnen zijn, en als we ons engageren tot een collectief project op basis van die verschillende persoonlijke condities, dan heeft deze feministische slogan niets van haar relevantie ingeboet.

Vrouwenstudies is voor mij de plaats waar we stilstaan om die condities keer op keer te analyseren en met nieuwe werktuigen voor de dag te komen die aangepast zijn aan die condities. Ik hecht aan het beeld van een werkplaats omdat er voor mij iets ambachtelijks in de hele onderneming schuilt: gebruikmakend van de werktuigen die er al zijn, maken we samen andere werktuigen en objecten vanuit onze gedeelde (politieke en/of theoretische) noden.

Bovendien is vrouwenstudies een mobiele werkplaats: we kunnen ons atelier opslaan binnen de universiteit, en dit is politiek belangrijk. In het bastion van de productie van kennis moeten we de kennis van vrouwenstudies op die officiële agenda

zetten, steeds met de hoop dat onze kritische kennis het bastion van de academie zelf kan veranderen. Maar het is ook duidelijk dat we vrouwenstudiesateliers op allerlei plaatsen hebben: binnen allerhande vrouwen- en feministische groepen, binnen verschillende politieke stromingen en sociale bewegingen, binnen de wereld van kunst en creatieve productie, binnen de religieuze tradities en theologieën, in de ruimte van een klas, opleiding of vorming, in de informele conversaties die we met vriendinnen/en en bekenden hebben.

Op die manier is vrouwenstudies voor mij een uitdrukking van de vitale kracht van reflectie en creatie die onderdeel uitmaakt van een feministische wereldvisie die strijdt tegen onderdrukkende machtsrelaties en voor vrijheid en bevrijding.

Bieke Tollenaere (UA)

wetenschappelijk coördinatrice afstandsonderwijs
Vrouwenstudies UA

Ik hoop dat de VAO-Vrouwenstudies kan blijven bestaan en blijven groeien, zodanig dat steeds meer studenten met een 'gender-bril' in het beroepsleven en in het persoonlijke leven kunnen stappen. Het aantal inschrijvingen voor het afstandsonderwijs Vrouwenstudies (STIVA) is dit jaar goed gestegen, wat wijst op een grote(re) belangstelling voor het individuele, zelfstandige, en ICT-gericht onderwijs.

Ik hoop eveneens dat er in de toekomst meer belangstelling zal komen vanuit het middenveld voor de afzonderlijke modules die wij organiseren, zoals bv. Gender en Onderwijs, Holebi's, Feministisch Filmfestival,... Ook hoop ik dat er meer studenten zullen doctoreren in Vrouwenstudies.

Aangezien de VAO-Vrouwenstudies vanaf 2007 een Initiële Master zal worden, zal

de opleiding Vrouwenstudies officieel opgenomen worden binnen het programma van PSW, en zal het dus een afstudeer-richting worden net zoals bv. Internationale Betrekkingen. De vakken van Vrouwenstudies zouden, volgens mij, meer aangeboden moeten worden als keuzevakken binnen andere opleidingen.

Sofie de Caigny (K.U.Leuven)

wetenschappelijk medewerkster aan het departement Geschiedenis van de K.U.Leuven, werkt aan een doctoraat over wooncultuur in Vlaanderen tijdens het interbellum, lid redactiecomité Sophia

Genderproblematiek zit nog steeds in elke geleding van de universitaire wereld verweven. Niet alleen vakinhouden, benoemingspraktijken, maar ook evaluaties zijn sterk gekleurd door genderongelijkheden en -vooroordelen. Ik hoop dat Sophia een netwerk kan vormen voor iedereen die deze oneerlijke praktijken wil aankaarten en veranderen. Maar Sophia is meer dan dat. Het is een unicum in België dat academici samenwerken om, los van professionele ervaring, leeftijd, taal of vakgebied, aan hetzelfde touw te trekken. Als jonge onderzoeker doet het me deugd te beseffen dat je niet alleen staat. Ik hoop dat Sophia, wanneer 'ze' vanaf januari on-line zal gaan, deze netwerkfunctie nog meer zal kunnen waarmaken, zodat haar zichtbaarheid vergroot en hiermee haar slagkracht toeneemt.

onderzoek

Studie naar gelijkheid m/v bij federale ambtenaren

ANNELIES DECAT & SARAH SCHEEPERS (K.U. LEUVEN)

S. Scheepers, A. Decat, P. Facon en A. Hondeghem (2004), *Studie naar de gelijkheid van mannen en vrouwen in het federaal openbaar administratief ambt*, Instituut voor de Overheid, Leuven, 189 p.

Diversiteit in de federale overheidsdiensten kwam op de agenda te staan onder vorig federaal minister van Ambtenarenzaken, Mevrouw Arena, die deze bevoegdheid combineerde met die van Gelijke Kansen. Zij startte een diversiteitsproject rond vrouwen, allochtonen en personen met een handicap. Voor elke groep kwam er een studieopdracht en een begeleidingsproject. De studies werden uitbesteed aan universiteiten (K.U.Leuven, FUNDP, ULB), terwijl expertenorganisaties (CeFeSoc, Centrum voor Gelijkheid van Kansen en Racismebestrijding) een begeleider leverden om intern in de FOD Personeel en Organisatie (P&O) acties te ondernemen.

Het Instituut voor de Overheid van de K.U.Leuven kreeg in december 2003 de opdracht om in een half jaar een studie te maken naar de gelijkheid mannen/vrouwen binnen het federaal administratief openbaar ambt. Naast een update van bestaande studies heeft het onderzoek zich gefocust op een aantal recente problematieken, die het gevolg zijn van de hervormingen binnen het federaal openbaar ambt.

Inleiding: gender en personeelsbeleid

Personeelsbeleid is het beleid over de men-

selijke middelen in een organisatie, en die 'menselijke middelen' zijn vrouwen en mannen op wie dat beleid een verschillende impact kan hebben. In dat geval is het personeelsbeleid niet genderneutraal en heeft het *gendereffecten*. Dit mag vanzelfsprekend lijken, het is het niet. Meestal gaat personeelsbeleid uit van geslachtsloze werknemers of *disembodied workers* en houdt het geen rekening met een mogelijk verschillende impact op vrouwen en mannen. Om dit te vermijden en om een genderneutraal personeelsbeleid te voeren, is het nodig rekening te houden met mogelijke *gendereffecten* en ze te vermijden. Dit onderzoek wil daar een bijdrage toe leveren.

2. De aanwezigheid van mannen en vrouwen in de FOD's

Op basis van de personeelsgegevens van de 14 FOD's hebben we een beeld gevormd van de aanwezigheid van vrouwen en mannen in de federale overheid. Hierbij springen een aantal zaken in het oog. Ten eerste maken vrouwen vandaag iets meer dan de helft (52%) uit van alle ambtenaren. Dit evenwicht is echter niet op alle niveaus terug te vinden. Vrouwen maken 35% uit van het hoogste niveau, terwijl ze op het laagste niveau goed zijn voor 68% van de ambtenaren. Ten tweede is er ook een scheve verhouding in het aandeel statutairen en contractuelen. Vrouwen maken 46% uit van de statutairen, terwijl ze 71% vormen van de contractuelen.

Met andere woorden, de twee elementen die ook in vroegere statistische overzich-

ten naar voren kwamen worden ook nu weer opgemerkt, al is er in vergelijking met voorgaande jaren wel een lichte verbetering merkbaar.

3. Rekrutering en selectie door Selor in 2003

Selor, het selectiebureau van de overheid organiseert drie selecties voor de federale overheid: de statutaire selecties, de contractuele selecties, en de selecties van hoog niveau. Deze laatste worden besproken onder punt 7. Daarnaast worden er ook selecties georganiseerd voor derden, bijvoorbeeld voor (semi-)openbare instellingen als de Post, Belgacom, enz. We hebben voor alle resultaten van de selecties voor statutairen, contractuelen en voor derden onderzocht of er een significant verschil bestaat tussen de resultaten die vrouwen en mannen behalen voor de examens van Selor in 2003.

Mannen slagen voor 40% van de examens significant vaker dan vrouwen. Voor 7% van de examens slagen vrouwen significant vaker dan mannen. De verschillende slaagpercentages van vrouwen en mannen zijn op zijn minst merkwaardig, zeker indien we dit vergelijken met de betere scores van vrouwen in het onderwijs.

Er blijkt bovendien dat vrouwen zich minder vaak inschrijven voor de examens van Selor dan mannen. Dit betekent dus dat vacatures bij de federale overheid minder aantrekking uitoefenen op vrouwen dan op mannen. Indien uit verder onderzoek zou blijken dat het arbeidsmarktimage van de federale overheid minder positief is bij vrouwen dan bij mannen, kunnen specifieke acties ondernomen worden. Reeds in 1998 werden in dit verband aanbevelingen gedaan zoals meer aandacht voor vrouwvriendelijke functieprofielen, evenwichtige samenstelling van de examenjury's, en verder uitgebreid onderzoek naar genderverschillen in het wervingsproces.

4. De grondwetswijziging van 21 februari 2002

In dit juridische luik van het rapport zijn we nagegaan welke mogelijkheden en beperkingen de wijziging van de grondwet inhoudt voor het voeren van een beleid dat gericht is op gelijkheid van mannen en vrouwen in het federale openbare ambt. Vooral het nieuwe artikel 11bis is in dit verband interessant. Het voorziet namelijk in de mogelijkheid van positieve actie voor openbare mandaten. Wat precies verstaan wordt onder een *openbaar mandaat* blijkt niet helemaal eenduidig te zijn. Afhankelijk van welke expert men raadpleegt, kan men het artikel dan ook ruim of minder ruim interpreteren. Men kan wel concluderen dat de publieke sector door het artikel 11bis niet expliciet gevisieerd wordt, maar het maakt positieve actie ten voordele van vrouwelijke ambtenaren ook niet onmogelijk.

Artikel 10 stelt dat de gelijkheid van mannen en vrouwen gewaarborgd is. Oorspronkelijk werd gesteld dat gelijkheid moest worden bevorderd. De keuze voor de term *waarborgen* biedt meer garanties. De vraag is of dit betekent dat positieve actie al dan niet mag of moet. We besluiten dat de grondwetswijziging niet *de jure* verplicht tot het voeren van positieve actie, maar dat de wijziging wel een morele verplichting inhoudt. Het wijzigen van de artikels 10 en 11bis heeft met andere woorden in de eerste plaats een symbolische, politieke betekenis. De grondwetgever geeft hiermee een signaal dat er bijzonder veel aandacht wordt gehecht aan de gelijkberechtiging van de geslachten.

5. Een evaluatie van het positieve-actiebeleid

Positieve-actiebeleid was en is een belangrijk instrument voor het bereiken van gelijkheid in het personeelsbestand van de overheid. De vraag moet echter gesteld

worden naar de effectiviteit ervan en naar de moeilijkheden en/of mogelijke hindernissen die bij het implementatie ervan zijn opgedoken. Voor een evaluatie van het positieve-actiebeleid van de laatste jaren hebben we gekozen voor de combinatie van een focusgroep en face-to-face interviews met positieve-actieambtenaren. Zij zijn verantwoordelijk voor de bevordering van de gelijke kansen in de respectievelijke instelling.

Uit de analyse van de focusgroep en de interviews kunnen we besluiten dat het begrip positieve actie zoals aangegeven in het KB van 27/2/90, en de beschrijving van de taken van de positieve-actieambtenaar zeer ver van de werkelijkheid af staan. De belangrijkste verklaringen hiervoor die door de geïnterviewden worden gegeven zijn tijdgebrek, gebrek aan een budget, het feit dat de top van de instelling geen interesse voor het thema toont, en tenslotte de negatieve perceptie door de collega's.

Bovendien zijn de positieve-actieambtenaren zelf niet voldoende op de hoogte van hun mogelijkheden en taken. Vormingsdagen waar concreet wordt uitgelegd hoe men in de dagelijkse praktijk aan positieve actie kan doen, kunnen hier een oplossing bieden.

6. Een genderanalyse van de competentiemetingen op niveau B en C

De evaluatie van de competentiemetingen maakt deel uit van de bespreking van de nieuwe loopbanen. Het loopbaanverloop wordt meer en meer gebaseerd op de evaluatie en ontwikkeling van competenties (of: het geheel van kennis, vaardigheden, waarden en attitudes die de ambtenaar toepast om goed te kunnen functioneren in zijn/haar functie). Tegelijk wil men echter ook aandacht hebben voor diversiteit binnen het personeel. Daarom moet nagegaan worden of deze competenties op een zo neutraal moge-

lijke manier geëvalueerd worden. Hier gaan we na of er verschillen zijn in de slaagkansen van mannen en vrouwen voor de competentiemetingen.

De metingen bestaan uit twee delen. Het eerste deel is een test waarin iemands vaardigheden om met de computer te werken worden gemeten. Het tweede deel bestaat uit een postbakoefening, die moet nagaan of men nauwkeurig en vlot een aantal taken en informatie kan verwerken.

Wat de pc-vaardigheidstest betreft: hiervoor scoren mannen over het algemeen significant beter dan vrouwen, maar dit verschil verdwijnt na het volgen van een opleiding. Voor de postbakoefening zijn er geen verschillen op te maken.

7. De topambtenaren

Sinds 2001 krijgen de federale topmanagers een mandaat, wat betekent dat zij een contract krijgen van zes jaar, met tussentijdse evaluaties. Die belangrijke innovatie vormde één van de pijlers van het Copernicusplan. Het was de bedoeling om van de topambtenaren echte overheidsmanagers te maken met meer verantwoordelijkheid. Elke topambtenaar dient een managementplan op te stellen en wordt afgerekend op de behaalde resultaten. Er kwam een strikte selectieprocedure met een voorselectie op basis van het cv door Selor, een assessment om de managementvaardigheden te testen en een gesprek met een selectiecommissie (of jury) om de technische competenties te beoordelen.

We gingen na hoe mannen en vrouwen het deden in elke fase van het selectieproces voor deze functies, bij de kandidaatstelling, de voorselectie door Selor, het assessment, het jurygesprek, het eindresultaat en de uiteindelijke benoeming. Van de 108 benoemde topmanagers onderzochten we het profiel naar taalrol, niveau, diploma, leeftijd, professionele achtergrond en kabinetservaring.

Er zijn opvallend weinig vrouwen onder de kandidaten (slechts 15.5%). Het kleine aantal vrouwelijke kandidaten is overwegend Franstalig. Bij de preselectie op basis van het cv, valt de helft van de vrouwelijke kandidaten af (verhoudingsgewijs meer Franstaligen dan Nederlandstaligen). Hier stelden we verschillen vast naargelang de FOD: kandidaturen van vrouwen werden voor bepaalde FOD's minder/meer afgewezen dan voor andere. De volgende stap van de procedure bestond uit een aantal externe managementtests (assessment). Hier scoren mannen en vrouwen even goed. Maar de resultaten van het daarop volgende gesprek met de selectiecommissie (jury) blijken positiever te zijn voor mannen. Die betere scores komen terug in het eindoordeel waardoor vrouwen 'terugvallen' in het eindresultaat, dat een 'gemiddelde' is van de score voor het assessment en het jurygesprek. Het eindresultaat bepaalt de rangschikking op de shortlist die de hiërarchisch hogere (bijvoorbeeld de voorzitter of de minister) krijgt. Vrouwen komen dus verzwakt aan de start van het interview met de hiërarchisch hogere, dat de uiteindelijke doorslag geeft. Opmerkelijk is dat vrouwen beter scoren dan mannen in de selecties voor de functie van voorzitter. Het logische eindresultaat is bijgevolg dat vrouwen beter gerangschikt worden dan mannen. Toch zien we dat er slechts één vrouwelijke voorzitter is. Blijkbaar gaf het interview met de hiërarchisch hogere (in dit geval de minister) de doorslag bij de uiteindelijke benoeming.

Hoe ziet het profiel van de uiteindelijk benoemde topambtenaren er nu uit? De federale overheidsmanager is man (88.9%), tussen de 40 en 56 jaar (66%) en Nederlandstalig (58.3%). Voor de meesten is de overheid ook geen onbekende. Heel wat topambtenaren werkten in één van hun laatste drie functies voor de federale overheid (68.5%) of voor een federaal kabinet (12%). De kans dat

een topambtenaar kabinetservaring heeft, stijgt significant naarmate die ambtenaar hoger op de ladder staat. Van de zeer kleine groep vrouwelijke topambtenaren, is drie vierde Franstalig.

8. De nieuwe loopbaan A

Bij de hervormingen hoort ook een hervorming van de loopbaan van de ambtenaar. In plaats van de vroegere niveaus 1, 2, 2+, 3 en 4 kwamen de niveaus A, B, C en D. Op het moment van ons onderzoek waren de hervormingen van niveaus B, C en D afgerond. De omvorming van niveau 1 naar niveau A was volop aan de gang. We hebben onze aandacht dan ook gericht op niveau A. Opmerkelijk is in ieder geval dat in de plannen over de hervorming van de loopbaan A in de principenota van Minister Arena, goedgekeurd door de ministerraad op 20 februari 2004, nergens sprake is van gender of diversiteit.

De grootste innovatie van de hervormde loopbaan A is de invoering van een systeem van functiewaardering. Oorspronkelijk bepaalden enkel diploma, anciënniteit en rang de plaats van een ambtenaar op de ladder (en het loon), nu zal de functie(zwaarte) dat doen. We besteden dan ook uitgebreid aandacht aan het belang van gender bij functiewaardering. Functiewaardering is een middel om de functies binnen een organisatie te rangordnen naargelang de zwaarte, met als bedoeling een classificatie op te stellen. Dit gebeurt vandaag meestal aan de hand van een 'wegingssysteem'.

Functiewaardering en functiewaarderingdiscriminatie waren hete hangijzers in België in de jaren '90. Er gebeurde onderzoek over en er werd gezocht naar instrumenten om iets aan het probleem te doen. Omdat de aandacht in België vooral het functiewaarderingproces betrof, kijken we in het rapport over de grens naar Nederland, waar ook functiewaarderingssystemen getoetst zijn op hun neu-

traliteit. Daarnaast passen we een checklist toe op de invoering van functiewaardering in de loopbaan A en bespreken we de grootste knelpunten die eruit blijken: de functiebeschrijvingen, de neutraliteit van het functiewaarderingssysteem en de participatie van vrouwen.

9. Bibliografie

In de bibliografie hebben we niet alleen eerder onderzoek over gelijke kansen door het Instituut voor de Overheid samengebracht, maar ook een selectie van internationale publicaties en websites over gender in organisaties, gender en personeelsbeleid, positieve actie, vrouwen aan de top (in Frankrijk, Vlaanderen en Nederland) en gender en functiewaardering in België en Nederland. Bij de overheidspublicaties uit het buitenland hoort een korte schets van context en inhoud.

Contact

Annelies Decat en Sarah Scheepers
wetenschappelijk medewerkers
sarah.scheepers@soc.kuleuven.ac.be
annelies.decat@soc.kuleuven.ac.be

Instituut voor de Overheid
Katholieke Universiteit Leuven
E. Van Evenstraat 2A
3000 Leuven
Tel 016 32 32 86
Fax 016 32 36 67
www.instituutvoordeoverheid.be

De executive summary (Nederlandse en Franse versie) en het gehele rapport zijn binnenkort via de website beschikbaar.

gender en politiek

Vrouwen vertegenwoordigd, Wetstraat gekraakt?

RECENSIE DOOR KATRIEN VANHOVE

Karen Celis & Petra Meier (red.) (2004) *Vrouwen vertegenwoordigd, Wetstraat gekraakt? Representativiteit feministisch bekeken*. Brussel, Centrum voor Vrouwenstudies, Uitgeverij VUBPress.

In de lente van 2003 organiseerde het Centrum voor Vrouwenstudies van de Vrije Universiteit Brussel voor de zesde keer een cyclus Tweespraken. Gedurende vier avonden werden er lezingen gehouden over gender en de representativiteit van onze vertegenwoordigende instellingen. In "*Vrouwen vertegenwoordigd, Wetstraat gekraakt? Representativiteit feministisch bekeken*" werden de bijdragen gebundeld.

De publicatie bevat achtereenvolgens bijdragen van Petra Meier, Monique Leyenaar, Joni Lovenduski en Karen Celis. Interessant is ook dat de drie laatste teksten vergezeld zijn door kritische beschouwingen van respectievelijk Kris Deschouwer, Els Witte en Leen Van Molle.

In haar inleiding wijst Petra Meier er op dat de aandacht voor vrouwen en gender in de politiek een sluimerend bestaan heeft gekend tot na de Tweede Wereldoorlog. Vrouwen gaven dan de aanzet om onderzoek te doen naar vrouwen en gender en politiek. Dit onderzoek valt uiteen in drie fasen. Eerst was er aandacht voor vrouwen in het onderzoek naar kiesgedrag, politieke socialisatie en politieke participatie. Dit onderzoek was doortrokken met seksistische mythes die in een tweede fase ontmanteld werden. Bovendien was er in deze fase aandacht voor de

invloed van structuren en mechanismen die de toegang tot machtscentra voor vrouwen verhinderden. In de derde, meest recente, fase stelde men "het politieke" in vraag. Het besef groeide dat dit door-drongen was van een androcentrische norm en daarom gereconceptualiseerd moest worden.

Met deze ontwikkeling in het achterhoofd, wil deze publicatie niet alleen ingaan op de positie van vrouwen in de Belgische politiek. Ook worden recente inzichten van het onderzoeksdomein "gender en politieke vertegenwoordiging" onder de aandacht gebracht.

In het eerste hoofdstuk van de hand van Petra Meier wordt het concept "vertegenwoordiging" onder de feministische loep genomen. Meier stelt vast dat vrouwen in onze democratische instellingen ondervertegenwoordigd zijn waardoor de representativiteit op de helling staat. In de wetenschappelijke literatuur gaan twee stromingen in op deze problematiek. Enerzijds is er de Anglo-Amerikaanse stroming die de representativiteit tracht te verhogen door middel van "groepsvertegenwoordiging". De auteurs uit deze stroming problematiseren de geringe representativiteit van een meerderheidsstelsel. Zulk een stelsel kent zijn oorsprong in het liberale gedachtegoed. In de liberale traditie heeft het begrip "vertegenwoordiging" betrekking op ideeën en belangen zonder rekening te houden met het referentiekader van de drager ervan. De auteurs binnen de Anglo-Amerikaanse stroming vinden dit een gemis. De ver-

kozenen, veelal uit geprivilegieerde groepen, slagen er in beperkte mate in om de belangen van gemarginaliseerde groepen te vertegenwoordigen. Daarom pleiten deze auteurs voor een vorm van "groepsvertegenwoordiging". Deze kan generaliseerd worden door de invoering van een proportioneel kiessysteem, het hertekenen van de grenzen van kiesdistricten, maatregelen nemen die kandidaten uit ondervertegenwoordigde groepen ertoe aanzet politiek actief te zijn, invoering van quota of een systeem van voorbehouden zetels.

De zogenaamde Franse stroming houdt een pleidooi voor pariteit binnen de vertegenwoordigende organen. Hun vertrekpunt ligt in het problematiseren van de begrippen "burger" en "gelijkheid". Aanvankelijk sloeg het begrip "burger" enkel op mannen. Nadien werden ook vrouwen als burgers beschouwd maar de invulling van het concept "burger" werd niet fundamenteel gewijzigd. Hetzelfde geldt voor het gelijkheidsbegrip. Hierbij is er sprake van een gelijkheid op het formele niveau maar in de praktijk is dat niet het geval. Daarom pleiten de Franse auteurs ervoor om deze begrippen een volledig nieuwe invulling te geven. Daarnaast moet in de grondwet erkend worden dat zowel mannen als vrouwen burgers zijn en bijgevolg gelijk. Op die manier wordt ook de basis gelegd voor een gelijke deelname van beide seksen aan de institutionele besluitvorming. Dit pleidooi voor pariteit kan in de praktijk omgezet worden door gebruik te maken een quotum.

Beide stromingen hebben eigen invalshoek, vertrekpunt en sterktes en tekortkomingen. Daarom pleit Petra Meier er ook voor om tot een vruchtbare kruisbestuiving te komen tussen de twee visies. Hoe deze er moet of kan uitzien is evenwel nog onduidelijk.

Monique Leyenaar werkt in het tweede deel een kiessysteem uit voor de verkiezingen voor het Europees Parlement dat moet

zorgen voor een gelijke vertegenwoordiging van mannen en vrouwen. Daarnaast doet ze ook suggesties met betrekking tot de selectie van kandidaten binnen de politieke partijen.

Een vrouwvriendelijk kiessysteem moet voldoen aan 6 kenmerken. Ten eerste moet het beschikken over een stelsel van evenredige vertegenwoordiging. In een meerderheidsstelsel kan slechts één kandidaat per district verkozen worden. Daarom moeten de kandidaten zich zeer sterk profileren en daartoe zijn vrouwen minder bereid. In een stelsel met evenredige vertegenwoordiging is dit veel minder het geval. Een tweede kenmerk is dat de verkiezing moet plaatsvinden in een nationaal kiesdistrict. Dan is er een groot aantal zetels te verdelen waardoor de lijsten meer uitgebalanceerd zullen zijn. Hierbij merkt Kris Deschouwer op dat ook het aantal zetels dat per partij te be-geven valt mee in rekening moet worden genomen omdat dit ook invloed uitoefent op de lijstsamenstelling.

In de derde plaats draagt de invoering van een kiesdrempel van 4% bij tot een groter aantal verkozen vrouwen. Een kiesdrempel gaat de versnippering van het politieke landschap tegen en zorgt ervoor dat er per partij meer zitjes te rapen zijn. Met meer zeggenschap in het parlement in het vooruitzicht, zijn partijen sneller geneigd om vrouwen op verkiesbare plaatsen op te stellen. De vierde suggestie van Monique Leyenaar heeft betrekking op de invoering van een systeem van voorkeursstemmen of open lijsten. Dit blijkt de kansen op verkiezing van vrouwen te verhogen. In dit kader merkt Kris Deschouwer op dat een systeem van gesloten lijsten (zonder voorkeursstemmen) gekoppeld aan de rits een paritaire verdeling garandeert. Ten vijfde raadt Leyenaar aan om het geslacht van de kandidaten te vermelden. Dit verhoogt de duidelijkheid voor de kiezers. Tot slot pleit ze voor een beperking van ambtsperiodes. Leyenaar stelt vast dat kandidaten meer kans op

verkiezing hebben wanneer ze een tweede of een derde keer opkomen. Daarom stelt ze voor om dit aantal te beperken waardoor ook andere, nieuwe kandidaten meer kans krijgen.

Naast de suggesties met betrekking tot het kiesstelsel, doet Monique Leyenaar ook aanbevelingen in verband met de selectie van kandidaten door de politieke partijen. Zo komt het in de eerste plaats voordeliger voor vrouwen uit wanneer het selectieproces gecentraliseerd verloopt. Nationale bestuurders van een partij houden rekening met partijgebonden vrouwenorganisaties. Dit gebeurt veel minder op lokaal vlak. Leyenaar raadt in de tweede plaats aan op voorhand een profiel op te stellen van de ideale fractie. Dit structureert het ganse selectieproces en zorgt ervoor dat verborgen en onbewuste vooroordelen achterwege blijven. Ten derde is er het rekruteringsproces. Het lidmaatschap van politieke partijen is in dalende lijn en ook buiten de partij zoekt men kandidaten. Veel vrouwen zullen hier op ingaan indien het dit proces toegankelijk is en transparant. Een laatste belangrijke aspect in de selectie van kandidaten is het toepassen van de rits. Hierbij wordt afwisselend een man en een vrouw op de lijst geplaatst wat de kansen op verkiezing voor vrouwen uiteraard drastisch doet toenemen. Monique Leyenaar beseft dat het niet evident is om zulk een kiessysteem in alle Europese lidstaten te implementeren. Toch groeit het besef dat een stijging van het aantal vrouwen op politieke machtsposities een positief effect heeft op de besluitvorming en het functioneren van de politieke organisatie.

In het derde hoofdstuk gaat Joni Lovenduski in op twee overlappende ideeën in verband met de gevolgen van een stijging van het aantal vrouwelijke vertegenwoordigers. Deze twee ideeën zijn de “politics of presence” en “kritische massa”. Het concept van de “politics of presence”

houdt in dat er genderverschillen bestaan en dat deze ook op politiek vlak relevant zijn. Vrouwen hebben nu eenmaal andere behoeften en belangen en zij kunnen deze omwille van hun aard het best zelf vertegenwoordigen. Daarom is het waarschijnlijk dat de inhoud van de politieke debatten zal wijzigen bij een grotere aanwezigheid van vrouwen in de wetgevende instellingen. Hier rijst natuurlijk de vraag hoe groot dit vrouwelijk aandeel moet zijn om zulk een wijziging teweeg te brengen. In dit kader komt Lovenduski met het concept “kritische massa” op de proppen. Maar het lijkt Joni Lovenduski erg moeilijk om rond dit beschrijvend concept een theorie op te bouwen.

Om alsnog een antwoord te geven op de gerezen vraag naar de gevolgen van een gestegen aantal vrouwelijke mandatarissen, grijpt Lovenduski terug naar het concept “politics of presence”. Ze wil deze “politics of presence” onderzoeken door na te gaan of er veranderingen in waarden, houdingen, stijlen en inhoud zijn nadat er een groter aandeel vrouwen toegang kreeg tot de wetgevende assemblee. Dit heeft Lovenduski getoetst in het Britse Lagerhuis.

Op basis van dit onderzoek kon ze concluderen dat een gestegen aandeel vrouwen niet voor radicale veranderingen zorgde maar dat de vrouwen toch op een aantal punten verschilden van hun mannelijke collega's. In haar reactie merkt Els Witte op dat ook in de Belgische politiek een voorbeeld terug te vinden is waarbij de vrouwelijke politici het verschil maakten. Ze verwijst naar het abortusdebat waarbij vrouwen over de partijpolitieke grenzen heen het eens waren over een liberalisering van de abortuswetgeving. Uiteindelijk is de versoepeling er ook gekomen.

Tot slot wijst Lovenduski er op dat onderzoek naar de verschillen die vrouwen veroorzaken nooit los mag gezien worden van de (partij)politieke context

waarin deze zich voordoen. Daarom is het nodig om tot een goed inzicht te komen van de ons omringende politieke systeem alvorens een alomvattende theorie te gaan formuleren.

In het laatste hoofdstuk van de publicatie geeft Karen Celis een uiteenzetting over haar onderzoek naar de descriptieve en substantiële vertegenwoordiging van vrouwen in de Kamer van Volksvertegenwoordigers tussen 1900 en 1979. Celis onderscheidt twee dimensies van vertegenwoordiging: de descriptieve en de substantiële. Met de descriptieve representativiteit wordt het numerieke aantal vertegenwoordigers van beide seksen bedoeld. Deze wordt bereikt bij een paritaire samenstelling. De substantiële ondervertegenwoordiging van vrouwen heeft als resultaat dat een aantal belangen en standpunten hun weerklink niet vinden in het parlement. In dit kader verwijst Karen Celis ook naar het concept van de “politics of presence”.

Celis bouwt hier op verder en brengt een nieuw begrip aan: “mandate of difference”. Hiermee bedoelt ze dat men bij verkozen vrouwen mag verwachten dat zij op een verschillende manier de vertegenwoordiging van vrouwen zullen bewerkstelligen.

Op basis van haar analyse van de begrotingsdebatten kon ze enkele interessante conclusies trekken. Een eerste belangrijke vaststelling is dat de stijging in het aantal bijdragen en de aandacht voor vrouwenbelangen grotendeels terug te voeren is op de activiteit van de vrouwelijke vertegenwoordigers. Bovendien hield deze stijging gelijke tred met de stijging van het aantal vrouwelijke mandatarissen. Toch moet erop gewezen worden dat drievierde van het totaal van de bijdragen ten voordele van vrouwen van mannelijke mandatarissen kwam.

Wat betreft de inhoud stelt Karen Celis vast dat mannen en vrouwen op een verschillende wijze de vrouwelijke burger vertegenwoordigden en aan de beharti-

ging van vrouwenbelangen een andere plaats toekenden binnen hun parlementaire werk. Zo behandelden mannelijke parlementsleden de vrouwenproblematiek wanneer deze relevant was voor hun expertisedomein. Voor vrouwelijke mandatarissen vormen de vrouwenbelangen hun veld van expertisen en zijn ze ook prioritair.

Karen Celis besluit hieruit dat vrouwen er in zijn geslaagd hun “mandate of difference” waar te maken en dat de substantiële vertegenwoordiging van vrouwen ook en vooral door niet-descriptieve vertegenwoordigers werd gerealiseerd. Volgens Celis zijn er drie verklaringen voor de hogere prioriteit en de andere manier van invullen die vrouwelijke mandatarissen aan de vertegenwoordiging van vrouwen gaven. In de eerste plaats speelde de specifieke levenservaring van vrouwen als groep hierin een belangrijke rol. Een tweede factor is de invloed vrouwenbeweging. De derde verklaring ligt in het feit dat vrouwen het erg belangrijk vonden om de vrouwenbelangen te verdedigen.

“Vrouwen vertegenwoordigd, Wetstraat gekraakt? Representativiteit feministisch bekeken” is erin geslaagd belangrijke onderzoeksresultaten uit de geschiedkunde en de politieke wetenschappen kort, duidelijk en overzichtelijk toe te lichten. Bovendien worden deze resultaten meteen onderworpen aan de kritiek van Belgische onderzoekers. Zo wordt ook duidelijk hoe zeer het onderzoeksdomein leeft en in ontwikkeling is.

(Katrien Vanhove, de auteur van deze recensie, studeerde Vrouwenstudies aan de UA.)

call for papers

Changing Gender: Research, Theory and Policy for Gendered Realities of the 21st century.

JUNE 5-6, 2005. PANTEION UNIVERSITY, ATHENS, GREECE

This International Conference is being organized as a forum for the presentation and discussion of current issues in research, theory and policy pertaining to gender.

The daily and institutional consequences of late modernity render disparate social realities increasingly more complex. The pervasive reach of the Mass Media, the effects of a globalizing 'information society' and developments in the field of biotechnology, along with increasing poverty, violence, immigration and the growing negative effects of globalization are defining characteristics of the present historical moment. The transmutation of disciplinary practices and the consolidation of assorted mechanisms of social control often challenge the foundations of what we define as 'democracy' even as they advance in its name.

The field of power shaping different societies and their subjects has undergone rapid change. At the same time, the ways in which we study gender and society, including politics, the economy, culture etc., have also been changing, and, indeed, should be changing. Disciplinary boundaries are shifting and the epistemological and methodological ground of scholarly work in all fields is being reassessed as a product of the focus on gender. The contribution of Women's Studies as a field during the past thirty years, and that of Gender Studies more recently, is significant.

The Objective

We aim for the conference to encourage interdisciplinary thought and collabora-

tion as well as rigorous dialogue between theory and the broad range of current empirical work. The conference hopes to stand as a unique forum bringing together a wide range of scholarly work that contributes to the study of gendered social reality.

The conference invites papers dealing with the following questions or issues related to them:

What does gender mean at the present? How do we currently understand what it meant to be a woman in the past or in different social contexts of the present? What does the performativity of 'woman' consist of and how is it represented culturally to different constituencies? How do we understand the subject 'man' and how is this defined differently in different contexts? What other forms of gender are there? What are the politics of these distinctions and what is at stake? How do these identities become objects of negotiation and how do they resist or submit to entrenched relations of power?

Given the scope of social changes that we are currently witnessing globally, and given the accumulation of knowledge about gender in recent years, how might 'gender' change in the future? Finally, the contribution of Women's Studies and Gender Studies programs. How are these different? Where has each failed, where have we succeeded and what might be the best course for the future?

Participation

The call to submit papers is directed to a broad spectrum of researchers within the

social and political sciences, including theory, empirical research and policy or specialized practice. Papers that 'transgress boundaries' are welcome. In addition, the conference hopes to host one panel with papers, or performances, on gender as a category in art, especially contemporary art and multi-media.

Contact & deadline

Those interested in participating should send a 300 word abstract of the paper they propose to present, including their name, title, area of expertise and contact information, to gender@genderpanteion.gr or to gender@panteion.gr by **January 10, 2005**. Abstracts may be submitted in either of the two languages of the conference: Greek or English. Notification as to acceptance: February 15, 2005.

The papers presented at the conference shall need to adhere to a 15min. time limit so as to maximize time for discussion. To be included in the program of the conference the full text of the presentation must be received by May 1, 2005.

We regret that the conference cannot cover transportation or other costs for participants. The Gender Studies Center of Panteion University shall provide a list of accommodation options in the vicinity of Panteion on its web site www.genderpanteion.gr as of March 15th, 2005.

Conference Organizers

Aleka Boutzouvi, Lecturer, Department of History, University of Athens

Alexandra Halkias, Lecturer, Department of Sociology, Panteion University

RoSa

Lily Boeykens. Een grenzeloze feministe

VEERLE CEULEMANS & ANNEMIE VANTHIENEN

Veel vrouwen, nationaal of internationaal, hebben op één of andere manier bijgedragen tot de vrouwenemancipatiebeweging. Zonder hun inzet zouden vrouwen misschien nog steeds niet vrij mogen beslissen over lijf en leden, have en goed. Weinig vrouwen hebben echter met zoveel brio en succes aan de kar getrokken als Lily Boeykens.

Een grenzeloze feministe belicht de vele facetten van het feministisch engagement van Lily Boeykens. Zo was ze onder meer medestichter van het VOK (1972), jarenlang voorzitter van de NVR (1973-1979 en 1982-1992), organisator van het Internationaal Tribunaal voor Misdaden tegen de Vrouw (1976), voorzitter van de Internationale Vrouwenraad (1988-1994), stichtend voorzitter van het Belgische UNIFEM-comité en Belgisch afgevaardigde bij de VN-Commissie voor de Status van de Vrouw (1995-1999). Naast een beschrijving van haar persoonlijke verwezenlijkingen, doorspekt met uniek archiefmateriaal en interviews, wordt tevens een beeld geschetst van de evolu-

tie die de vrouwenbeweging de afgelopen 40 jaar doormaakte.

Documentatiecentrum RoSa verwierf onlangs een belangrijk deel van het archief van Lily Boeykens. “Lily Boeykens, een grenzeloze feministe” werd grotendeels op basis van deze documenten samengesteld. Het belicht zowel de nationale als de internationale carrière van deze ondernemende feministe.

Lily Boeykens, een grenzeloze feministe is een uitgave van Documentatiecentrum RoSa vzw.

Bestellen kan via overschrijving van 12 euro op nummer 001-0572191-64 met vermelding van uw naam, adres en ‘bestelling LB’.

Contact

RoSa vzw
Koningsstraat 136
1000 Brussel
Tel: 02 209 34 10
e-mail: info@rosadoc.be
website: www.rosadoc.be